

KUVAILULEHTI

Julkaisija

Metsähallitus

Julkaisun päivämäärä

5.5.1999

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri) Liisa Kajala (toim.)	Julkaisun laji
	Selvitys
	Toimeksiantaja Metsähallitus, luonnonsuojelu
	Toimielimen asettamispyynti

Julkaisun nimi

Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualuieden luonto ja käyttö

Tiivistelmä

Tässä perusselvityksessä esitellään Pöyrisjärven erämaa-alue sekä alueen sisällä sijaitseva Pöyrisvuoman soidensuojelualue ja alueeseen pohjoisreunastaan rajoittuva Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue.

Alueet muodostavat 147 500 hehtaarin laajuisen yhtenäisen, suhteellisen luonnontilaisen kokonaisuuden Enontekiön kunnan länsiosassa. Alue on suurimmalta osin mäntymetsänrajan pohjoispuolella, joten hakkuut eivät ole juurikaan muuttaneet aluetta. Luonnontilaisuutta ovat muuttaneet lähinnä porotalous, metsästys ja kalastus niihin liittyvine asumis-, maastoliikennöinti- ja polttopuutarpeineen.

Pöyrisjärven erämaa-alue laskee loivasti kohti etelää jakautuen pohjoisosan tunturi- ja vaara-alueeseen ja eteläosan tasaisempaan alueeseen. Suurin osa alueesta kuuluu hemiarktiseen kasvillisuusvyöhykkeeseen. Pohjoisosan tunturiylängöt kuuluvat kuitenkin ala-arktiseen ja eteläosan kapea vyöhyke pohjoisboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen. Mielenkiintoisen lisänsä kasvillisuuteen tuovat Pöyrisjärven ympäristössä ja Naltijärven alueella esiintyvät hiekkadyynit.

Pöyrisjärven erämaa-alueen vesistöjä luonnehtivat pienehköjen järvien ja pohjoiskoillisesta etelään virtaavien jokien muodostamat ketjut. Eläimistön, etenkin linnuston, kannalta vesistöjen rantavyöhykkeet ovat arvokkaita.

Enontekiöllä on arkeologisten löydösten perusteella ollut asukkaita yhtä kauan kuin muuallakin Suomessa, aina esikeraamisesta aikakaudesta saakka. Erämaa-alueen vanhimmat asuinpaikat vaikuttavat kautta linjan pienialaisilta kivikautisilta leiripaikoilta. Jäänteinä poronhoitoa edeltäneestä metsästys- ja pyyntikulttuurista on runsaasti mittavia peuranpyyntikuoppajärjestelmiä. Nykymuotoinen poronhoitojärjestelmä alkoi muotoutua alueelle 1800-luvun puolivälissä rajasulkujen tuloksena.

Nykyisin alue on paikkakuntalaisille tärkeä poronhoito-, metsästys-, kalastus- ja virkistysalue. Ulkopaikkakuntalaisten retkeily alueella on toistaiseksi melko vähäistä.

Avainsanat

erämaa-alueet, soidensuojelualueet, geologia, vesistöt, kasvillisuus, eläimistö, esihistoria, historia, metsästys, kalasto, luontaiselinkeinot, retkeily, rajavartiointi, maankäyttö

Sarjan nimi ja numero	ISSN	ISBN	
Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 96	1235-6549	952-446-131-5	
Kokonaissivumäärä	Kieli	Hinta	Luottamuksellisuus
166	suomi	80,-	julkinen
Jakaja	Kustantaja		
Metsähallitus, luonnonsuojelu	Metsähallitus		

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare

Forststyrelsen

Utgivningsdatum

5.5.1999

Författare (uppgifter om organet, organets namn, ordförande, sekreterare)	Typ av publikation		
	Utredning		
	Uppdragsgivare		
Liisa Kajala (red.)	Forststyrelsen, naturskydd		
	Datum för tillsättandet av organet		
Publikation			
Naturen inom Pöyrisjärvi ödemarksområde samt Pöyrisvuoma och Saaravuoma-Kuoskisenvuoma myrskyddsområden och nyttjandet av dessa områden			
Referat			
<p>I föreliggande grundutredning presenteras Pöyrisjärvi ödemarksområde samt inom detta område belägna Pöyrisvuoma myrskyddsområde och till ödemarksområdet i norr angränsande Saaravuoma-Kuoskisenvuoma myrskyddsområde.</p> <p>Dessa områden bildar i den västra delen av Enontekis kommun en 147 500 hektar stor enhetlig helhet i relativt fullständigt naturtillstånd. Området befinner sig till största delen norr om tallens skogsgräns, vilket innebär att området knappast alls har påverkats av avverkningar. I den mån naturtillståndet påverkats är det närmast rennärningen samt jakten och fisket jämte till dessa verksamheter knutna behov av bosättning, terrängtrafik och brännved som lämnat spår.</p> <p>Pöyrisjärvi ödemarksområde sluttar långsamt mot söder. Den norra delen av området består av kalfjäll och trädbevuxna fjäll medan den södra delen är flackare. Större delen av området ingår i den hemiboreala vegetationszonen. Fjällplåtarna i områdets nordliga del ingår dock i den subarktiska vegetationszonen medan ett smalt bälte i den södra delen ingår i den nordboreala vegetationszonen. Ytterligare ett intressant inslag i växtligheten medför de sanddyner som förekommer i omgivningen kring Pöyrisjärvi och i Naltjärvi-området.</p> <p>Karaktäristiskt för vattendragen inom Pöyrisjärvi ödemarksområde är de pärlband som bildas av små tjärnar och från nord-nordost mot söder rinnande bäckar och åar. För faunan, framförallt fågelfaunan, kan strandzonerna utmed vattendragen klassificeras som värdefulla.</p> <p>Utgående från gjorda arkeologiska fynd i Enontekis kan det konstateras att det i detta område funnits bosättning lika länge som i övriga delar av landet, ända från förhistorisk tid. De äldsta påträffade boplatserna inom ödemarksområdet verkar genomgående ha varit små stenålderstida lägerplatser. Rester från jägar- och fångstkulturen, som föregick renskötseln, finns ännu kvar i form av ett stort antal mäktiga system av gropar för fångst av vildren. Det nuvarande renskötselsystemet inom området började utformas i medlet av 1800-talet som en följd av att gränserna stängts.</p> <p>För lokalbefolkningen är området numera ett viktigt område för renskötsel, jakt, fiske och rekreation. Tillsvidare är de utsocknes personernas andel av friluftslivet inom området relativt liten.</p>			
Nyckelord	ödemarksområden, myrskyddsområden, geologi, vattendrag, vegetation, fauna, förhistoria, historia, jakt, fiskfauna, naturnäringar, friluftsliv, gränsbevakning, markanvändning		
Seriens namn och nummer	ISSN	ISBN	
Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 96	1235-6549	952-446-131-5	
Sidoantal	Språk	Pris	Sekretessgrad
166	finska	80,-	offentlig
Distribution	Förlag		
Forststyrelsen, naturskydd	Forststyrelsen		

ESIPUHE

Tämä julkaisu on perusselvitys Pöyrisjärven erämaa-alueesta sekä Pöyrisvuoman ja Saara-
vuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueista.

Erämaalaki ja asetus soidensuojelualueista velvoittavat Metsähallituksen laatimaan erämaa-
alueille ja tarvittaessa soidensuojelualueille hoito- ja käyttösuunnitelmat. Erämaasuunnittelun
yhteydessä on katsottu tarkoituksenmukaiseksi laatia suunnitelmat myös erämaa-alueisiin
liittyville soidensuojelualueille.

Hoito- ja käyttösuunnitelma koostuu kahdesta osasta: alueen perusselvityksestä ja varsinaisesta
suunnitelmasta. Perusselvitys muodostaa pohjan alueen hoito- ja käyttösuunnitelmalle
kooten perustietoja alueesta yksiin kansiin.

Perusselvityksessä kuvataan alueiden elävää ja elotonta luontoa sekä alueen tähänastista käyt-
töä. Lisäksi esitetään alueiden paikannimistöä sekä nimien taustoja ja merkityksiä. Sekä pe-
russelvityksessä että hoito- ja käyttösuunnitelmassa on käytetty nimistötutkimuksen perus-
teella korjattua nimistöä. Näin on toimittu mm. siksi, että käytetty nimistö olisi mahdollisim-
man yhdenmukainen uusiin topografikarttoihin tulevan nimistön kanssa.

Perusselvityksen laatimiseen on osallistunut useita asiantuntijoita. Nimistöselvityksen sekä
alueen keräilytalouden kuvauksen on laatinut Lydia Heikkilä. Nimistön merkitys on Samuli
Aikion tarkastama. Nimistön saamenkielisen kirjoitusasun ovat tarkastaneet Samuli Aikio ja
Klemetti Näkkäljärvi. Alueen geologisen kuvauksen ovat laatineet Peter Johansson, Pasi Eilu
ja Matti Maunu Geologian tutkimuskeskuksesta. Vesistöselvityksen on laatinut Annukka Puro
Lapin ympäristökeskuksesta. Kari Kukko-oja Oulun ympäristöinstituutista on tehnyt kasvilli-
suus selvityksen. Henri Koskinen ja Pirkka Aalto ovat laatineet linnustoselvitykset. Nisäkäs-
selvityksen laati Asko Kaikusalo. Alueen esihistoriaa on kuvannut Markku Torvinen Museovirastosta.
Luvun kalastosta ja kalavesien hoidosta on kirjoittanut Jarmo Huhtamalla Metsä-
hallituksen Ylä-Lapin luonnonhoitoalueesta. Risto Anunti Rajavartiolaitoksesta on kirjoittanut
luvun rajavartioston toiminnasta.

Muut perusselvityksen osat ovat pääosin metsätalousinsinööri Arvo Ollin kirjoittamia. Teok-
sen toimittaja, MML Liisa Kajala on viimeistellyt ja päivittänyt joitakin Arvo Ollilta työtehtä-
vien vaihdoksen vuoksi kesken jääneitä lukuja. Arvo Olli on saanut tekstiensä pohjaksi arvo-
kasta tietoa useilta paikkakuntalaisilta sekä kuulemistilaisuuksissa että henkilökohtaisissa ta-
paamisissa. Erityisen arvokkaita ovat olleet Enontekiön riistanhoitoyhdistyksen toiminnan-
johtaja Urho Keskitalon metsästystä koskevat tiedot sekä Näkkälän paliskunnan poroisäntä J.
Antti Maggan ja muiden poromiesten sekä Paliskuntain yhdistyksen porotalousneuvoja
Paavo Autton porotaloutta koskevat tiedot.

Jotkut asiantuntijoiden laatimat tekstit sisältävät heidän omia kannanottojaan. Ne on säilytetty
mukana, koska ne tuovat esiin asiantuntijoiden tärkeinä pitämiä asioita ja rikastuttavat esi-
tystä. Kannanotot on kuitenkin pidettävä erillään Metsähallituksen esittämästä suunnitel-
masta.

Tekstissä on käytetty lähdeviittauksia ja käytetyt lähteet löytyvät kunkin luvun lopusta. Ajatuksena on, että kuvaus palvelisi päättäjien lisäksi myös muita Pöyrisjärven erämaasta ja siihen liittyvistä soijensuojelualueista kiinnostuneita.

Ylä-Lapin luontopalvelut
Metsähallitus

SISÄLLYS

1	SIJAINTI JA PINTA-ALA <i>Arvo Olli</i>	11
2	PAIKANNIMISTÖ <i>Lydia Heikkilä</i>	13
3	PINNANMUODOSTUS SEKÄ KALLIO- JA MAAPERÄ	14
3.1	Alueen sijainti ja korkeussuhteet <i>Peter Johansson</i>	14
3.2	Kallioperä <i>Pasi Eilu</i>	16
3.3	Jääkaudet ja maaperän synty <i>Peter Johansson</i>	18
3.4	Jääkauden lopussa syntyneet maaperämuodot <i>Peter Johansson</i>	18
3.4.1	Moreeni ja moreenimuodostumat	18
3.4.2	Harjut	20
3.4.3	Kurut ja muut eroosiomuodot	22
3.5	Jääkauden jälkeiset tapahtumat	23
3.5.1	Rapautumat <i>Peter Johansson</i>	23
3.5.2	Tuulikerrostumat <i>Peter Johansson</i>	23
3.5.3	Suot <i>Matti Maunu</i>	24
4	VESISTÖT <i>Annukka Puro</i>	25
4.1	Johdanto	25
4.2	Vesistöaluejako	25
4.3	Veden laatuun vaikuttavat tekijät	28
4.3.1	Hydrologiset olosuhteet	28
4.3.2	Kallio- ja maaperä	29
4.3.3	Kuormitus	29
4.4	Vesistöjen yleispiirteet ja veden laatu	30
4.4.1	Näkkälä-, Neito- ja Vaikkojoen valuma-alueet	30
4.4.2	Pöyrisjoen valuma-alue	34
4.4.3	Suukisjoen-Käkkälöjoen valuma-alueet	35
5	KASVILLISUUS <i>Kari Kukko-oja</i>	37
5.1	Erämaa ja soidensuojelualueet kasvillisuuden vyöhykejärjestel- mässä	37
5.2	Enontekiö kasvillisuustutkimusten valossa	39
5.3	Kasvien sopeutuminen	39
5.4	Metsäkasvillisuus mäntymetsien rajalta paljakalle	41
5.5	Paljakan kasvipeite	42
5.6	Hiekkadyynien kasvillisuus	44
5.7	Pohjoiset suot	44
5.7.1	Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue	44
5.7.2	Pöyrisvuoman soidensuojelualue	45
5.7.3	Palsat	46
5.8	Vesikasvit	46
5.9	Ihmisen jälkiä erämaan kasvillisuudessa	47
5.10	Kasvipeitteen suojele	48
6	ELÄIMISTÖ	51
6.1	Linnusto	51

6.1.1	Pöyrisjärven erämaa-alueen linnusto <i>Henri Koskinen</i>	51
6.1.2	Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen linnusto <i>Pirkka Aalto</i>	56
6.2	Nisäkkäät <i>Asko Kaikusalo</i>	61
7	LUONNONTILAISUUTTA MUUTTANEET TEKIJÄT <i>Arvo Olli</i>	63
7.1	Metsäpalojen torjunta	63
7.2	Metsästys, kalastus ja lajien siirrot.....	63
7.3	Porotalous.....	64
7.4	Puun käyttö.....	64
7.5	Maastoliikenne ja asutus	66
7.6	Retkeily	66
7.7	Muutokset ilman laadussa	66
8	MAISEMALLISET KOKONAISUUDET <i>Liisa Kajala</i>	67
8.1	Johdanto.....	67
8.2	Alueelliset maisemakuvaukset.....	67
8.2.1	Termisvaaran-Jauristunturin alue	67
8.2.2	Pöyrisjärven harju- ja hietikkoalue.....	69
8.2.3	Pöyrisvuoman alue	69
8.2.4	Valkamapään-Porrastunturin tunturiylänkö.....	69
8.2.5	Valkamajoen laakso	70
8.2.6	Suukisjoen laakso.....	70
8.2.7	Pikkuvaarojen-Ėearpmatoaivin tunturiylänkö.....	70
8.2.8	Suukisvaaran-Aiteenjoen alue	71
8.2.9	Pierkkujärven-Jorpavaaran alue	71
8.2.10	Hietaharjut	71
8.2.11	Saaravuoman aapasuo	72
8.2.12	Kuoskisenvuoma.....	72
8.2.13	Pöyrisselän metsänrajavyöhyke	72
8.2.14	Vuomavaaran-Litteävaaran alue	72
8.2.15	Jierstijärven-Vuomajärvien alue	73
8.2.16	Keijaraisen-Ylivaaran tunturiylänkö.....	73
8.2.17	Jierstivaaran-Olkovaaran tunturiylänkö	73
9	ESIHISTORIA <i>Markku Torvinen ja Petri Halinen</i>	74
9.1	Tutkimushistoriaa	74
9.2	Muinaisjännökset	77
9.2.1	Asuinpaikat.....	78
9.2.2	Hautapaikat	82
9.2.3	Pyyntikuopat	83
9.2.4	Seidat ja pyhät paikat	84
9.2.5	Pari irtolöytöä.....	86
9.3	Lopuksi	87
10	LUONNONKÄYTÖN HISTORIAA <i>Liisa Kajala</i>	89
11	RIISTA JA RIISTANHOITO SEKÄ METSÄSTYS <i>Arvo Olli</i>	92
11.1	Riistan elinympäristöt	92

11.2 Riistalajit ja muut pyydettävät lajit.....	93
11.2.1 Metso	93
11.2.2 Riekko ja kiiruna	93
11.2.3 Muut metsäkanalinnut.....	94
11.2.4 Metsästettävät vesilinnut.....	94
11.2.5 Hirvieläimet.....	95
11.2.6 Suurpedot.....	95
11.2.7 Pienpedot	96
11.2.8 Varislinnut	97
11.3 Metsästysoikeus	97
11.3.1 Paikallisten metsästysoikeus.....	97
11.3.2 Metsähallituksen myymät metsästysoikeudet	97
11.4 Metsästysseuratoiminta.....	99
11.5 Riistanhoito	99
12 KALASTO JA KALAVESIEN HOITO <i>Jarmo Huhtamella</i>	101
12.1 Vesistöt	101
12.2 Alkuperäinen kalasto.....	101
12.3 Istutettu kalasto	103
12.4 Kalastusoikeus ja kalastuksen järjestely	104
12.4.1 Kalastusrajoitukset.....	105
12.4.2 Erytisperusteinen kalastusoikeus.....	105
12.5 Kalastuksen kohdistuminen, menetelmät ja saaliit.....	107
12.6 Kalastuksen luonne.....	108
12.7 Kalastuksen merkitys	108
13 LUONTAISLINKEINOT JA KERÄILYTALOUS <i>Lydia Heikkilä</i>	110
13.1 Luontaiselinkeinojen harjoittaminen.....	110
13.1.1 Luontaiselinkeinotilat.....	110
13.1.2 Porotilalliset ja alueen muut luontaiselinkeinojen harjoittajat	111
13.1.3 Luontaiselinkeinorakenne Enontekiöllä	112
13.2 Keräilytulosten merkitys luontaiselinkeinojen harjoittajille	114
13.3 Keräilytalouden merkitys Enontekiöllä	116
13.4 Keräilytalouden tulevaisuudennäkymät Pöyrisjärven erämaassa.....	117
14 POROTALOUS NYKYISIN <i>Liisa Kajala ja Arvo Olli</i>	119
14.1 Porotalouden järjestelyt ja rakenteet	119
14.2 Porotalouden merkityksestä alueella	119
15 RETKEILY <i>Arvo Olli</i>	121
15.1 Retkeily kesällä.....	122
15.1.1 Ohjattu retkeily	122
15.1.2 Retkeily jokamiehenoikeudella.....	122
15.2 Retkeily talvella	123
15.2.1 Ohjattu retkeily	123
15.2.2 Kuntalaisten moottorikelkkailu	123
15.2.3 Retkeily jokamiehenoikeudella.....	123
15.3 Retkeilyn rakenteet	124

15.3.1	Tuvat.....	124
15.3.2	Retkeilyreitit	126
15.3.3	Maastourat	127
16	LIIKENNE JA KULKUYHTEYDET <i>Arvo Olli</i>	128
16.1	Tiestö erämaan sisällä.....	128
16.2	Erämaan tuntumaan tulevat tiet	128
16.3	Lentoliikenne	128
16.4	Maastoliikenne	130
16.4.1	Kesäaikainen maastoliikenne	130
16.4.2	Talviaikainen maastoliikenne	130
17	ASUTUS <i>Arvo Olli</i>	131
18	RAJAVARTIOLAITOKSEN TOIMINTA <i>Risto Anunti</i>	132
18.1	Rajavalvonnan historiaa.....	132
18.2	Rajavalvonnan toteutus.....	132
18.2.2	Rajavalvonnan toteutus eri vuodenaikoina	132
18.2.3	Partiomajojen käyttö rajavalvonnassa	133
18.3	Rajan ylitys.....	133
18.3.1	Paikkakuntalaiset.....	133
18.3.2	Ulkopaikkakuntalaiset	133
19	MAANVUOKRAUS JA -LUOVUTUS <i>Arvo Olli</i>	135
19.1	Maanvuokraus, metsästys- ja kalastustukikohdat	135
19.2	Luontaiselinkeinolain (610/84) 41 § etuisuudet	135
19.3	Maanvuokraus, luontaiselinkeinot.....	135
19.4	Porotilalain 7 a §:n mukaiset rakennuspaikan hallintaoikeudet	136
19.5	Maanhankkimislain 31 §:n mukaiset porotilalain hallintaoikeudet ..	136
19.6	Rajavartioston vuokra-alueet	136
19.7	Muut sopimukset	137
19.8	Vanhat rakennukset.....	137

LIITTEET

Liite 1	Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä siihen liittyvien soiden- suojelualueiden nimistö.....	139
Liite 2	Pöyrisjärven erämaa-alueen järvikortisto	156
Liite 3	Vesistöt, suot, tunturit ja metsät	159
Liite 4	Luonnon erityispiirteitä	161
Liite 5	Linjalaskentatulokset Pöyrisvuoman soidensuojelualueelta vuonna 1993	163
Liite 6	Linjalaskentatulokset Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueelta vuosina 1997–1998	164
Liite 7	Pöyrisjärven erämaa-alueen siikaistutukset vuosina 1970–92	165
Liite 8	Pöyrisjärven erämaa-alueen taimenistutukset 1970–88	166

1 SIJAINTI JA PINTA-ALA

Arvo Olli

Pöyrisjärven erämaa on saanut nimensä alueen luoteisosassa sijaitsevasta Pöyrisjärvestä. Nimi on erämaakomitean antama. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman ja Pöyrisvuoman soidensuojelualueet ovat saaneet nimensä paikallisten soiden mukaan.

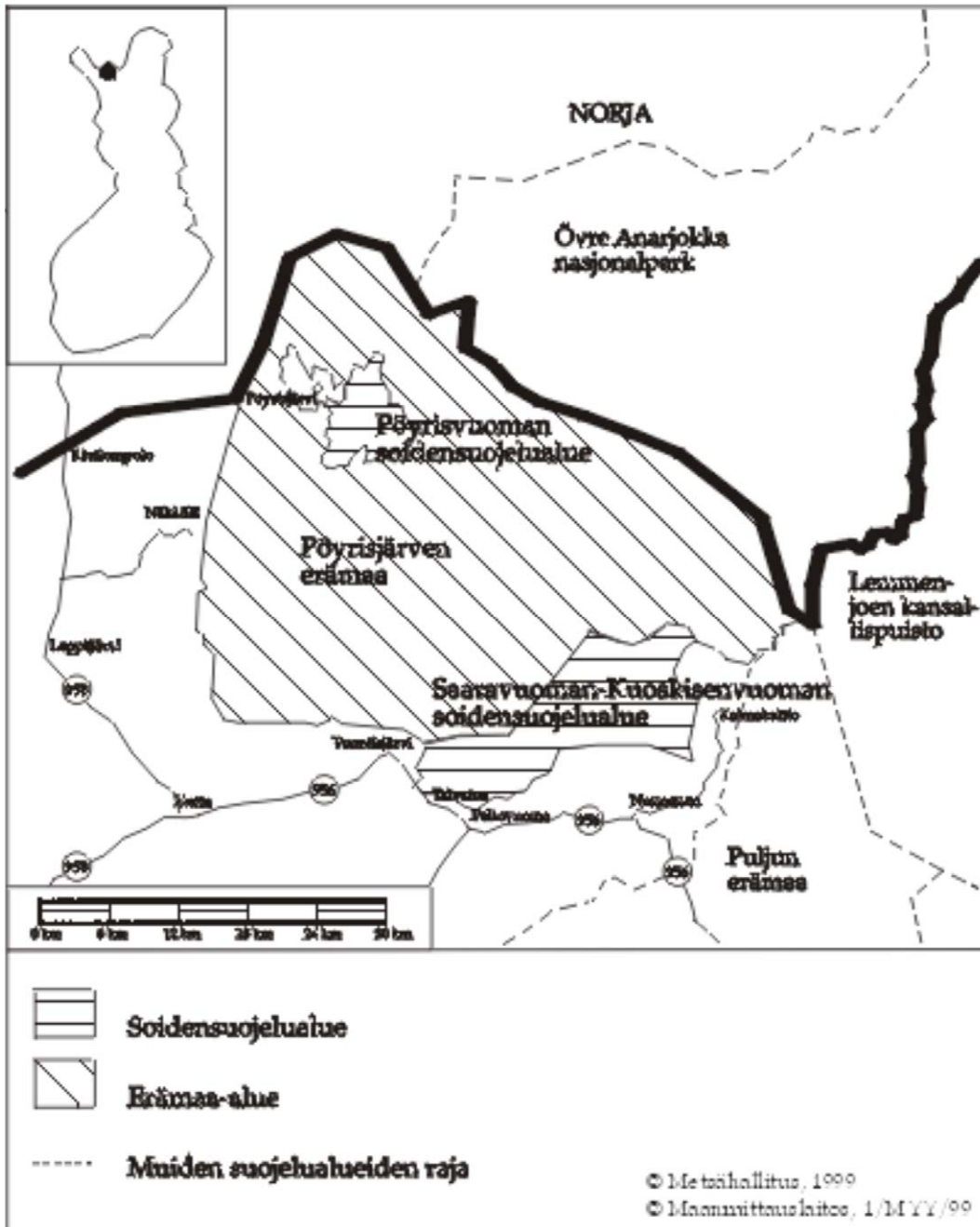
Pöyrisjärven erämaa sijoittuu leveyspiirien 68°27'–68°50' ja pituuspiirien 23°27'–24°52' väliselle alueelle. Erämaa sijaitsee Hetasta Nunnasen kautta Kittilään menevän maantien 956 pohjoispuolella (kuva 1). Hetasta Norjaan menevä maantie 958 on noin kymmenen kilometriä erämaan länsipuolella. Pohjoisessa erämaa rajoittuu Norjan ja Suomen rajaan.

Erämaan koillisrajalla sijaitsee Norjan puolella oleva Övre Anarjokkan kansallispuisto. Itäosastaan alue liittyy Puljun erämaahan, joka erottaa sen Lemmenjoen kansallispuistosta. Erämaan sisään jää kokonaisuudessaan Pöyrisvuoman soidensuojelualue. Erämaan lounaisosassa rajana on Näkkäläjoki ja kaakossa Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue, joka rajoittuu kahden kilometrin matkalta maantiehen Talvatuksen poroaidan kohdalla. Muilta osilta aluetta ympäröivät Suomen puolella lakimetsät, joissa metsätaloutta on rajoitettu.

Pöyrisjärven erämaa sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueet muodostavat muiden suojelu- ja lakialueiden kanssa monipuolisen paljakoiden, tunturikoivikoiden, soiden, mäntymetsien ja latvavesien muodostaman luonnontilaisen kokonaisuuden. Erämaasta saavat alkunsa useat joet, joista suurimmat ovat Pöyrisjärvestä alkava Pöyrisjoki ja Norjan rajalta lähtevät Suukisjoki ja Käkkäläjoki.

Pöyrisjärven erämaa sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman ja Pöyrisvuoman soidensuojelualueet sijaitsevat kokonaisuudessaan Enontekiön kunnassa ja ovat näin ollen saamelaisten kotiseutualueita. Pöyrisjärven erämaahan ja soidensuojelualueisiin kuuluvat maat ja vedet ovat Metsähallituksen hallinnassa. Metsähallitusta edustaa Enontekiöllä Ylä-Lapin luonnonhoitoalue. Suurimmat asutuskeskukset ja kylät erämaan ympärillä ovat Näkkälä, Palojärvi, Leppäjärvi, Hetta, Vuontisjärvi, Peltovuoma ja Nunnanen.

Erämaan rajoja ei ole merkitty eikä niitä merkitä maastoon. Rajojen tarkka sijainti ilmenee Metsähallituksen korjauskartoilta. Niiden mittakaava on 1:20 000. Suunnitelman teemakartta 1:400 000 ei ole riittävän tarkka rajojen määrittelyyn. Pohjoisessa rajana on valtakunnanraja. Monin paikoin erämaan raja noudattelee jokia, suojuotteja ja muita luonnonrajoja. Osin rajat on piirretty suorina viivoina maamerkistä toiseen. Sen sijaan soidensuojelualueiden rajat on lain mukaisesti merkitty maastoon näkyviin. Näin ollen, vaikka erämaiden rajoja ei merkitä maastoon, näkyvät Saaravuoman-Kuoskisenvuoman ja Pöyrisvuoman soidensuojelualueita vasten olevat erämaan rajat merkittyinä maastossa.

Kuva 1. Pöyrisjärven erämaa-alueen ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden sijainti.

Läns-itäsuunnassa Pöyrisjärven erämaalla on leveyttä enimmillään 51 kilometriä ja pohjois-eteläsuunnassa 41 kilometriä. Pöyrisjärven erämaan pinta-ala on 127 797 hehtaaria, josta vettä on 7 947 hehtaaria. Maat jakautuvat siten, että metsämaita on n. 600 hehtaaria, kitumaita 6 050 hehtaaria ja joutomaita 113 200 hehtaaria. Erämaan sisälle jää yksityismaita noin 19 hehtaaria.

Pöyrisvuoman soidensuojelualueen pinta-ala on 4 270 hehtaaria, josta vettä on 140 hehtaaria, kitumaata 940 hehtaaria ja joutomaata 3 190 hehtaaria (Metsähallituksen erikoismetsäluettelo). Pöyrisvuoman soidensuojelualueella ei ole yksityismaita.

Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen pinta-ala on 15 460 hehtaaria, josta vettä on 590 hehtaaria, metsämaita 650 hehtaaria, kitumaita 4 970 hehtaaria ja joutomaita 9 250 hehtaaria (Metsähallituksen erikoismetsäluettelo, Kuti YLA 1993). Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen sisällä on yksityismaita noin 1 044 ha.

Lähteet

Metsähallituksen erikoismetsäluettelo.

Metsähallituksen Ylä-Lapin luonnonhoitoalueen kuviotietorekisteri (Kuti YLA) 1993.

2 PAIKANNIMISTÖ

Lydia Heikkilä

Pöyrisjärven alueen paikannimistö on kirjava luettelo saamen- ja suomenkielisiä nimiä sekä näistä vääntyneitä muotoja. Kartoissa esiintyvässä nimistössä on paljon puutteita ja virheellisyksiä. Viimeisimmät topografikartat ovat pääosin 1960- ja 1970-luvuilta. Topografikunnassa ovat valmisteilla aluetta koskevat uudet kartat, joihin pyritään oikaisemaan nimistön virheellisydet. Nimistön selvitystyö on kuitenkin vielä kesken. Aluetta koskeva nimistötutkimus on tallennettu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimistöarkistoon Utsjoelle, ja sitä ylläpitää ja täydentää Samuli Aikio. Se perustuu T. I. Itkosen, Pekka Sammallahten, Oula Näkkäläjärven, Aune Vähäkankaan (os. Anttila) ja Tuuli Torvisen 1960-luvulla tallentamiin nimistötietoihin. Nimistöarkistoa ovat täydentäneet 1980-luvulla Marita Stoor ja Kaisa Rautio.

Paikannimistön tuntemus ja käyttö ovat muuttuneet paljon viimeisen sukupolven aikana. Yhtenä syynä on ollut saamen kielen huono asema Enontekiön tässä osassa. Osa saamelaisväestöstä on omaksunut 1950-luvulta lähtien suomen kielen kotikielekseen. Syynä on voinut olla halu sopeutua paikalliseen yhteisöön saamen kielen ollessa väheksytty niin paikallisen yhteisön kuin kirkonkin taholta. Toinen seikka, joka on vaikuttanut paikannimistön muuttumiseen on kulttuurin – lähinnä poronhoitokulttuurin – muutos ja yleinen elintapojen muutos. Poronhoidon koneistuminen ja saamelaisväestön muuttaminen kiinteisiin asumuksiin ovat muuttaneet maastossa liikkumisen luonnetta niin, että voidaan puhua kokonaisesta sukupolvenvaihdoksesta. Maaston yksityiskohtainen tuntemus on heikentynyt ja osa nimistöstä on kadonnut kokonaan ikääntyneiden ihmisten jättäessä tämän ajan. Myös karttanimistössä esiintyvät virheellisydet ovat osin siirtyneet paikallisten asukkaiden käyttöön.

Nykypäivänä saamen kieli osoittaa kuitenkin joitakin elpymisen merkkejä. Saamen kieltä opetetaan kouluissa, ja saamelaisten kulttuuri-itsehallintolaki turvaa osaltaan kielen virallisen aseman. Saamen kieltä ja kulttuuria koskeva tutkimus lisääntyy koko ajan. Kiinnostus paikannimistön alkuperää ja merkitystä kohtaan on yksi osoitus tästä.

Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä siihen liittyvien soidensuojelualueitten nimistöselvitys on liitteessä 1. Se perustuu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimistöarkiston tietoihin, SKS:n kansanrunousarkiston tietoihin (Enontekiön perinnearkisto), asiantuntijatietoihin,

paikallisen väestön haastatteluihin sekä painettuun aineistoon (asiaa käsittelevät teokset, artikkelit, sanakirjat yms.). Nimistöselvityksen on tarkastanut Samuli Aikio, mistä hänelle suurimmat kiitokset.

Selvityksen tarkoituksena on ensisijaisesti avata nimistön merkitys alueen käyttäjäkunnalle. Matkailijat ja vaeltajat ovat useaan otteeseen pyytäneet selvitystä lähinnä saamenkielisistä tai siitä suomenkieleen vääntyneistä maantieteellisistä yleisnimistä. Nämä yleisnimet kuvailevat useimmiten maaston erityispiirteitä tavalla, josta on hyötyä alueella kulkijoille. Yleisnimien määräävä nimiosa kuvailee usein myös alueen ominaispiirteitä. Toisaalta määräävät nimiosat voivat perustua johonkin historialliseen tapahtumaan tai kulttuurihistoriallisiin erityispiirteisiin.

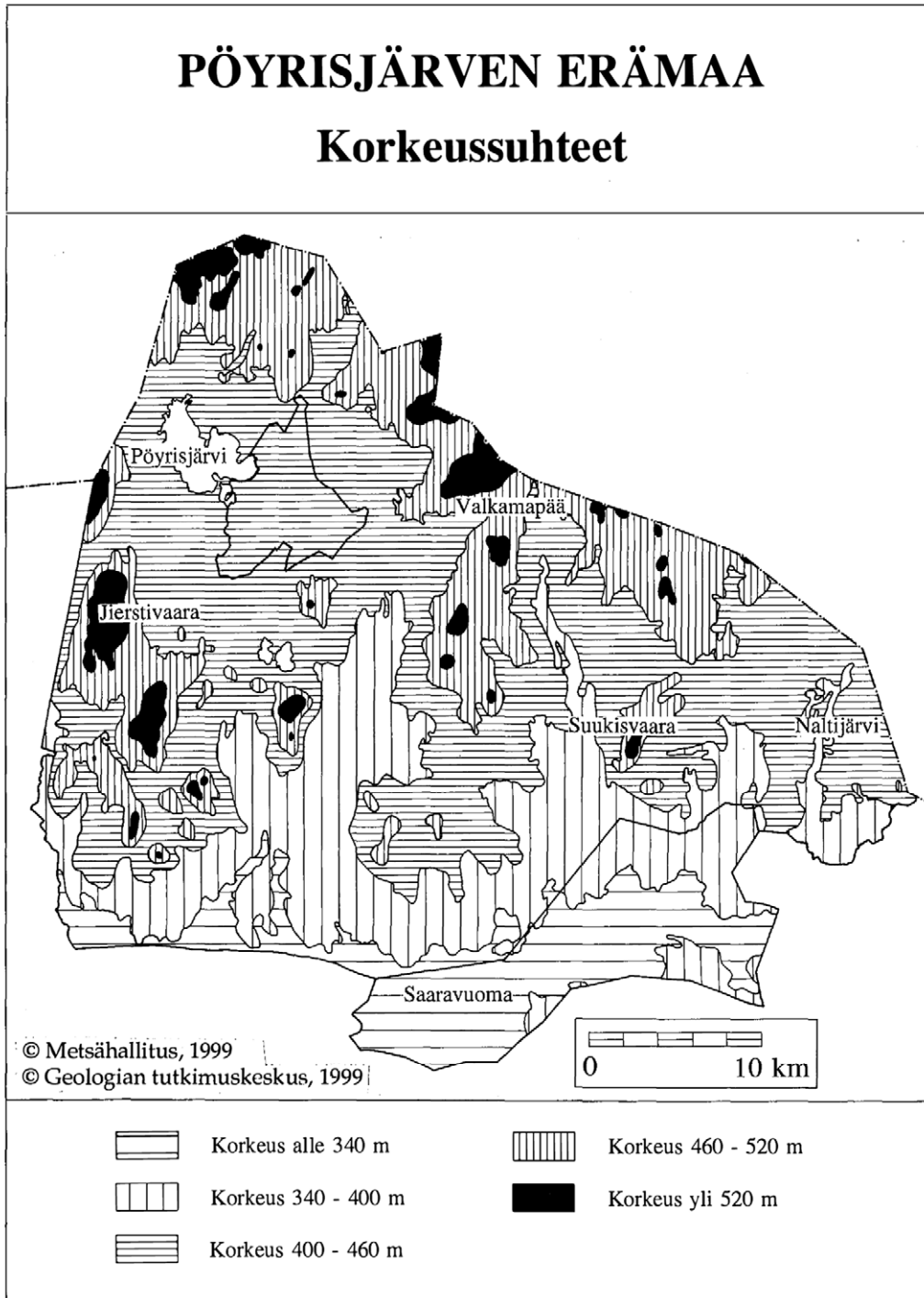
Nimistöselvityksessä on tuotu esille eri käyttäjäryhmien toisistaan poikkeavaa nimistökäytännöllä. Myös kielen muuttumisesta ja murrealue-eroista johtuvia tulkintaeroja saamenkielisessä oikeinkirjoitusasussa on pyritty esittelemään etenkin silloin, kun ne aiheuttavat tulkintaeroja paikannimen merkityksessä.

3 PINNANMUODOSTUS SEKÄ KALLIO- JA MAAPERÄ

3.1 Alueen sijainti ja korkeussuhteet

Peter Johansson

Pöyrisjärven erämaa-alue sijaitsee päävedenjakajan eteläpuolella, ja alueen vesistöt laskevat Ounasjoen vesistöön. Topografialtaan erämaa-alue laskee loivasti kohti etelää. Korkokuvailtaan se jakautuu pohjoisosan tunturi- ja vaara-alueeseen ja eteläosan edellistä tasaisempaan alueeseen. Pohjoisella alueella korkeuserot ovat 150–200 m ja absoluuttinen korkeus 400–640 m. Korkeimpien tunturien huiput ovat yli 600 m, esimerkiksi Jierstivaara (Jierstavárri) 647 m, Termisvaara (Dierpmesvárri) 616 m ja Valkamapää (Válganoaivi) 603 m. Eteläosassa korkeuserot ovat 50–100 m ja absoluuttinen korkeus 300–420 m (kuva 2).

Kuva 2. Pöyrisjärven erämaan ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Koskivuoman soidensuojelualueiden korkeussuhteet.

3.2 Kallioperä

Pasi Eilu

Pöyrisjärven erämaa-alueen kallioperä (kuva 3) on iältään 2 500–1 800 miljoonaa vuotta vanhaa. Se koostuu useista syväkivi-, liuske- ja gneissityypeistä. Suurimman osan kattaa ns. Hetan graniitti. Länsiosissa on punertavaa graniittia, ja länsi-, pohjois- ja itäreunoilla sekä paikoin keskiosissa on Keski-Lapin liuskealueen kivityyppejä. Lisäksi alueella on ainakin kaksi emäkistä tai ultraemäkistä syväkivipahkua. Alueen kallioperätietous perustuu Matiston (1959, 1969), Meriläisen (1965) ja Pohjoiskalottiprojektin (Geological Map, Northern Fennoscandia 1987) kallioperäkarttoihin sekä Geologian tutkimuskeskuksen geofysikaalisiin lentomittauksiin ja malmitutkimuksiin.

Kvartsiitit, amfiboliitit, kiilleliuskeet ja -gneissit ovat alueen vanhimpia kiviä. Ne kuuluvat Keski-Lapin liuskealueeseen, jonka jatkeet ulottuvat kahdessa päähaarassa Norjaan sivuten Pöyrisjärven erämaa-alueen itä- ja länsilaitaa. Lisäksi läntisestä liuskeytyöhykkeestä erkane epäyhtenäinen haarake Pöyrisjärven pohjois- ja koillispuolelle. Kvartsiitit ovat alkuperältään meren rantaan ja jokiuomiin kerrostuneita hiekkvoja, amfiboliitit tulivuoritoiminnan tuloksena syntyneitä laavoja ja tuhkia ja kiilleliuskeet ja -gneissit lähinnä savikerrostumia. Kivet ovat vuorijonopoimutuksissa – viimeistään 1 800 miljoonaa vuotta sitten – saaneet nykyisen asunsa, josta alkuperäisiä kerros- ja laavarakenteita on vaikea havaita. Niiden kerrostumisjärjestys vanhimmasta nuorimpaan on: kvartsiitit, kiilleliuskeet ja kiillegneissit sekä amfiboliitit.

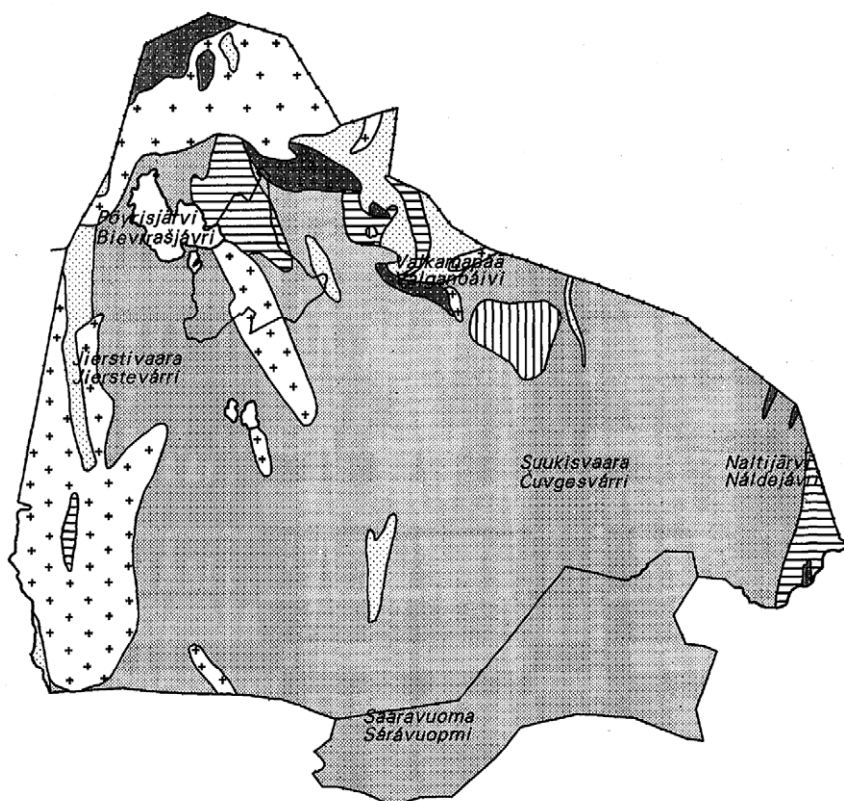
Ulkoasultaan kvartsiitit ovat vaaleita ja kerroksellisia, levymäisesti lohkeavia. Ne koostuvat pääosin kvartsista, jonka lisäksi kivessä on vaihtelevia määriä maasälpä ja vaaleaa kiillettä. Amfiboliitit ovat tummanvihreitä ja mustia, liuskeisia ja raitaisia tai massamaisia kiviä, jotka koostuvat pääosin sarvivälkkeestä tai diopsidista, tummasta kiilteestä ja maasälvästä. Kiilleliuskeet ja -gneissit ovat harmaita, yleensä raitaisia ja levyiksi lohkeavia, ja ne koostuvat tummasta kiilteestä, maasälvistä ja kvartsista.

Hetan harmaa, epätasalaatuinen graniitti on todennäköisesti syntynyt vuorijonopoimutuksessa syvällä maan kuorella liuskeiden ja gneissien osittaisen sulamisen tuloksena. Kiven vaaleat osat ovat sulanutta, graniittista ainesta ja tummat osat sulamatonta liuske- ja gneissia-ainesta. Paikoin sulanut graniittinen aines on kokonaan erkautunut lähtöaineksestaan ja tunkeutunut yhtenäisille liuskealueille vaaleina suonina. Hetan graniitti koostuu maasälvistä, kvartsista ja tummasta kiilteestä.

Osa syvälle maan kuoreen joutuneista liuskeista ja gneisseistä tuotti osittain sulaessaan graniittimagmoja, jotka yhtenäisinä massoina tunkeutuivat ylemmäs, liuske- ja gneissialueiden keskelle sekä Hetan graniitin länsi- ja pohjoisosiin. Nämä magmat jähmettyivät punertaviksi, melko tasalaatuisiksi graniiteiksi, jotka koostuvat lähinnä kvartsista ja maasälvistä.

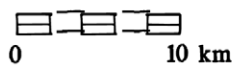
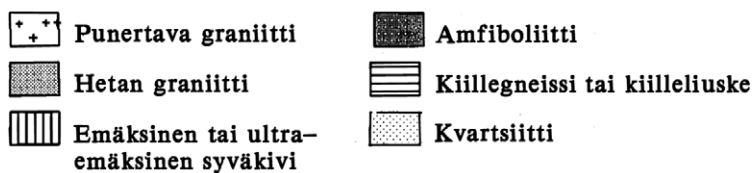
PÖYRISJÄRVEN ERÄMAA

Kallioperä

© Metsähallitus, 1999

© Geologian tutkimuskeskus, 1999

Kuva 3. Pöyrisjärven erämaan ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Koskisenvuoman soidensuojelualueiden kallioperä.

Emäksiset ja ultraemäksiset syväkivet lienevät alueen nuorimpia kiviä yhdessä punertavien graniittien kanssa. Ne on paikannettu ja rajattu lähinnä geofysikaalisten lentomittausten avulla, koska kalliopaljastumahavainnointia niistä on hyvin vähän. Ne ovat peräisin maan kuoren alimmista osista tai maan manttelin yläosista ja ovat todennäköisesti osittain sulassa tilassa (magmana) tunkeutuneet ympäröivien kivien keskelle. Näitä tummia syväkiviä on havaittu kahdessa paikassa: pienempi alue on ultraemäkсистä, väriltään ruskeaa serpentiniittiä, isompi on mahdollisesti tummanharmaata tai -vihreää gabroa, josta on olemassa vain geofysikaalinen indikaatio.

3.3 Jääkaudet ja maaperän synty

Peter Johansson

Maaperägeologiset muodostumat ovat kehittyneet nykyiseen muotoonsa maapallon nuorimman kauden eli kvartaarikauden aikana, jota kesti noin kaksi miljoonaa vuotta. Sinä aikana Suomi oli useita kertoja mannerjäätikön peittämä. Viimeisimmän jäätiköitymisen aikana mannerjäätikkö oli laajimmillaan noin 20 000 vuotta sitten. Silloin se ulottui yli Skandinavian Keski-Eurooppaan asti. Pohjois-Suomi sijaitsi jäätiköitymisalueen keskiosassa, missä jäätikön paksuus oli suurin, yli kaksi kilometriä. Jäätikkö suli pois Pohjois-Suomesta 10 000–8 800 vuotta sitten. Pöyrisjärven alue paljastui sulavan mannerjään alta noin 9 500–9 300 vuotta sitten. Jäätikön reuna perääntyi kohti etelälounasta, mutta pinnanmuodostuksesta johtuen sen reunaosissa tapahtui eri suuntiin paikallista jään virtausta. Vuodessa jäätikkö oheni noin kolme metriä. Sen reunan perääntymisnopeus oli noin 140 metriä vuodessa.

Maaperä koostuu kivennäismaalajeista sekä eloperäisistä aineksista syntyneistä maalajeista. Kivennäismaalajit ovat muodostuneet kallioperästä rapautumisen sekä mannerjäätikön, virtaavan veden ja tuulen aiheuttaman kulutuksen, kuljetuksen ja kerrostavan toiminnan tuloksena. Alueella esiintyvät kivennäismaalajit ovat moreeni, sora, hiekka ja hieta. Eloperäisiin maalajeihin kuuluu turve (kuva 4).

3.4 Jääkauden lopussa syntyneet maaperämuodot

Peter Johansson

3.4.1 Moreeni ja moreenimuodostumat

Moreeni on Pöyrisjärven alueella yleisin maalaji, kuten koko Pohjois-Suomessa. Se koostuu lajittumattomasta aineksesta ja sisältää lähes kaikkia raekokoja saveksesta lohkareisiin asti. Moreenin kivet ovat usein särmikkäitä ja hienoaineksen peitossa. Moreeni on syntynyt jäätikön kallioperästä irrottamasta, murskaamasta ja hiomasta aineksesta. Siihen on sekoittunut myös ennen jäätiköitymistä syntyneitä maa-aineksia ja kallioperän rapautumistuotteita, rapakalliota. Mikäli moreeni on kerrostunut jäätikön pohjaosassa, sitä kutsutaan pohjamoreeniksi. Jäätikön pinnalla kulkeutuneesta aineksesta syntyi jään sulaessa pintamoreenia.

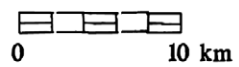
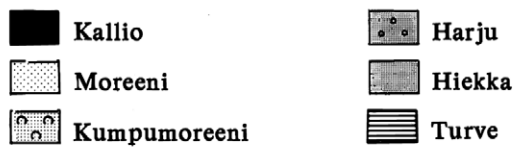
PÖYRISJÄRVEN ERÄMAA

Maaperä

© Metsähallitus, 1999

© Geologian tutkimuskeskus, 1999

Kuva 4. Pöyrisjärven erämaan ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden maaperä.

Moreeni peittää vaihtelevan paksuisena kerroksena kallion pintaa. Paksuimmillaan se on laaksoissa ja vaarojen alarinteillä. Vaarojen ja tunturien laella sekä paikoissa, joissa esimerkiksi sulamisvesieroosio on kuluttanut maaperää, moreenikerros on ohut tai saattaa puuttua kokonaan.

Moreenista koostuvat kummut ja selänteet ovat yleensä laaksojen pohjilla tai alavilla alueilla. Siellä ne muodostavat yhtenäisiä, useiden neliökilometrien laajuisia kumpumoreenikenttiä. Kalkuvaaran (Gálggovađđa) luoteis- ja eteläpuolella (kuva 5) sijaitsevilla laaksoissa on kymmeniä kaarevia selänteitä, jotka ovat lähes yhdensuuntaisia. Selänteiden pituusakseli on poikittain jäätikön liikesuuntaa vastaan, mutta niiden pinnalla näkyy jäätikön liikesuunnan suuntaisia vakoutumia ja harjanteita. Selänteet ovat 200–500 metriä pitkiä ja noin 10 metriä korkeita. Ne sijaitsevat soiden ja pienien lampien erottamina, 50–200 metrin päässä toisistaan. Selänteet ovat kerrostuneet joko jäätikön reunan alle tai sen eteen. Ne muistuttavat Ruotsissa esiintyviä poikittaisia moreeniselänteitä, joita kutsutaan Rogen-moreeneiksi. Pöyrisjoen (Bievrrašjohka) varrella, Kuortuslompolon (Guorddosluoppal) laaksossa on parvi pitkänomaisia moreeniselänteitä, jotka ovat kooltaan edellisiä pienempiä ja matalampia. Niiden pituusakseli on yhdensuuntainen jäätikön viimeisen virtaussuunnan kanssa. Ne ovat todennäköisesti kerrostuneet jäätikön pohjalla silloin, kun jäätikkö oli vielä satoja metrejä paksu ja virtasi laaksonpohjaa pitkin pohjoisluoteeseen.

3.4.2 Harjut

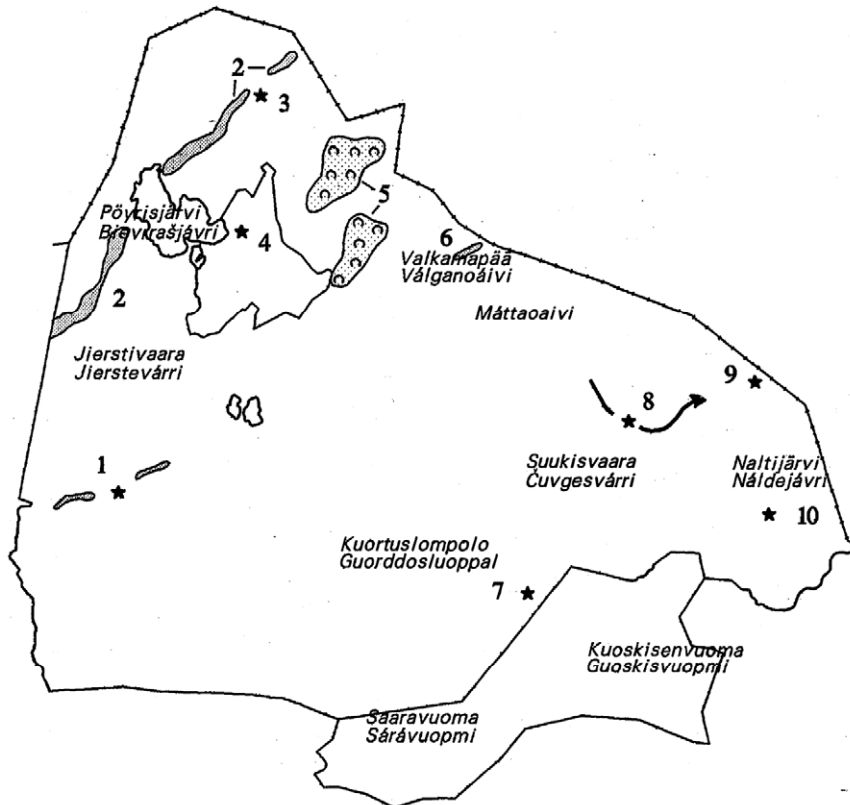
Mannerjään sulaessa jäätä vapautui suuret määrät sulamisvettä, joka virtasi jäätikön päällä sekä sen sisällä ja pohjalla halkeamissa ja raoissa. Sulamisvesivirrat yhtyivät tunneleissa virtaaviksi jäätikköjoiksi, jotka kuluttivat jäätikköä ja sen alustaa. Sulamisvedet kuljettivat jäätä ja jäätikön pohjalta irrottamaansa moreenia pesten ja lajitellen sitä. Lopulta aines kerrostui harjuselänteiksi, jotka muodostavat jopa satojen kilometrien mittaisia harjujaksoja. Harjujaksoit kuvastavatkin muinaisten jäätikköjokien muodostamaa verkostoa.

Pöyrisjärven alueen harjut kulkevat nykyisiä laaksonpohjia seuraten etelälounaasta pohjoiskoilliseen. Huomattavimmat harjujaksoit ovat Näkkäläjärveltä Pöyrisjärven (Bievrrašjávri) ja Maaterlompolon (Máđerluoppal) kautta Suomajoen laaksoon kulkeva lähes yhtenäinen harjujakso (kuva 5). Alueen itäosassa on kaksi lähes etelä-pohjoissuuntaista harjujaksoa, jotka seuraavat Suukisjoen (Èuvgesjohka) ja Käkälöjoen (Geahkkiljohka) laaksoja. Suuret harjut ovat yleensä satoja metrejä leveitä selänteitä, jotka ovat laeltaan tasaisia. Ainekseltaan ne ovat hienorakeisia, ja koostuvat pääasiassa hiekasta ja hiedasta.

Alueella on lisäksi pieniä ja epäyhtenäisiä ydinharjuja, jotka kiemurtelevat muutaman metrin korkuisina teräväharjaisina selänteinä laakson pohjalla ja vaarojen rinteillä. Niitä esiintyy esimerkiksi Valkamajoen (Válganjohka) laaksossa sekä Ellajärven (Ellájávri) ja Olkovaaran (Oalggovárri) ympäristössä. Ydinharjujen aines on karkearakeisempaa ja pinta lohkareisempi kuin edellä kuvatuissa suurissa harjuissa.

PÖYRISJÄRVEN ERÄMAA

Geologiset muodostumat

© Metsähallitus, 1999

© Geologian tutkimuskeskus, 1999

1. Olkovaaran (Oalggovárri) harju ja kuru	6. Valkamajoen (Válganjohka) harju
2. Pöyrisjärven (Bievrrašjávri) harju	7. Suukisjoen (Čuvgesjohka) meanderit
3. Maaterlompolon (Máderluoppal) dyynit	8. Pahtavaaran (Báktevárri) sulamisvesiuoma
4. Pöyrisvuoman (Bievrrašvuopmi) palsat	9. Sieiddečearrun seita
5. Kalkuvaaran (Galggovárri) kumpumoreenit	10. Hietaharjut (Sáttobuolžžat)

0 10 km

Kuva 5. Pöyrisjärven erämaan ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden geologiset muodostumat.

3.4.3 Kurut ja muut eroosionmuodot

Pöyrisjärven alueella on useita erilaisia uomia ja kuruja. Vaikka ne ovat nykyisin kuivina tai niiden pohjalla virtaa vain vähäinen puro, on niissä huomattavien vesimassojen aiheuttaman eroosiotoiminnan merkkejä. Niitä esiintyy vaarojen ja tunturien rinteillä sekä niiden välisissä laaksoissa.

Olkovaaran eteläpuolella on kallionpintaan asti kulunut kuru. Se syntyi, kun Olkojärveltä (Oalggojávri) itään kulkenut ja sinne harjuselänteitä kerrostanut jäätikköjoki ylitti Olkovaaran tunturiselänteen. Sulamisvesitunnelissa vallitsi voimakas hydrostaattinen paine, joka aiheutti voimakasta sulamisvesieroosiota. Se kohdistui ilmeisesti jo valmiiksi rikkonaiseen kallioon ja kulutti siihen kurun.

Yksi huomattava sulamisvesiuoma sijaitsee Èearpmatoaivin eteläpuolella olevassa laaksossa ja jatkuu Niemijärven (Njárgajávri) pohjoispuolitse Käkälöjoelle. Se on paikoin yli kymmenen metriä syvä rotko, ja sitä reunustavat sulamisvesien paljaiksi huuhtomat avokalliot. Uoman synty liittyy Suukisjoen laaksoa peittäneen jääjärven kehityshistoriaan. Jääjärven synnyn aiheutti toisaalta pohjoiseen nouseva maasto ja toisaalta eteläpuolella ollut jäätikön reuna, joka patosi sulamisvesiä ja esti niitä virtaamasta etelään. Kun jäätikkö sulii Pahtavaaran eteläpuolisesta laaksosta, avautui jääjärven vesille reitti, jota pitkin ne purkautuivat itään, Käkälöjoen laaksoon ja edelleen Inarijoen vesistöön. Virratessaan vesimassat kuluttivat laakson pohjalle nykyisin kuivana olevan uoman ja kerrostivat sen suulle kuljettamastaan aineksesta tasaisen sorakentän. Jääjärven pinta asettui Suukisjoen laaksossa noin 440 metrin tasolle, joka vastaa purkausuoman kynnyshöhen korkeutta. Jäätikön reunan perääntymisen jatkuessa avautui uusia purkausuomia Suukisvaaran eteläpuolelle. Suukisvaaran (Èuvgesvárri) rinteellä näkyy 440 metrin korkeustason alapuolella noin 30 metrin levyinen veden huuhtoma kalliovyö. Se syntyi jääjärven vedenpinnan laskiessa äkillisesti 410 metrin tasolle. Uusi purkausuoma johti jääjärven vedet Risuvaaran (Risevárri) pohjoispuolelta Käkälöjoen laaksoon, ja vanha Èearpmatoaivin uoma kuivui. Muutamia kymmeniä vuosia myöhemmin jäätikkö sulii kokonaan alueelta, ja Suukisjoen jääjärvi yhtyi Peltovuoman ympäristöä peittäneeseen laajaan jääjärveen.

Máttoaivin ympärillä esiintyy noin 2–5 metrin syvyisiä ja puolen kilometrin pituisia uomia, jotka ovat jäätikön reunalla virranneiden sulamisvesivirtausten kuluttamia reunauomia. Ne esiintyvät yhdensuuntaisina uomastoina, joissa yksittäiset uomat ovat toinen toisensa alapuolella. Niiden vieton perusteella voidaan tehdä päätelmiä jäätikön pinnan vietosta ja sen reunan ohenemisesta.

3.5 Jääkauden jälkeiset tapahtumat

3.5.1 Rapautumat

Peter Johansson

Suurten lämpötilavaihteluiden seurauksena kallion pintakerros vuoroin kutistuu ja vuoroin laajenee, jolloin se hiljalleen rapautuu irti kallion sisäosista. Rakoihin tunkeutuu vettä, joka jäätyessään laajenee ja suurentaa rakoja kerta kerralta. Lopulta kallion pinta rikkoutuu särmiäköiksi irtolohkareiksi ja -kiviksi. Vuosituhansia kestäneen rapautumisen seurauksena paikoitellen tasaisilla tunturien lakialueilla ja loivilla rinteillä on kalliota peittävää kivikkoa ja rakkaa. Laajoja yhtenäisiä rakka-alueita Pöyrisjärven alueella ei ole. Jyrkillä rinteillä irronneet kivet ovat vierineet hitaasti rinnettä alas muodostaen rinteiden juurelle kivijuovia.

Seiddeèarrun seidaksi kutsuttu, tunturin laella oleva kiviröykkiö on kallion rapautumajäänne (kuva 5). Se on kestänyt kulutusta ympäristöönsä paremmin, ja jäänyt sen vuoksi koolle. Seidassa on näkyvissä graniittiselle kalliolle tyypillinen kuutiomainen rakoilu.

3.5.2 Tuulikerrostumat

Peter Johansson

Tuulen kerrostamat lentohiekka-alueet ovat yleisiä Pöyrisjärven ympäristössä, Maaterlompolon itäpuolella ja Käkkälöjen laaksossa. Lentohiekka on alunperin jäätikköjokien kerrostamaa ainesta. Voimakkaiden tuulten seurauksena se kerrostui dyyneiksi alkuperäisen aineksen päälle tai vaelsi tuulen mukana jopa useita kilometrejä, kunnes kerrostui kohdatessaan sopivan esteen. Dyynejä esiintyy Pöyrisjärven ympäristössä, mm. Kenttälompolossa (Gieddeluoppal), Maaterlompolossa, Aaletjärven (Áletjávri) lounaispuolella sekä erämaa-alueen itäosassa, Käkkälöjen laaksossa.

Dyyneiden muodon ja rakenteen perusteella niitä kerrostaneen tuulen suunta näyttää olleen luoteesta. Tuulet olivat ilmeisesti alunperin länsituulia, mutta jäätikön yläpuolella ollut korkeapaine muutti niiden suuntaa jäätiköityneen alueen ympäri puhaltaviksi tuuliksi. Pöyrisjärven alueella suunta oli luoteesta kaakkoon.

Dyyneiden muoto vaihtelee poikittaisista selännteistä kaarenmuotoisiin paraabelidyyneihin. Niiden korkeus on kahdesta kolmeen metriin. Yli kolmimetrisiä dyynejä on Maaterlompolossa. Dyyneiden aines on hyvin lajittunutta hietaa ja hienoa hiekkaa, jossa näkyy selviä kerrosrakenteita. Kerrosten keskellä näkyy joskus tummia, eloperäisestä aineksestä syntyneitä raitoja. Ne osoittavat dyynein kerrostumisen pysähtyneen kasvillisuuden sidottua hiedan ja alkaneen myöhemmin uudelleen kasvillisuuden tuhouduttua. Tuhoutuminen on saattanut johtua esimerkiksi eläinten aiheuttamasta kulutuksesta, ihmisen toiminnasta tai metsäpalosta. Dyyneinaineksesta on löydettykin metsäpaloista kertovia hiilikerroksia.

Maanpinnan kasvillisuuspeitteen rikkoonnuttua tuulen työ on ollut pääasiassa eroosiota. Tuuli on puhaltanut maanpinnalla olleen hienon aineksen pois jättäen jäljelle painanteen. Sen pohjaa peittävät karkea hiekka ja pienet kivet, joita tuuli ei ole pystynyt kuljettamaan. Tällä

tavoin syntyneitä deflaatioaltaita on Pöyrisjärven harjun reunoilla ja Hietaharjujen (Sáttobuol³/₄at) alueella.

3.5.3 Suot

Matti Maunu

Pöyrisjärven alueen paljastuttua jäätikön ja veden alta ensimmäiset pioneerikasvit saapuivat alueelle. Ne hakeutuivat maastonkohtiin, jotka tarjosivat enemmän kosteutta ja rinteiltä huuhtoutuneita ravinteita kuin ympäröivät alueet. Näin soistuminen pääsi alkuun, ja sen seurauksena alkoi muodostua turvetta tunturien ja vaarojen välisiin painanteisiin.

Pöyrisjärven suot ovat pääosin karuja aapasoita, jotka kuuluvat Metsä-Lapin aapasuovyöhykkeeseen. Aapasoissa vuorottelevat märät rimmet ja niiden väliset kuivahkot jänteet. Rahkajänteiden osuus suoalasta on selvästi suurempi kuin etelämpänä Lapissa. Rahkajänteet ovat tavallisesti leveitä ja korkeita, ja ne muodostavat epämääräisen, usein katkeilevan verkkorakenteen tai erillisiä saarekkeita. Niitä peittää usein suopursu- ja vaivaiskoivukasvillisuus. Pöyrisjärven alueen merkittävimmät aapasuoalueet ovat eteläosan Saaravuoman (Sáravuopmi) - Kuoskisenvuoman (Guoskisáhpi) laaja, vesistöjen rikkoma aapasuoalue sekä Pöyrisjärven itäpuolella oleva Pöyrisvuoman (Bievrraşvuopmi) alue. Niistä kumpikin on soidensuojelualueella.

Puuttomat rahkapinnat yleistyvät usein soiden reunaosissa. Routa muotoilee niitä pounikoiksi. Pöyrisvuomalla esiintyy myös palsoja (kuva 5). Ne ovat 2–5 metriä korkeita, ikiroudassa olevia jättiläismättäitä, joiden sisällä on jääydin. Talvella maaperässä oleva vesi nousee ylöspäin ja jäätyy kiinni jääytimen ympärille. Mättään pinnalla oleva turvekerros estää jäätä sulamasta kesäaikaan ja vähitellen palsa kohoaa kummuksi. Lopulta siihen syntyy halkeamia ja se hajoo ja sulaa. Palsojen synty edellyttää mantereista, kylmätalvista ilmastoa, jossa vuoden keskilämpötila on alle -1°. Palsat esiintyvät yleensä ryhmissä, jossa on eri kehitysasteella olevia kumpuja. Pöyrisjärvellä, kuten muuallakin Pohjois-Lapissa, palsat ovat erikoistapauksia, eikä niiden osuus suoalasta ole kovin suuri.

Lähteet

Geological Map, Northern Fennoscandia 1:1 million. – Geological Surveys of Finland, Norway and Sweden, Helsinki, 1987.

Kujansuu, R. 1966: Suomen geologinen yleiskartta, 1:400 000, Maaperäkartta. No. 28, Enontekiö. – Geologinen tutkimuslaitos, Helsinki.

Kujansuu, R. 1967: On the deglaciation of western Finnish Lapland – Bulletin de la Commission Géologique de Finlande 232. 93 s.

Matisto, A. 1959: Suomen geologinen yleiskartta, 1:400 000, B8, Enontekiö. – Geologinen tutkimuslaitos, Helsinki.

- 1959: Kivilajikartan selitys, B8, Enontekiö. Suomen geologinen yleiskartta, 1:400 000. – Geologinen tutkimuslaitos, Helsinki. 78 s.

Meriläinen, K. 1965: Suomen geologinen yleiskartta, 1:400 000, C8–9, Inari–Utsjoki. – Geologinen tutkimuslaitos, Helsinki.

4 VESISTÖT

Annukka Puro

4.1 Johdanto

Pöyrisjärven erämaa-alueella ja siihen liittyvillä soidensuojelualueilla on vesistöjä noin 87 km² eli 5,9 % alueen kokonaispinta-alasta. Pöyrisjärven erämaa-alueella ja siihen liittyvillä soidensuojelualueilla on yhteensä noin 790 yli 1 ha:n suuruista järveä. Lisäksi alueella on melko runsaasti pieniä lampareita, joiden pinta-ala on alle 1 ha. Yli 10 ha:n suuruisia järviä alueella on yhteensä 92 kappaletta (liite 2). Näistä yli 1 km²:n suuruisia järviä alueella on ainoastaan viisi: Pöyrisjärvi (16,05 km²), Olkojärvi (1,38 km²), Jierstijärvi (1,10 km²) ja Vuomajärvet (1,26 ja 1,04 km²).

4.2 Vesistöaluejako

Valuma-alueella tarkoitetaan vedenjakajan rajaamaa kokonaisuutta, jolta joki tai puro kerää kaiken sateen kautta tulleen veden, joka ei ole haihtunut alueelta. Suurista valuma-alueista voidaan käyttää nimitystä vesistöalue. Vesistöalueen rajat, vedenjakajat sekä uomien ja järvien muodot määrää maanpinnan muoto ja kallioperä. Näitä on puolestaan muovannut kallioperän kivilajikoostumus, viimeisin jääkausi sekä maankohoaminen (Ekholm 1993).

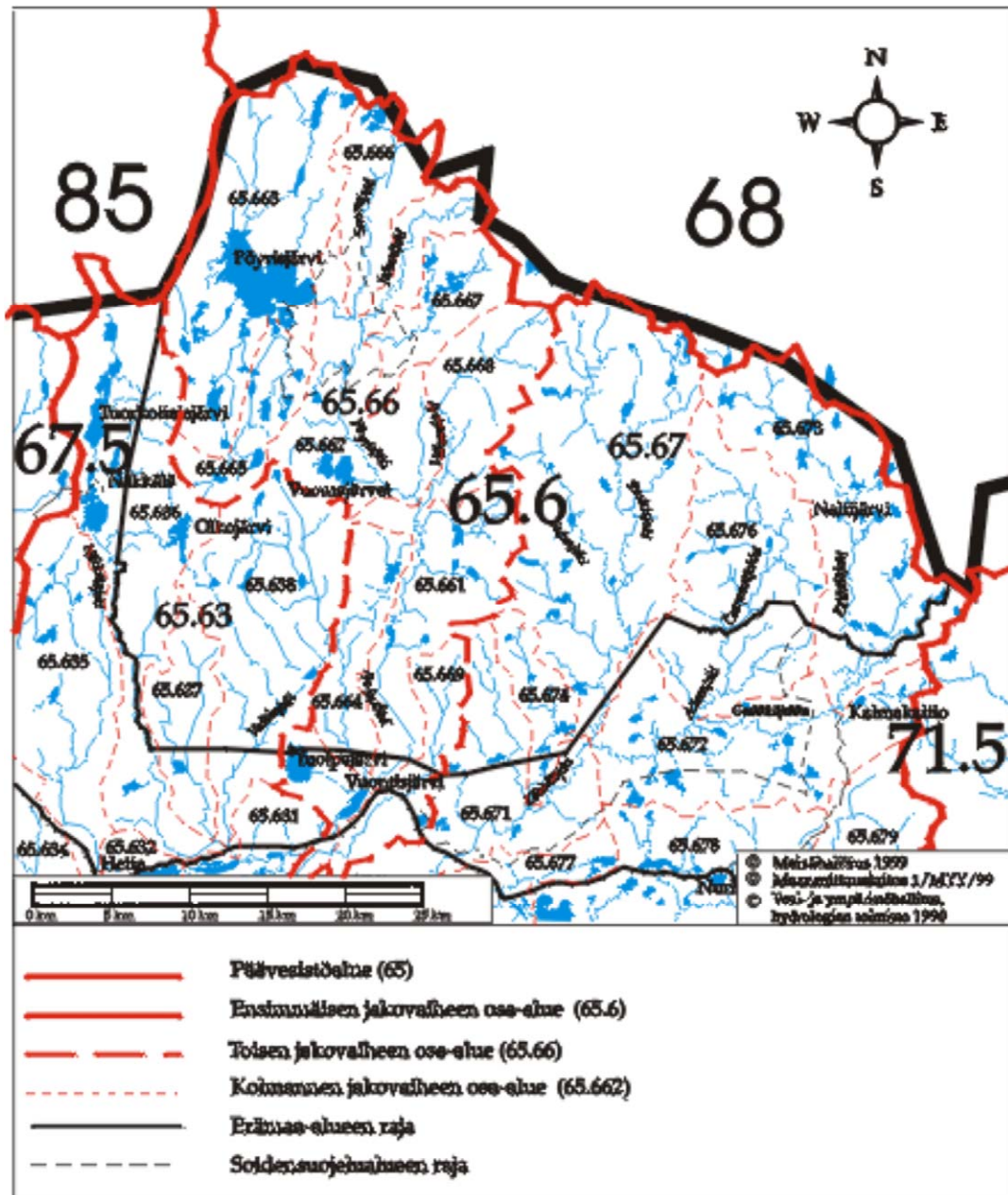
Pöyrisjärven erämaa-alueen ja soidensuojelualueiden vesistöt kuuluvat lähes kokonaan Kemi-joen päävesistöalueen (65) Ylä-Ounasjoen valuma-alueeseen (65.6; kuva 6 ja taulukko 1). Päävedenjakaja noudattelee melko tarkoin Suomen ja Norjan välistä rajaa, joten ainoastaan muuttamat lähellä rajaa sijaitsevat järvet ja joet kuuluvat Norjan puoleiseen Tenon päävesistöalueeseen (68) tai muihin Norjan puolelle laskeviin vesistöihin.

Ylä-Ounasjoen valuma-alueen vesistöt jakaantuvat sivu-uomien perusteella pienempiin osaluoksiin. Erämaa-alueen länsiosan vedet kulkeutuvat Näkkälä-, Neito- ja Vaikkojokea pitkin etelään ja yhtyvät Ounasjärvestä tuleviin vesiin muodostaen Ounasjärven valuma-alueen (65.63). Erämaa-alueen keskiosan vedet kulkeutuvat pohjoisilta tunturiylängöiltä Pöyrisjärveen ja siitä edelleen Pöyrisjokea pitkin Vuontisjärveen muodostaen Vuontisjoen valuma-alueen (65.66). Erämaa-alueen itäosan ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen vedet virtaavat Suukisjokea ja Käkkälöjokea pitkin muodostaen Käkkälöjoen valuma-alueen (65.67). Nämä osaluokset jakaantuvat vielä pienempiin sivu-uomien muodostamiin osaluoksiin (kuva 6 ja taulukko 1).

Taulukko 1. Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden vesistöaluejako (Ekholm 1993). a = alue, l = luusua, va = itsenäinen valuma-alue, ml = mukaan lukien

Nro	Vesistöalue	Vesistöalueen alaraja
65	Kemijoen vesistöalue	
65.6	Ylä-Ounasjoen va	Loukinen (ml)
65.63	Ounasjärven va	Vuontisjoki
65.631	Periläjärven a	Vuontisjoki
65.636	Näkkäläjoen a	Periläjärvä
65.637	Neitojoen va	Näkkäläjoki
65.638	Vaikkojoen va	Näkkäläjoki
65.66	Vuontisjoen va	Ounasjoki
65.661	Vuontisjoen-Pöyrisjoen a	Ounasjoki
65.662	Pöyrisjoen keskiosan a	Valkamajoki
65.663	Pöyrisjärven a	Pöyrisjärvi (1)
65.664	Vuostojoen va	Pöyrisjoki
65.665	Kenttälompoloiden va	Pöyrisjärvi
65.666	Suomajoen va	Pöyrisjoki
65.667	Kalkujoen va	Pöyrisjoki
65.668	Valkamajoen va	Pöyrisjoki
65.669	Markkajoen va	Vuontisjoki
65.67	Käkkälöjoen va	Ounasjoki
65.671	Käkkälöjon alaosan a	Ounasjoki
65.672	Käkkälöjoen keskiosan a	Suukisjoki
65.673	Käkkälöjoen yläosan va	Pelsioja
65.674	Olkajoen va	Käkkälöjoki
65.675	Suukisjoen va	Käkkälöjoki
65.676	Aiteenjoen va	Käkkälöjoki

Pöyrisjärven erämaa-alueen vesistöjä luonnehtivat pienehköjen järvien ja pohjoiskoillisesta etelään virtaavien jokien muodostamat ketjut. Osa nykyisistä jokiuomista kulkee entisten jäätikköjokien muovaamia uomia ja niiden kerrostamia harjujaksoja pitkin. Näillä jäätikköjokien kerrostamilla alueilla tavataan jokien serpentiinimäistä mutkittelua eli meanderointia. Voimakkaasti mutkittavia jokiosuuksia on Suukisjoella ja Käkkälöjoella. Serpentiinit ja meanderit ovat tyypillisiä vapaan jokitoiminnan tuloksia, joita syntyy silloin, kun joki virtaa tasaisesti hienosedimenttien täyttämässä laaksossa. Veden hydraulisten ominaisuuksien vuoksi joki kuluttaa toista reunaa ja kerrostaa kuljettamaansa materiaalia toiselle reunalle. Näin saa alkunsa joen kaareilu. Koska virtaus kuluttaa uomaa jatkuvasti, syntyy uusia syviä mutkia eli meandereita, ja entiset voivat kuroutua erillisiksi lampareiksi. Tällaisia entisestä uomasta irti kuroutuneita makkarajärviä eli juoluoita tavataan etenkin Suukisjoella.

Kuva 6. Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden vesistöalueet.

4.3 Veden laatuun vaikuttavat tekijät

4.3.1 Hydrologiset olosuhteet

Veden kiertokulun perustekijät sadanta, haihdunta ja valunta muodostavat pitkällä aikavälillä tasapainossa olevan aluekohtaisen vesitaseen. Keskimääräinen vuotuinen sadanta ja lämpötilasta riippuvainen haihdunta pienenevät etelästä pohjoiseen. Pöyrisjärven alueella vuotuinen sadanta on noin 450–500 mm ja haihdunta noin 100–200 mm. Noin puolet vuotuisesta sadannasta tulee lumena, ja lumipeitteen vesiarvo on suurimmillaan yleensä huhtikuun 20. päivän tienoilla. Pohjoisten alueiden pienemmästä sadannasta huolimatta on sadannan ja haihdunnan välisestä erosta muodostuva valunta (alueelta purkautuva vesimäärä) samaa tasoa kuin muualla Suomessa. Suomen keskimääräinen valunta on 310 mm/v ja Pöyrisjärven alueella 300–350 mm/v.

Alueen järvet saavat jääpeitteen yleensä lokakuun alkupuoliskolla. Pienet järvet ja lammet jäätyvät tavallisesti muutamaa viikkoa aikaisemmin kuin isommat järvet, joissa veden suurempi lämpövarasto siirtää jääpeitteen syntymistä myöhäisemmäksi. Hitaasti virtaavat jokiosuudet jäätyvät samanaikaisesti järvien kanssa, kun taas vuolaat virtapaikat voivat pysyä sulina läpi talven. Alueen joista Suukisjoki pysyy yleensä talvellakin sulana lähes koko matkaltaan. Jään paksuuskasvuun vaikuttaa talven pakkassumman ohella jälle kertyvän lumipeitteen paksuus. Lumipeite toimii eristeenä ja hidastaa jään kasvua. Jään maksimipaksuus saavutetaan Pöyrisjärven alueella huhtikuun kymmenennen päivän tienoilla, jolloin järvien jään paksuus on keskimäärin 75–80 cm. Jäänlähdön ajankohta vaihtelee eri vuosina huomattavasti vähemmän kuin jäätymisajankohta, eikä se myöskään riipu merkittävästi järven alasta tai syvyydestä. Jäät lähtevät alueen järvistä yleensä kesäkuun puoliväliin mennessä.

Pöyrisjärven alueella lumi ja jää peittävät maata ja vesistöjä yli seitsemän kuukautta. Pitkä lumi- ja jääpeitteinen kausi estää veden kiertoa ja kaasujen vaihtoa veden ja ilmakehän välillä. Lapissa järvet ovat talvella yleensä lämpimämpiä kuin Etelä-Suomessa, koska pohjoisessa talvi tulee nopeasti eikä vesimassa ehdi jäähtyä ennen jäätymistään niin paljon kuin etelämpänä. Kaasujen vaihdon estyminen yhdessä suhteellisen lämpimän veden kanssa voi aiheuttaa kevättalvella hapen vajausta Pohjois-Suomen karuissakin järvissä.

Pöyrisjärven alueen jokivesistöissä lumen sulamisen aiheuttamat kevättulvat ovat tyypillisiä. Pienissä latvavesissä kevättulvat ovat usein rajuja, koska järvien virtaamaa tasaava vaikutus puuttuu. Latvavesissä myös kesäiset ukkossateet voivat nostattaa tulvia. Tulvilla on suuri vaikutus veden laatuun, sillä tulvien aikana vesistöihin huuhtoutuu maaperästä kiintoainesta ja humusta, joihin on sitoutuneena rautaa ja ravinteita.

Järvien pintaveden lämpeneminen keväällä jäänlähdön jälkeen riippuu sääolojen lisäksi oleellisesti järven syvyyssuhteista. Matalan järven pintavesi lämpenee nopeasti, sen sijaan syvässä järvessä lämpöenergian kulkeutuminen syvemmälle hidastaa pintaveden lämpenemistä. Alueen järvissä pintalämpötilat ovat korkeimmillaan heinäkuussa, jolloin pintaveden keskimääräinen lämpötila on 13–14 °C. Latvajokien lämpenemiseen vaikuttavat etenkin auringonsäteilyn määrä ja puiden varjostus. Yleensä jokien latvoilla vesi on viileämpää kuin jokien alajuoksulla, mutta toisaalta latvajokien vesien lämpötilat voivat vaihdella huomattavasti vuorokauden eri aikoina.

4.3.2 Kallio- ja maaperä

Valuma-alueen kallio- ja maaperän ominaisuudet vaikuttavat pinta- ja pohjavesien laatuun. Valtaosa sadannasta valuu vesistöihin maaperän kautta joko pintavaluntana tai maakerroksen läpi suodattuneena. Sadeveden kemiallinen koostumus muuttuu maaperässä rapautumis-, huuhtoutumis- ja ioninvaihtoreaktioiden kautta. Hapan sadevesi liuottaa maaperästä helppliukoisia emäskationeja (Ca, Mg, K), jotka neutraloivat sadeveden happamuutta. Pöyrisjärven alueen vesistöt ovat happamoitumisherkkiä, koska happamoitumista puskuroivien emäskationien määrä valuma-alueen maaperässä on alhainen (Kontio & Kähkönen 1991).

Valuma-alueen kemiallisten ominaisuuksien lisäksi vesistöjen veden laatuun ja happamoitumisherkkyyteen vaikuttavat valuma-alueen koko ja sijainti, korkokuva sekä irtonaisten maalajien paksuus ja karkeusaste. Mitä suurempi järven valuma-alue on, sitä pidempi on valumaveden viipymä maaperässä ja sitä tehokkaammin valumavesi neutraloituu. Yleensä läpivirtausjärvien valuma-alueet ovat suurempia kuin latvajärvien tai suljettujen järvien. Pöyrisjärven alueella on runsaasti läpivirtausjärviä, mutta vesistöjen latvoilla on myös latvajärviä ja suljettuja järviä, joiden valuma-alueet ovat pieniä. Tällöin veden kulkeutumisaika maaperässä on lyhyt, ja lähialueen maa- ja kallioperän ominaisuuksilla on suuri vaikutus valumaveden laatuun (Kähkönen 1993).

Mikäli valuma-alueen korkeuserot ovat suuria tai kallion päällä on vain ohut irtomaan kerros, sadeveden kulkeutumisaika maaperässä on lyhyt ja neutraloituminen vähäistä. Veden ja maaperän välisiin reaktioihin vaikuttaa myös maalajin raekoko. Neutraloitumisreaktiot ovat sitä tehokkaampia, mitä enemmän maassa on hienoa ainesta. Karkeista lajittuneista aineksista, kuten sorasta ja hiekasta, muodostuneilla mailla veden suodattumisnopeus on suuri ja maaperän vaikutus valuman laatuun jää vähäiseksi. Pöyrisjärven alueella maaperä koostuu huomattavassa määrin jäätikköjokien kerrostamasta materiaalista, sorasta ja hiekasta, mikä lisää maaperän ja vesistöjen happamoitumisherkkyyttä.

Myös maaperän eloperäisen aineksen vaikutus näkyy vesistöjen veden laadussa. Erityisesti soilta, mutta myös havumetsistä, huuhtoutuu vesiin pitkälle hajonneita orgaanisia humusaineita, jotka ovat lievästi happamia ja värjäävät veden kellertävän ruskeaksi. Pöyrisjärven alueen laajimmat suoalueet sijaitsevat Pöyrisjoen ja Valkamajoen varsilla sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueilla.

4.3.3 Kuormitus

Sade- ja sulamisvesien maaperästä huuhtoman aineksen, niin sanotun luonnonhuuhtouman lisäksi vesistöihin kohdistuu ihmisen toiminnasta aiheutuvaa kuormitusta. Erämaa-alueet ovat olleet lähes täysin ihmistoiminnan ulkopuolella, mutta ilman kautta kulkeutuvat epäpuhtaudet ulottuvat myös sinne. Vesistöjen kannalta haitallisimpia päästöjä ovat energiantuotannosta, teollisuudesta ja liikenteestä peräisin olevat rikin ja typen oksidit sekä ammoniakki, jotka aiheuttavat hapanta laskeumaa. Pohjois-Suomessa rikkilaskeuma on merkittävin happamoitumista aiheuttava tekijä. Pöyrisjärven alue sijoittuu kuitenkin Pohjois-Suomessa alhaisimman rikkilaskeuman alueelle.

Maaperän ja vesistöjen puskurikyvyllä tarkoitetaan ominaisuutta, jonka avulla ne pystyvät vastustamaan happamoittavan laskeuman vaikutuksia. Happamoituminen käynnistyy, mikäli happamoittavan laskeuman määrä ylittää puskurikyvyn muodostumisnopeuden. Veden puskurikykyä mitataan alkaliniteetin perusteella. Happamoitumisen alkuvaiheessa pH-muutoksia ei ole havaittavissa, koska puskurikyky ylläpitää vakaata happamuustasoa. Puskurikyvyn ehtyessä vesistön pH-vaihtelut voimistuvat ja pH-taso alentuu vähitellen. Eliölajit reagoivat lajikohtaisesti veden happamuuteen, ja osa saattaa sopeutua hitaaseen happamoitumiseen. Happamoitumisen edetessä eläinten ja kasvien lajilukumäärä ja siten ekosysteemin monimuotoisuus vähenee.

4.4 Vesistöjen yleispiirteet ja veden laatu

Pöyrisjärven alueen vesistöissä maaperätekiöistä johtuva ravinteiden niukkuus ja lyhyt kasvukausi rajoittavat vesistöjen tuotantoa. Vesien perustuottajia ovat vedessä keijuvat tai erilaisilla pinnoilla kasvavat levät sekä vesikasvit, joiden tuottamaa orgaanista ainetta tuotantoketjun seuraavat tasot kuten eläinplankton, pohjaeläimet ja kalat käyttävät hyväkseen. Arktisella alueella levien tuotantoa rajoittavat yleensä ravinteiden, etenkin fosforin, niukkuus sekä epäedulliset lämpö- ja valaistusolot. Vesikasvillisuuden esiintymiseen vaikuttavat lisäksi kasvien leviämishistoria ja sopeutuminen ankariin ilmasto-olosuhteisiin.

Pöyrisjärven alueen vähäravinteiset ja enimmäkseen melko kirkasvetiset järvet kuuluvat kasvillisuuden perusteella ns. saratyyppiin, joiden kasvillisuus on niukkaa ja harvaa. Suojaisilla rannoilla kasvaa saroja ja järvikortetta. Suoseuduilla sijaitsevista, usein mutapohjaisista järvissä kasvaa harvakseltaan mm. ruskoärviää, ahvenvitaa, ulpukkaa, palpakoita ja vesisammaalia. Tunturialueiden kivikkorantaisissa ja hiekkapohjaisissa järvissä tavallisimpia lajeja ovat edellisten lisäksi järvisätkin sekä vaalea- ja tummalahnanruoho, rantaleinikki ja hapsiluikka. Rehevintä vesikasvillisuus on joissakin reittijärvissä ja virtaavilla kasvupaikoilla, missä pohjan laatu on tarpeeksi hienojakoista. Näillä kasvupaikoilla viihtyvät palpakot sekä ahven-, heinä- ja purovita. Yksi tällainen rehevämpi kasvupaikka sijaitsee Pöyrisjoen alaosalla, missä joki muodostaa matalan laajentuman, Kuortuslompolon.

Pöyrisjärven alueelta on käytettävissä suhteellisen niukasti vedenlaatutietoja (kuva 7 ja taulukko 2). Veden laadun tutkimusta ja seuranta ei ole aiemmin kohdennettu alueelle, koska vesistöjen tilaa muuttavia tekijöitä on ollut vähän. Vedenlaatutiedot perustuvat Lapin vesi- ja ympäristöpiirin alueelta keräämiin näytteisiin. Vanhimmat tiedot ovat peräisin 1970-luvun lopulta, ja uusimmat tiedot on kerätty vuoden 1993 aikana. Alueen järvien veden laatua on kartoitettu myös vuonna 1987 tehdyn ns. tuhannen järven happamoitumistutkimuksen yhteydessä, ja tämän jälkeen alueelta on valittu seurantaan muutamia happamoitumisherkkiä järviä.

4.4.1 Näkkälä-, Neito- ja Vaikkojoen valuma-alueet

Niukimmin vedenlaatutietoja on käytettävissä Pöyrisjärven alueen länsiosista, Näkkälä-, Neito- ja Vaikkojoen valuma-alueilta (ks. taulukko 1, kuva 6). Olkovaaran länsipuolella sijaitseva Olkojärvi on hyvin matala järvi, jonka happitilanne oli toukokuussa 1993 otetun näytteen perusteella heikko. Heikko happitilanne johtuu järven mataluudesta: järven vesitilavuus on

pieni ja happivarastot pohjan pinta-alaa kohti vähäiset. Pitkän talven aikana järvessä tapahtuva hajotustoiminta kuluttaa veden happivarastoja. Heikosta happitilanteesta huolimatta vesi oli suhteellisen kirkasta, vähähumuksista ja niukkaravinteista.

Rakasjoen latvoilla, Sorroivin ja Laittavaaran välissä sijaitsevan järven, Nimetön 51, vesi oli syksyllä 1987 selvästi humuksen ruskeaksi värjäämää ja humusvesille tyypilliseen tapaan melko hapanta. Sen sijaan veden ravinnepitoisuudet olivat alhaisia. Vaikkojoen latvaosissa sijaitsevan Ylijärven valuma-alueella on runsaasti soita, mutta järven vesi oli vähemmän humuspitoista ja ainoastaan lievästi hapanta. Veden rauta- ja ravinnepitoisuudet olivat alhaisia.

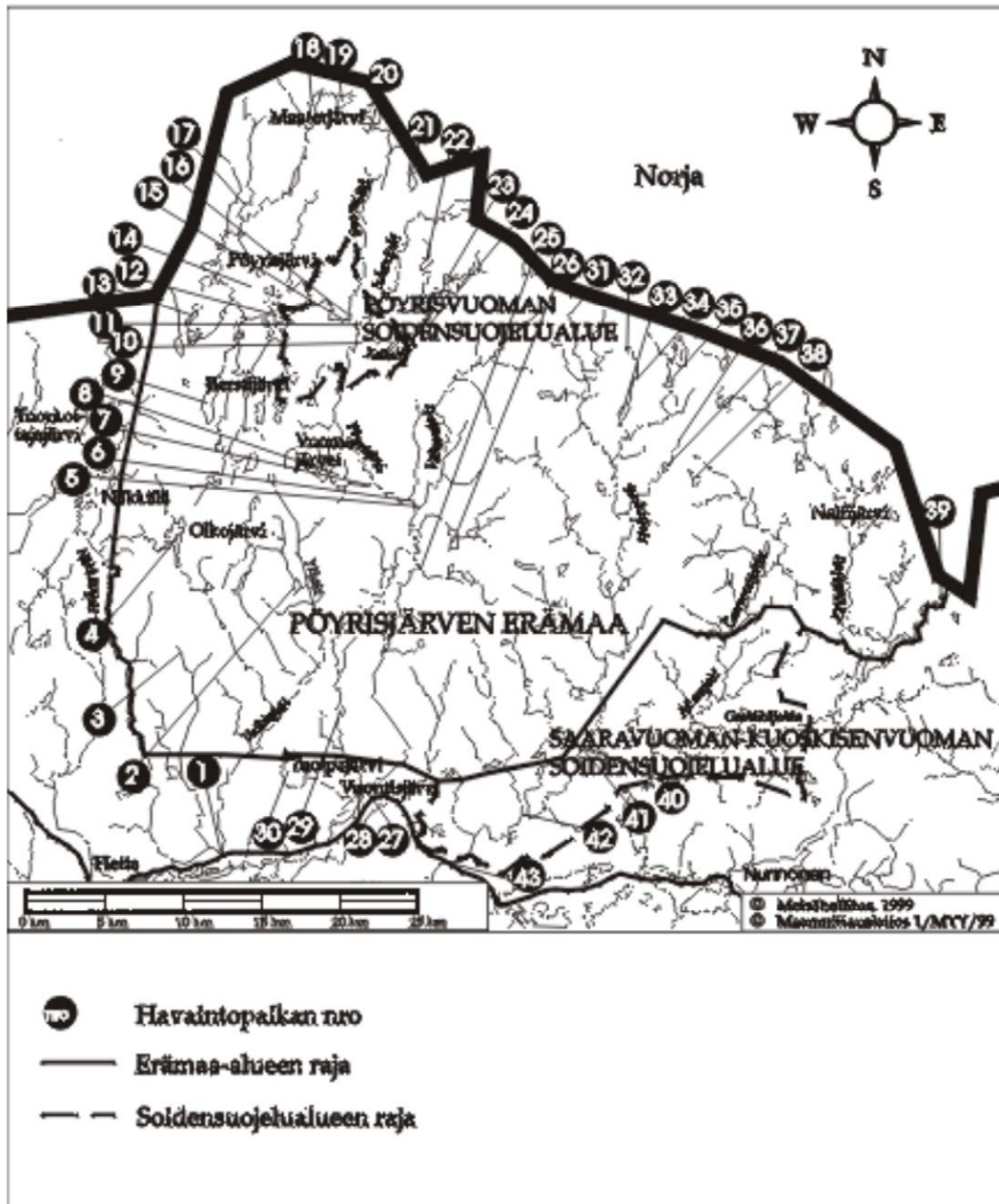
Koska jokien veden laatu vaihtelee huomattavasti vuodenaikojen ja virtaamatilanteen mukaan, yksittäinen vesinäyte kuvastaa senhetkistä veden laatua eikä siksi sovellu vesistön tilan tarkempaan analysointiin. Veden laadun vaihtelun selvittämiseksi Vaikkojoen sekä myös Pöyris- ja Käkkälöjokien veden laatua seurattiin keväällä ja kesällä 1993 tiheämmän näytteenoton avulla.

Vaikkojoen veden laadussa on havaittavissa jokivesille tyypillinen puskurikyvyn (alkaliniteetti) ja pH:n lasku lumen sulamisen aikaan. Lumeen kertyneet happamoittavat yhdisteet sekä valuma-alueelta huuhtoutuvat humushapot kuluttivat veden puskurikyvyn melko vähiin, jolloin myös veden pH laski nopeasti. Puskurikyky ja pH palautuivat kuitenkin kesän mittaan kohti normaalia tasoa. Kevättulvien yhteydessä veteen huuhtoutui humusta, mikä näkyy väriluvun ja orgaanisen aineen määrää kuvastavan kemiallisen hapenkulutuksen (COD) kasvuna. Vaikkojoen vesi oli kevättulvan aikaan korkean humuspitoisuuden vuoksi melko tummaa, mutta veden väri kirkastui kesän mittaan muuttuen lievästi ruskeaksi. Tulvavesien mukana veteen huuhtoutuu myös fosforia ja rautaa, jotka ovat huomattavassa määrin humukseen ja kiintoaineseen sitoutuneena. Veden kesäaikainen kokonaisfosforipitoisuus oli alle 10 µg/l, mikä on tavallista vähäravinteisille vesille.

Taulukko 2. Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelu-alueiden veden laadun havaintopaikat, havaintovuodet ja havaintojen lukumäärä.

Valuma- alueen nro	Nimi	Vuodet	Havaintojen lkm
65.63			
1	Vaikkojoki 1	1993	9
2	Ylijärvi 50	1987	1
3	Nimetön 51	1987	1
4	Olkojärvi 1	1993	1
65.66			
5	Valkamajoki 1	1993	1
6	Pöyrisjoki 3	1993	1
7	Vuomajärvenoja 1	1993	1
8	Vuomajärvet 102	1979, 1993	2
9	Jierstijärvi	1993	1
10	Kalkujoki 1	1993	1
11	Juhanijoki 1	1993	1
12	Rossijärvi 301	1985	1
13	Termisjärvi 1	1993	1
14	Pöyrisjärvi 300 A	1979, 1984–85, 1993	5
15	Pöyrisjoki 2	1993	1
16	Suomajoki 1	1993	1

17	Haukijoki 1	1989	1
18	Maaterjärvi 1	1985, 1993	2
19	Salttijärvi 1	1989, 1993	2
20	Järvi 472 11	1989	1
21	Aaletajärvi 57	1987	1
22	Niemijärvi 58	1987	1
23	Saarijärvi 59	1987	1
24	Kalkulommol 60	1987	1
25	Haukijoki Haukivuoma 1	1993	1
26	Hirvasjärvi 64	1987	1
27	Vuostojoki 1	1993	1
28	Pöyrisjoki 1	1993	9
29	Vuostojärvi 52	1987	1
30	Tuolpajärvi 54	1987	1
65.67			
31	Suukisautsijärvi 455 1	1989	1
32	Lampi 463	1991	1
33	Katajajärvi 62	1987	1
34	Lampi 452	1991	1
35	Nimetön 61	1987	1
36	Lampi 448	1991	1
37	Kortejärvi 63	1987	1
38	Saarijärvi 1	1989	1
39	Kalmakaltionjärvet 1	1989	1
40	Suukisjoki 1	1993	1
41	Käkkälöjoki 1	1993	1
42	Kokkojoki 1	1993	1
43	Käkkälöjoki 97	1977, -79, -84, -85, -93	22

Kuva 7. Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Pöyrisvuoman ja Saaraavuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden veden laadun havaintopaikat.

4.4.2 Pöyrisjoen valuma-alue

Pöyrisjärven valuma-alue ulottuu Norjan rajalta Olkovaaran pohjoispuolelle saakka. Pohjoisen tunturiylängöillä sijaitsevat Salttijärvi ja Maaterjärvi, joiden vedet laskevat Maaterlompolon ja Maaterjoen kautta Pöyrisjärveen. Salttijärvi on matala järvi, jonka happitilanne on kuitenkin kevättalvella 1989 ja -93 otettujen näytteiden perusteella ollut hyvä. Järvi on hyvin kirkasvetinen, vähähumuksinen ja karu. Järven puskurikyky happamoitumista vastaan on suhteellisen heikko, sillä puskurikykyä kuvastava alkaliniteetti on 0,06–0,07 mmol/l, kun yleisesti happamoitumisen kannalta riskirajana pidetään arvoa 0,05 mmol/l.

Maaterjärvi on pitkä, kapeahko järvi, jonka pohjoispäästä on löydetty vettä 6,5 metriä. Järven vesi on kirkasta, vähähumuksista ja niukkaravinteista, mutta kevättalvella 1993 otetun näytteen perusteella veden happitilanne oli melko huono. Kahden metrin syvyydessä happea oli 4,9 mg/l ja 5,5 metrissä ainoastaan 1,6 mg/l. Lohikalat, kuten rautu, viihtyvät parhaiten vedessä, jossa on happea yli 5,0 mg/l. Ne tulevat kuitenkin toimeen jonkin aikaa myös heikommassa olosuhteissa, etenkin kun veden lämpötila on alhainen. Jauristunturien länsipuolelta alkunsa saavan ja Maaterjokeen yhtyvän Hollo-ojan vesi oli huhtikuussa 1989 kirkasta, vähäravinteista ja melko hyvin puskuroitua.

Pöyrisjärvi on laaja ja suhteellisen matala allas, jonka maksimisyvyys on 18 metriä. Järveä ympäröivä maasto on nummimaisten tunturikankaiden, soiden, hiekkaharjujen ja dyynien muodostamaa. Järven rannat ovat kasvillisuudeltaan karuja kivikko- tai hiekkarantoja. Käytettävissä olevien näytteiden perusteella Pöyrisjärvi on lievästi humuspitoinen, melko kirkasvetinen ja niukkaravinteinen järvi. Vesi on lievästi hapanta ja veden puskurikyky on tyydyttävä. Kevättalvella järven syvänteessä on todettu hapen vajausta.

Pöyrisjärven eteläpuolella sijaitsevista Termis-, Jiersti- ja Rossijärvestä on kustakin käytettävissä ainoastaan yhden talviaikaiset näytteet. Tulosten perusteella harjualueella sijaitseva Termisjärvi on hyvin kirkasvetinen ja suhteellisen happamoitumisherkkä järvi. Rostojärvi ja Jierstijärvi ovat matalampia ja humuspitoisempia järviä, joissa voi esiintyä happivajausta kevättalvella.

Suomajoen latvoilla sijaitsevan Aaletajärven vesi oli syksyllä 1987 kirkasta, vähähumuksista ja lähes neutraalia. Veden kokonaisfosforipitoisuus oli alueen muita järviä korkeampi, mutta muiden ravinteiden ja raudan pitoisuudet olivat alhaisia. Aaletajärven luoteispuolella sijaitseva Järvi 472 oli mataluudesta johtuen huhtikuussa 1989 lähes hapeton, joten vesi oli väriltään tummaa ja siinä oli runsaasti rautaa.

Kalkuvaaran luoteispuolella sijaitseva Niemijärvi ja Kalkujärvien eteläpuolella sijaitseva Kalkulommol olivat syksyllä 1987 kirkasvetisiä, lievästi happamia ja puskurikyvyltään tyydyttäviä. Sen sijaan Kalkujärven pohjoispuolella sijaitsevan Saarijärven puskurikyky happamoitumista vastaan oli huomattavasti korkeampi ja vesi oli lievästi emäksistä. Järven veden laadulle olivat erikoista korkeat kalsium- ja sulfaatti-ionien pitoisuudet, mitkä johtunevat järven valuma-alueella esiintyvistä kiisumineraaleista. Kaikissa järvissä veden rauta- ja ravinnepitoisuudet olivat alhaisia.

Pöyrisjärven länsilaidalta lähtevä Pöyrisjoki virtailee aluksi tasaisesti Pöyrisvuoman suoaluiden halki. Joen rantoja reunustavat tunturikoivun ja pajujen muodostamat pensaikot, ja vesirajassa kasvaa saroja ja rentukkaa. Heinäkuun alussa 1993 otettiin vesinäytteet Pöyrisjoesta Suomajoen liittymän yläpuolelta sekä Suomajoen, Juhanijoen ja Kalkujoen jokisuilta. Pöyrisjoen vesi oli väriltään melko kirkasta, vähäravinteista, lähes neutraalia ja puskurikyvyltään tyydyttävää. Suoma-, Juhani- ja Kalkujoki olivat lievästi humuksen ruskeaksi värjäämiä, niukkaravinteisia ja paremmin puskuroituja kuin Pöyrisjoki. Jokien rautapitoisuudet olivat tyypillisiä lievästi humuspitoisille vesille, korkein rautapitoisuus oli Suomajoessa.

Kalkujoen alapuolella Pöyrisjoki jatkaa matkaansa suhteellisen tasaisena, noin 20–25 metriä leveänä virtana, jossa on paikoin leveämpiä poukamia ja myös muutamia pienehköjä koskia. Kalastuksen kannalta merkittävien Vuomajärvien (itäinen) ja järvestä laskevan ojan vesi oli kirkasta, vähäravinteista ja lähes neutraalia. Veden puskurikyky happamoitumista vastaan oli tyydyttävä.

Vuomajärvistä tulevan ojan alapuolella Pöyrisjoessa on muutamia pitkähköjä koskijaksoja, joiden jälkeen virtaus tasoittuu lähestyttäessä Valkamajoen haaraa. Valkamajoen haaran yläpuolella Pöyrisjoki oli edelleen melko kirkasvetinen ja vähäravinteinen, sen sijaan veden puskurikyky oli kohonnut ja vesi oli happamuudeltaan neutraalia. Suoalueiden läpi virtaavan Valkamajoen vesi oli väriltään humuksen ruskeaksi värjäämää, mutta silti happamuudeltaan neutraalia ja hyvin puskuroitua. Veden rauta- ja ravinnepitoisuudet olivat alhaiset.

Valkamajoen eteläpuolisilta Pöyrisjoen alaosan ja Vuostojoen valuma-alueilta on otettu vesinäytteitä syksyllä 1987 Hirvasjärvestä, Vuostojärvestä ja erämaa-alueen rajalla sijaitsevasta Tuolpajärvestä. Näistä järvistä Tuolpajärvi oli kaikkein kirkasvetisin ja heikoimmin puskuroitu. Hirvasjärvi ja Vuostojärvi olivat selvästi humuspitoisempia ja paremmin puskuroituja, mutta kaikki järvet olivat vähäravinteisia.

Soiden runsaus valuma-alueella näkyy heinäkuussa 1993 Haukijoesta ja Vuostojosta otetuissa näytteissä. Joet olivat selvästi humuksen ruskeiksi värjäämiä, lievästi happamia ja puskurikyvyltään tyydyttäviä. Veden ravinnepitoisuudet olivat melko alhaisia, mutta Vuostojoen rautapitoisuus oli vuodenaikaan nähden suhteellisen korkea.

Pöyrisjoen suosan veden laadun muutoksia seurattiin myös tiheämmän näytteenoton avulla kesällä 1993. Pöyrisjoen veden laadussa on havaittavissa hyvin samankaltaiset muutokset kuin Vaikkojoella. Tulva-aikana veden puskurikyky ja happamuustaso alenevat ja humuksen, kiintoaineen, raudan ja fosforin pitoisuudet kasvavat. Tulva-ajan jälkeen vesi on melko kirkasta, lievästi humuspitoista, happamuudeltaan neutraalia ja vähäravinteista.

4.4.3 Suukisjoen-Käkkälöjoen valuma-alueet

Suukisjoen ja Käkkälöjoen valuma-alueella sijaitsevista järvistä ja lammista on otettu vesinäytteitä syksyllä 1987 ja 1991 sekä kevättalvella 1989. Suukisautsijärven happatilanne oli kevättalvella huono, vaikka järvi oli vähähumuksinen ja kirkasvetinen. Suukisjoen valuma-alueen latvoilla sijaitseva Katajajärvi ja sen yläpuoliset lammet, Lampi 452 ja Lampi 463, olivat happamoituneita tai happamoitumisherkkiä humuspitoisia järviä, joiden puskurikyky oli hyvin

alhainen. Näiden järvien happamuus johtuu pääasiassa runsaasta humuksen määrästä, sillä ilmaperäistä laskeumaa kuvastavien sulfaatti-ionien pitoisuudet olivat alhaisia. Järvien happamoitumisherkkyttä lisää vähäinen puskuroivien emäskationien määrä alueen maaperässä ja vesistöissä.

Näiden järvien itäpuolella sijaitsevat Nimetön 61, Lampi 448 ja Kortejärvi olivat edelleen happamoitumisherkkiä, mutta vähemmän humuspitoisia järviä. Veden rauta- ja ravinnepitoisuudet olivat alhaisia. Keväällä 1989 otettujen näytteiden perusteella Èearpmatoaivin lounaispuolella sijaitseva Saarijärvi oli puskurikyvyltään heikompi ja humuspitoisempi järvi kuin erämaa-alueen reunassa sijaitseva Kalmakaltionjärvi, jonka happitilanne oli vielä huhtikuun puolivälissä hyvä ja vesi oli lievästi humuksen ruskeaksi värjäämää, puskurikyvyltään tyydyttävää.

Suukisjoen ja Käkkälöjoen haarasta kesällä 1993 otettujen näytteiden perusteella molempien jokien vesi oli lievästi humuksen ruskeaksi värjäämää, vähäravinteista, happamuudeltaan neutraalia ja hyvin puskuroitua. Kokkojärvestä Käkkälöjokeen virtaavan Kokkojoen vesi oli väriltään tummempaa ja rautapitoisempaa, mutta silti happamuudeltaan neutraalia ja vähäravinteista.

Käkkälöjoen alaosan veden laadusta on olemassa havaintoja vuodesta 1977 lähtien. Kesällä 1993 Käkkälöjoen veden laadun muutoksia seurattiin tiheämmän näytteenoton avulla. Käkkälöjoen veden laadussa havaittiin samanlainen pH:n ja puskurikyvyn lasku lumen sulamisen aikaan kuin Vaikko- ja Pöyrisjoella. Sen sijaan veden kiintoaineen ja siihen liittyen myös raudan ja fosforin tulva-aikaiset maksimipitoisuudet olivat Käkkälöjoella korkeammat kuin Vaikko- tai Pöyrisjoella. Tähän vaikuttaa ilmeisesti se, että Käkkälöjoen laaksossa maaperä on hyvin hienojakoista ja siten helposti huuhtoutuvaa.

Lähteet

- Ekholm, M. 1993: Suomen vesistöalueet. – Vesi- ja ympäristöhallinnon julkaisuja -sarja A 126.
- Kontio, M. & Kähkönen, A.-M. 1991: Geochemistry and variations of the sensitivity of soils to acidification in Northern Finland. – Geological Survey of Finland, Special Paper 9:53–60.
- Kähkönen, A.-M. 1993: Järvien happamoitumisherkkyys ja valuma-alueiden moreenin hienoaineksen geokemia Pohjois-Suomessa. – Lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, Geologian ja paleontologian osasto, Helsinki. 72 s.

5 KASVILLISUUS

Kari Kukko-oja

5.1 Erämaa ja soidensuojelualueet kasvillisuuden vyöhykejärjestelmässä

Pöyrisjärven alue sijoittuu kahteen toisistaan poikkeavaan kasvillisuusvyöhykkeeseen. Alueen etelälaidoilla luonto eroaa suuresti siitä, mitä pohjoisessa Norjan rajan tuntumassa avautuu. Toki luonto muuttuu Lapissa hyvin selvästi muuallakin kiivettäessä ylös tunturien rinteitä. Täällä kuitenkin maasto kumpuilee loivasti, ja siirryttäessä eteläosasta pohjoiseen noudetaan 20 km:n matkalla vain vähän yli sata metriä. Samalla siirrytään borealisesta arktiseen vyöhykkeeseen.

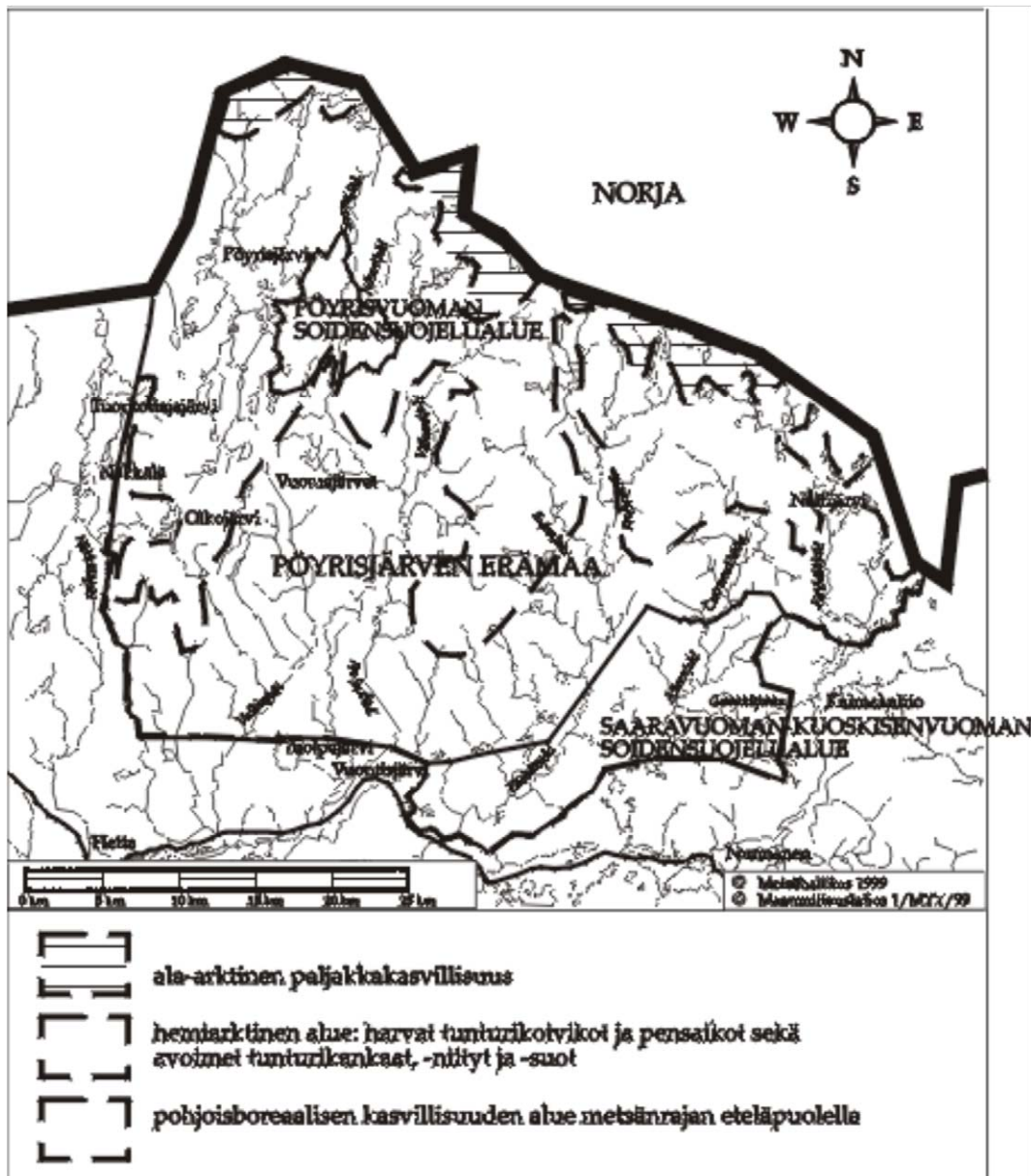
Metsien, soiden, vesistöjen ja lajiston kannalta, tarkastellut kasvillisuusvyöhykkeet noudattelevat usein toisiaan. Vyöhykerajoja määrävän kasvillisuuden muuttumisen takana on aina ilmastollisia tekijöitä, joista ehdottomasti merkittävimpiä on lämmön määrä, ns. tehoisa lämpösumma, ja usein sen suhde ilman kosteuteen. Myös lumen määrä säätelee elävän luonnon mahdollisuuksia.

Pöyrisjärven alueen eteläreunassa on muutaman kilometrin leveydeltä pohjoisborealisen Metsä-Lapin metsäkasvillisuusvyöhykkeen tyyppisiä, joita on sekä mänty- että tunturikoivuvaltaisissa metsissä. Jokivarsia myöten tämän vyöhykkeen tyypit työntyvät pohjoiseen, pisimmälle Suukisjokivarressa (kuva 8).

Suuri osa alueesta on hemiarktista kasvillisuutta. Pohjoisosissa ei ole tehty tieteellisiä kasvillisuustutkimuksia, mutta ylävimmillä mailla kasvillisuus silmin nähden sisältää ala-arktisen vyöhykkeen ominaisuuksia.

Oksanen ja Virtanen (1995) esittävät arktisuuden ilmaisemista kasvillisuusanalyysien ohella laskennallisen indeksin avulla. Indeksi tulee positiiviseksi, jos sadanta talvikuukausina (lokakuu-toukokuu) ja kuukausittaisten keskilämpötilojen vaihteluväli vuodessa ovat pieniä. Juuri Pöyrisjärven tienoolla talvisateet ovat maassamme niukimmat (alle 150 mm), ja toisaalta kuukausikeskiarvoista laskettu pakkassumma on täällä suurimmillaan koko Fennoskandiassa (yli 65). Tästä voidaan päätellä, että maamme leimallisesti arktisin kasvillisuus löytyy juuri täältä.

Pöyrisjärven erämaassa pohjoiset kasvillisuusvyöhykkeet ovat erityisen leveät. Alueella nähdään kasvillisuuden muuttuminen 20–30 km:n matkalla samantapaisena, kuin jollain suurunturin rinteellä muutaman sadan metrin vyöhykkeellä. Pöyrisjärven luonnossa pohjoisuuden ilmastollinen leima on tavallaan aidompi ja maisemassa vaikuttava.

Kuva 8. Kasvillisuuden päävyöhykkeet Pöyrisjärven erämaa-alueella sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Koskiensuoman soidensuojelualueilla. Rajat on sovitettu Lauri Oksasen ja Risto Virtasen tutkimusten perusteella. Yksityiskohdissa on käytetty retkimuistiinpanoja (Kukko-oja) ja vääräväri-ilmakuvia.

5.2 Enontekiö kasvillisuustutkimusten valossa

Helsingin yliopiston Kilpisjärvellä sijaitsevaa biologista tutkimusasemaa ovat monet kasvitieteilijät käyttäneet retkiensä tukikohtana. Enontekiön kunnan luoteisosan kasvillisuus tunnetaan parhaiten. Länsipään luonto on kiintoisa: Suomen korkeimmat tunturit, ja myös Kölin vuorijonon kasvillisuutta rikastuttavat piirteet yltävät siellä niukasti Suomen puolelle. Itään päin siirryttäessä tiedot vähenevät.

Tunturipaljakan kasvillisuutta ja siihen vaikuttavia ekologisia ympäristötekijöitä on tutkittu eniten. Lisäksi on kertynyt tietoa putkilokasveista, sammalista ja jäkälistä. Valitettavasti monet tiedot rajoittuvat Saanalle ja sen lähiympäristöön – takamailta tiedot ovat vähäisemmät. Poikkeuksena voidaan mainita Lammeksen (1974) maksasammaltutkimukset laajalta alueelta Enontekiön kunnan länsiosista.

Laajoihin Lappia käsitteleviin kasvillisuustutkimuksiin sisältyy näytepisteitä eri puolilta Enontekiötä, muutama jopa Pöyrisjärven alueelta. Tällaisista tutkimuksista voidaan mainita Hämet-Ahdin (1963) tunturikoivikkotutkimukset, Kalliolan (1939) ja Haapasaaren (1988) tutkimukset alpiinisestä kasvillisuudesta ja Eurolan ja Vorrenin (1980) sekä Ruuhijärven (1960) suokasvillisuustutkimukset. Viimeaikoina laajoja selvityksiä ovat tehneet Oksanen ja Virtanen (1995).

Valtakunnalliseen kasvistorekisteriin on kertynyt lajistotietoa putkilokasveista lähinnä alueen etelä- ja länsiosista. Seudun kuuluisin kasvistikohde, Termislehto jää kuitenkin niukasti erämaa-alueen ulkopuolelle. Tarkimpia lajistotietoja ovat koonneet T. Ulvinen ja E. Ohenoja, jotka vuonna 1971 ulottivat matkansa Pöyrisjärvelle ja kävivät pohjoisessa aina Maaterjärvellä saakka.

Viime aikoina on Pöyrisjärvenkin alueen kasvistokuva alkanut täydentyä merkittävästi. Yksi atlaskartoitusruutu yltää alueelle ja lisäksi M. Piirainen Helsingin yliopiston luonnontieteellisestä keskusmuseosta on aloittanut Enontekiön kunnan itäosan lajistokartoituksen.

5.3 Kasvien sopeutuminen

Alueen kasvipeitteen yleiskuva myötäilee maanpinnan muotoja. Alavilla tasamailla sijaitsevat suot, järvet ja lammet, laaksoissa joet ja purot. Alavat kivennäismaat ovat eteläosissa metsiä, pohjoisosissa pensaita ja paljakkaa. Etelään avautuvissa laaksoissa metsät työntyvät pohjoisimmaksi ja lisäksi etelä- ja lounaisrinteillä myös korkeimmalle merenpinnasta. Näillä alueilla, etenkin runsaiden lähde- tai koskivesien tuntumasta löytyvät myös monen eteläisen kasvin, esimerkiksi isoalvejuuren (*Dryopteris expansa*) tai hiirenportaan (*Athyrium filix-femina*), erillisesiintymät. Suojaisilla paikoilla, kuten laakson poukamassa sijaitsevalla Palokorsajärvellä, saattaa esiintyä poikkeuksellista rehevyyttä.

Lämpö on kasvien menestymiselle ratkaisevaa. Pystyäkseen tuottamaan biomassaa levinneisyydeltään eteläiset kasvit tarvitsevat korkeampia lämpötiloja kuin pohjoiset kasvit. Kaikilla kasveilla on myös omat vaatimuksensa kasvukauden aikana kertyvän tehoisan lämpösumman suhteen. Kun edellytykset täyttyvät, kasvi pystyy lisääntymään ja selviytymään talven

yli seuraavaan kasvukauteen. Kokonaisten kasvillisuusryhmien ja kasvillisuustyyppien esiintyminen noudattaakin melko hyvin lämpösummavyöhykkeiden rajoja.

Maa- ja kallioperä ja erityisesti niiden vaikutus kasvien ravinnetalouteen näkyvät lajikoostumuksessa selvästi. Monen eteläisen kasvin, esim. hiirenportaan ja kangaskortteen (*Equisetum hyemale*), erillisesiintymät ovat ravinteikkaimmissa paikoissa. Myös jokien tulvavyöhykkeet, missä kasvit saavat veden kuljettamaa ravinnelisiä, ovat kohtalaisen reheviä. Muutamain paikoin kallioperässä on liusketta, amfiboliittia, jopa ultraemäksistä serpentiniittia, mikä näkyy esimerkiksi pikkutervakon (*Lycnis alpina* var. *serpentinicola*) esiintymisenä. Vaateliaampien lajien kasvupaikkoja on löydetty muutamia muitakin, mutta esimerkiksi Kalkuvaaran suunnassa on vielä kiintoisia alueita tutkimatta.

Sadannan ja lämpötilan säätelemän haihdunnan suhde on tärkeää kasvillisuuden muotoutumiselle. Kylmässä, haihdunnan ollessa pientä maaperä vettyy ja syntyy pohjoisia soistumispiirteitä. Arktisluonteiselle kasvipeitteelle on ominaista, että mättäisen tunturikankaan koloissa ja painanteissa kasvaa suokasveja. Varsinaista suoturvetta ei muodostu, vaan maan pinnassa on kasvinjätteistä muodostuvaa hitaasti hajoavaa, kosteaa raakahumusta. Kivennäismaan ja suon rajat hämärtyvät ja häviävät arktisilla alueilla.

Puiden epifyyttien ohella myös maanpinnan kasvillisuudesta voidaan päätellä talvisen lumipeitteen paksuutta ja sen pysyvyyttä. Osa paljakan kasveista tarvitsee talvella eristävän lumisuojan, mutta karaistuneimmat kestävät lähes lumettomilla alueilla. Kohdissa, joissa paksu lumipeite sulaa kesällä myöhään, jää kesäinen kasvukausi lyhyeksi. Monet pohjoiset jäkälät ja sammalet pystyvät yhteyttämään jopa muutamassa pakkasasteessa ja vastaavasti eräitten putkilokasvien maksimaaliseen yhteyttämiseen riittää alle +10 °C:n lämpötila. Näiden kasvien kasvukausi voi alkaa jo ennen kuin lumi on kokonaan sulanut.

Tuulella on monenlainen vaikutus kasvien elämään. Mekaanisia vaurioita ja vilvoittavaa vaikutusta tärkeämpää on se, että tuuli kuljettaa pois haihtuvaa kosteutta ja voi siten kuivattaa kasvia, ellei se kykene säätelemään vesitalouttaan. Useimmat tuulipaljakan kasvit kykenevät kuitenkin tehokkaasti säätelemään haihdutustaan. Kasvit ovat karva- tai vahapeitteisiä. Ne ovat rakenteellisesti kovia tai muutoin kestäviä, esimerkiksi sielikkö (*Loiseleuria procumbens*) ja uuvana (*Diapensia lapponica*). Talvella tuuli siirtelee lunta ja tällä tavoin muuttaa kasvien olosuhteita. Voimakkaiden tuulten ja runsaiden lumensulamisesien vaikutuksesta maanpinta liikkuu usein alueilla. Näissä paikoissa parhaassa asemassa ovat lajit, jotka kykenevät nopeasti leviämään ja juurtumaan uusille kasvupaikoille. Tällainen laji on esim. tunturihärkki (*Cerastium alpinum*).

Purojen ja tihkupintojen alueilla ei tarvita samanlaista vesitalouden säätelyä, ja siellä kasvatkin aivan toiset lajit kuin tuulisilla rinteillä. Maasta tulevat lähdevedet ovat ympäri vuoden hyvin kylmiä. On olemassa koko joukko vain pohjoiselle alueelle ominaisia lähdekasvilajeja, joista Pöyrisjärvellä selvästi pohjoisin on tunturihorsma (*Epilobium anagallidifolium*).

Lajeilla on omat, aikojen myötä kehittyneet, periytyvät vuotuiset elämänrytminsä. Pohjoisille kasveille riittää lyhyt kesä, sillä ne kykenevät yleensä kiihkeään kasvuun tai kehittymiseen heti kasvukauden alussa. Näin ne ehtivät syksyllä valmistautua kunnolla pitkän talven varalle. Kasvit saattavat kasvattaa jo syksyllä valmiiksi kukka-aiheensa, ja ottaa siten

varaslähdön seuraavaa kautta ajatellen. Tällaisen edun turvin ne ovat hyviä kilpailijoita lyhyen kasvukauden olosuhteissa. Samanlainen kilpailuetu on ikivihreillä kasveilla. Yksivuotisia kasveja on paljakalla vähän.

Porojen kesälaidunnus rasittaa tunturikankaiden kasvillisuutta niin voimakkaasti, että kasvillisuus on itse asiassa koko ajan sukkessiotilassa. Tämä näkyy Pöyrisjärven erämaassa erityisen selvästi poroaidalla valtakunnan rajan tuntumassa: aidan toisella puolella voidaan nähdä paljakkakasvillisuutta sellaisessa muodossa, johon se kehittyi, kun poroja on vähän tai ne laiduntavat vain talviaikana. Ero aidan toiselle puolelle on erittäin jyrkkä ja nähtävissä pitkän matkan päähän. Energiaa tuhlaaviin puolustusmekanismeihin ei kasveilla niukoissa oloissa ole varaa. Selviytyjillä on omat keinonsa, mutta erityisesti mehukkaat ruohovartistet kasvit joutuvat lujille, ja monet etelän siirtolaiset jäävät kokonaan vaille mahdollisuuksia.

Ympäristöolojen ohella kasvien keskinäinen kilpailu ratkaisee lajien selviytymisen. Vaikka kasvi muutoin saattaisi menestyäkin, sille ei välttämättä jää elintilaa paremmin kestävien kilpailijoiden joukossa. Hyvänä esimerkkinä tästä on mänty, joka ilmaston puolesta voisi menestyä vielä tunturikoivun alueella. Se häviää kuitenkin koivulle kilpailussa, ja tämä seikka voikin olla ratkaiseva nykyisen mäntymetsänrajan muotoutumiselle. Varpujen ja muiden kenttäkerroksen putkilokasvien kilpailua ei maanpäällisellä tarkastelulla näe, sillä useimpien biomassasta valtaosa on maannoksessa juurina tai versoina. Maanpinnan alainen biomassa on yksi keskeinen sopeutuma pohjoisiin oloihin.

5.4 Metsäkasvillisuus mäntymetsien rajalta paljakalle

Mäntyvaltaisia kangasmetsäkuvioita on aivan erämaa-alueen etelälaidassa parin kilometrin leveydeltä sekä Saaravuoman tienoolla Käkkälöjoen molemmin puolin. Näiden rinnalla on kuvioita, joilla tunturikoivua on huomattavasti, ja tällainen vyöhyke ulottuu myös 2–3 km mäntyvaltaista metsää pohjoisemmaksi. Männyksen pituus on kymmenen metrin molemmin puolin, kookkaimmillaan noin 15 m. Tunturikoivun pituus jää yleensä alle viiden metrin.

Mäntyvaltaisten metsien pohjoispuolella on koivuvaltaisia sekametsiä noin puolenkymmenen kilometrin matkalla. Niissä männyksen pituus jää 6–7 metrin tuntumaan; pidemmäksi männyt kasvavat vain muutamissa jokivarsien metsiköissä. Nämä kaikki ovat pohjoisboreaaliseen kasvillisuusvyöhykkeeseen sijoittuvia kuivia ja kuivahkoja kangasmetsiä. Varvusto on runsasta, variksenmarjan, puolukan ja juolukan luonnehtimaa. Pohjakerroksen tunnuslajeina ovat kuivilla kankailla jäkälät, kuivahkoilla kankailla seinäsammal.

Männyksen puuraja noudattelee täällä melko hyvin 400 metrin korkeuskäyrää, mutta laajoissa pohjoiseen työntyvissä jokilaaksossa männyksen metsäraja jää alemmaksi (liite 3). Jokivarsien tunturikoivumetsät kasvavat suurin piirtein samalle korkeudelle, mutta jopa 10 km pohjoisemmaksi. Puulajin vaihtumisesta huolimatta aluskasvillisuudessa on samat piirteet. Jokilaaksoissa ja muuallakin lumensulamisvesien virtausuomissa on lisäksi tuoreita kangasmaita, joita ilmentävät mustikka ja metsäimarre sekä seinäsammalen rinnalla myös kerrossammal. Ravinteisimmilla tulvamailla on lehtomaisuutta. Näillä saattaa kasvaa lapinpunaherukkaa (*Ribes spicatum* subsp. *lapponicum*), peuranvirnaa (*Astragalus frigidus*), siperiansinivalvattia (*Lactuca sibirica*), lehtotesmaa (*Milium effusum*), pussikämmekkää (*Coeloglossum viride*) ja lillukkaa

(*Rubus saxatilis*). Eräästä Suukisjoen sivupuron rehevimmästä kohdasta on löydetty lehtomataraa (*Galium triflorum*), joka on Enontekiön Lapissa uhanalainen, vaarantunut. Ravinteisista kohdista voi löytää pohjanpihlajaa (*Sorbus aucuparia* subsp. *glabrata*); eteläosista myös haapaa. Pohjantuomi (*Prunus padus* subsp. *borealis*) on hyvä lehtomaisten kohtien ilmentäjä.

Kangasmailla on 400–460 metrin korkeuteen merenpinnasta harvahkoja tunturikoivikoita, joissa koivu vielä ylittää selvästi puun ominaisuutena pidettävän kahden metrin pituuden. Kasvillisuus on useimmiten variksenmarjan ja jäkälien luonnehtimaa. Pohjoiseen tai ylemmäksi edelleen siirryttäessä koivut vähitellen muuttuvat pensasmaisiksi. Ne kasvavat ryhmittäin tai muuten niin harvassa, että kasvipeitettä on enää vaikea mieltää metsäksi. Näin on siirrytty hemiarktiseen kasvillisuusvyöhykkeeseen, jossa vallitsevat pohjoisboreaalisten metsien ja arktisen tundran väliset vaihettuvat kasvillisuusmuodot. Kataja on näillä alueilla hyvin erottuva pensas. Kukkaloistolla nämä alueet eivät voi ylpeillä. Kurjenkanervan (*Phyllodoce caerulea*) sinipunaiset kukat erottuvat maisemassa. Paikoin näkee myös pohjankultapiiskun (*Solidago virgaurea* subsp. *minuta*) tai haaleamman keltaisen lapinkuusion (*Pedicularis lapponica*).

Pöyrisjärven erämaassa tunturikoivuvyöhyke on parikymmentä kilometriä leveä ja siinä mielessä lähes ainutlaatuinen. Tätä laajempia tunturikoivikoita on maastamme kuvattu Inarin Lapin puolelta.

5.5 Paljakan kasvipeite

Paljakan kasvipeite voi kulkijasta vaikuttaa yksitoikkoiselta, mutta pienipiirteisyydessään se on erittäin monimuotoista. Eri suuntiin viettävillä rinteillä on loivia ja jyrkkiä kohtia, joita tuuli, lumensulamisedet ja lähdevedet muovailevat. Lumipeitteen paksuus vaihtelee lähes paljaista rinnekohdista painanteisiin, joissa lunta voi olla jopa 4–5 metriä.

Paljakan peruskasvillisuutta ovat tunturikankaat. Tuulelle alttiit jyrkänteet ja nyppylät ovat tuulenpieksämiä ja paksulumiset painanteet lumenviipymiä. Ääripäiden välillä on väliasteita. Jokien ja purojen ääriillä sekä sulavesiuomissa on niittyjä. Hiekkaisilla dyynialueilla sekä loh-karemailla ja kivikoilla on kasvillisuustyypeistä omat muunnoksensa. Paljakalta erotetaan kymmeniä kasvillisuustyyppiä, joten lajistokin on runsas.

Lähinnä metsänrajaa ovat jäkäläiset tunturikoivupensaikot ja tasaisemilla paikoilla vaivaiskoivupensaikot. Varvusto on runsas, ja pohjanvariksenmarjaa (*Empetrum nigrum* subsp. *hermaphroditum*) esiintyy huomattavan paljon. Jäkälä on monia erilaisia, runsaimpina esiintyvät torvijäkälät ja poronjäkälät. Sammalista runsain on turkkikynsisammal (*Dicranum fuscescens*). Kun maastossa nousee ylemmäksi, loivien rinteiden ja painanteiden yleisintä tyyppiä luonnehtivat metsälauha (*Deschampsia flexuosa*) ja tinajäkälät (*Stereocaulon*). Näiden rinnalla myös tunturilieko (*Diphasiastrum alpinum*) on yleinen. Tarkkasilmäinen kulkija havaitsee myös sammalvarpion (*Cassiope hypnoides*). Nämä paikat ovat verraten runsaslumisia, mistä merkkeinä ovat vaivaispaju (*Salix herbacea*), tunturisara (*Carex bigelowii*), riekonsara (*C. lachenalii*) ja tunturi- sekä mustakeltanot (*Hieracium alpina*- ja *H. nigrescentia* -ryhmät).

Alapaljakan vyöhykkeessä yleisin kasvillisuustyyppi on vaivaiskoivu-poronjäkälä-torvijäkälätunturikangas (Oksanen & Virtanen 1995). Laiduntamattomalla alueella palleroporonjäkälä

(*Cladonia stellaris*) on runsain, mutta porolaidunnuksen seurauksena Suomen puolella vallitsevat muut saman ryhmän jäskälät. Lumensulamisaalueilla, jotka loppukesästä ovat kuivia kasvupaikkoja, tinajäkälää on paljon. Tässä vyöhykkeessä runsastuvat esimerkiksi lampaannata (*Festuca ovina*) ja lapinkarhunsammal (*Polytrichum hyperboreum*). Nämä tunturikankaat ovat monimuotoisia, ja niillä tavataan myös edellä mainittuja lumenviipymärinteiden lajeja. Missä lumi sulaa myöhään, kasvaa leveälehtisiä ruohoja, kuten pohjankultapiiskua, lapinsuolaheinää (*Rumex acetosa* ssp. *lapponicus*), tunturipoimulehteä (*Alchemilla alpina*) ja muita poimu-lehtiä sekä närvänää (*Sibbaldia procumbens*). Arktiselle kasvillisuudelle ominaiseen tapaan myös suokasveja viihtyy samoilla paikoilla.

Tuulisilla rinteillä ja kukkuloiden lakiosissa tuulenpieksemien paikkojen tunnuslajeina tulevat kuvaan mukaan näyttävä kermanvalkoinen lapalumijäkälä (*Flavocetraria nivalis*), riekonmarja (*Arctostaphylos alpina*), tunturi- ja rakkaluppo (*Alectoria nigricans*, *A. ochroleuca*), tunturiokajälä (*Bryocaulon divergens*) sekä isokorallijäkälä (*Sphaerophorus globosus*). Myös sielikkö ja uuvana ovat yleisiä.

Pöyrisjärven erämaan karun paljakan kiehtovia kohtia ovat matalaruohoiset niityt. Ne ovat syntyneet paikoille, joiden kautta alkukesästä virtaa runsaasti lumensulamisaaluetta. Loppukesästä ne saattavat olla hyvinkin kuivia kasvupaikkoja. Eri vuosien säävaihteluiden myötä lajien runsaudet vaihtelevat. Myyrät laiduntavat niityillä innokkaasti, ja myyrien kannanvaihtelut näkyvät myös kasvillisuudessa (Oksanen 1995). Niittyjen reunoilla on usein tunturipajupensaikka (*Salix glauca*), ja niityillä voi alavilla mailla olla muutamia tunturikoivuja ja katarjia. Kultapiisku ja tuppisara (*Carex vaginata*) ovat tunnuslajeja, myös kullero (*Trollius europaeus*) ja tunturikurjenherne (*Astragalus alpinus*) ovat yleisiä. Hyvällä onnella voi näiltä paikoilta löytää alueella harvinaisen keltakukkaisen lapinorvokin (*Viola biflora*). Jierstivaaran pohjoispuolelta on tällaisella niityllä havaittu Enontekiön Lapissa silmälläpidettävä, taantunut ahonoidanlukkko (*Botrychium multifidum*). Myös muita noidanlukkolajeja on tavattu alueen matalaruohoisilta niityiltä.

Purojen tuntumassa ja jokivarsilla on pensaikkoisia korkearuohoisia niittyjä, joita leimaavat mm. mesiangervo (*Filipendula ulmaria*), metsäkurjenpolvi (*Geranium sylvaticum*), huopaohdake (*Cirsium heterophyllum*), lehtotesma ja usein myös pohjansinivalvatti (*Cicerbita alpina*). Jokivarsiniityillä on muutamain paikoin havaittu myös vaateliaskirjokorte (*Equisetum variegatum*) ja tunturitädye (*Veronica alpina*).

Alueen ylimmällä paljakalla arktinen tundrapiirre on roudan muokkaama mättäisyys. Kiviä on paljon näkyvillä, sillä ne nousevat vähitellen maanpintaan roudan vaikutuksesta. Paikoin maassa on pienistä halkeamista koostunutta verkkokuviota. Nämä niin sanotut kuviomaat ovat arktiselle alueelle ominaisia. Mättäissä on runsaasti poronjäkäliä, juolukkaa ja puolukkaa. Mätäsvalleissa kasvaa tupasvillaa (*Eriophorum vaginatum*) ja muitakin suokasveja. Roudan liikuttelemalla maaperällä menestyvät monet hajajuuriset kasvit ja tinajäkälätyypit, jotka kykenevät nopeasti asettumaan sijoilleen. Roudan aiheuttama maan sekoittuminen parantaa kasvien ravinteiden saantia, ja siten arktisessa kasvillisuudessa on mukana vaateliaampiäkin kasveja, joista Pöyrisjärven erämaassa hyviä esimerkkejä ovat punakko (*Bartsia alpina*) ja lääte (*Saussurea alpina*). Alueen arktisimpia putkilokasveja edustavat kurmitsansara (*Carex stenolepis*), tankeapiippo (*Luzula arcuata* subsp. *confusa*) ja pikkuleinikki (*Ranunculus pygmaeus*).

On odotettavissa, että täältä löydetään vielä muitakin Suomessa harvinaisia lajeja. Vahvistusta odottavat tiedot mm. itunadasta (*Festuca vivipara*) ja tunturilauhasta (*Deschampsia alpina*).

5.6 Hiekkadyynien kasvillisuus

Hiekkadyynit (liite 4) ovat muodostuneet tuulten kasaamina jääkauden jälkeen, ja niillä tuulee vieläkin usein navakasti. Maaperä on löysää, ja etenkin Pöyrisjärven pohjoispuolella näkee paljaita hiekkakenttiä, deflaatioaltaita, joista tuuli kasaa hiekkaa nuoriin dyyneihin. Vanhemmat, satojen metrien laajuiset deflaatioaltaat ovat ohuen kasvillisuuskerroksen peittämiä. Suojaisiin altaisiin on levinnyt pystyä pylväsmäistä katajaa, jopa tunturikoivua. Muutamat heinälaajit, parhaiten lampaannata, juurtuvat hiekkamaahan. Dyynialueilla yleinen kasvillisuustyyppi on variksenmarja-puolukkatunturikangastyyppi, jolla esiintyy myös aikaisemmin kuvattuja tuulenpieksämän lajeja. Kulkija havaitsee niistä helpoimmin riekonmarjakasvustot.

Ylhäällä alapaljakassa hiekka-alueita on vähemmän. Mustikka-jäkälätunturikangastyyppi on tunnusomainen. Mietoporonjäkälä (*Cladonia mitis*) on runsas, samoin röyhelöjäkälät, joista pikkuhirvenjäkälä (*Cetraria ericetorum*) esiintyy usein runsaimpana muiden jäkälien joukossa. Myös tinajäkälää on paljon, samoin monet muut pienet maajäkälät ovat tyypillisiä. Tunturivihvilä (*Juncus trifidus*) ja tunturikurjenherne ovat usein runsaimmillaan dyyneillä. Kanervisaraa (*Carex ericetorum*) löytyy vain hiekka-alueilta, ei laajoilta moreenin peittämiltä alueilta.

5.7 Pohjoiset suot

5.7.1 Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue

Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue sijoittuu Metsä-Lapin ja Tunturi-Lapin suokasvillisuusvyöhykkeiden rajamaastoon. Saaravuoma on Metsä-Lapin aapasoita edustavimmillaan. Ruuhijärven (1960) koealakuvausten mukaan suo muodostuu jopa yli metrin korkuisten ja leveiden jänteiden verkostosta, joka peittää 40–50 % suoalasta. Rimmet ovat aaparahkasammalen (*Sphagnum lindbergii*) peittämiä, tai näkyvissä on paljon mutaista ruoppaa. Suon laidoilla mätäspintaa on enemmän ja se muodostaa epätasaista pounikkoa. Käkkälöjoen tuntumassa rimmet ovat laajoja ja varsinkin alkukesästä vetisiä, sillä joen tulvavedet yltävät suolle. Jokivarsilla on laajalti koivua kasvavia mättäisiä, luhtaisia ruoho- ja heinäkorpia sekä vähemmän tulvivilla alueilla tasaisempia luhtaisia nevakorpia. Erityisesti Olkarovan maastossa on lukuisia lähteitä (liite 4). Väinönputki (*Angelica archangelica* subsp. *archangelica*) on täällä tyypillinen lähteisten korprien laji. Viitasara (*Carex tenuiflora*) on harvinaisempi hyvien korprien tunnuskasvi. Alavien saarekkeiden ja kivennäismaiden tuntumassa on kuivempia korpriämeitä. Yleensä kuitenkin laajojen rimpi-jännesoiden ja kivennäismaiden tunturikoivumäntykankaiden väliset vaihettumavyöhykkeet ovat kapeita. Monissa suolahdekkeissa on rahkarämeitä.

Kuoskisenvuomalla pohjoiset piirteet voimistuvat. Jänteet ja pounikot ovat yhä paksumpia. Rimmissä mineraalimaa on monin paikoin aivan ohuen turvekerroksen alla. ”Rimmissä on varsin näpsäkkä kävellä” luonnehti Urpo Häyrinen suota retkipäiväkirjassaan vuonna 1978. Alueella on lukuisia puroja, joiden varressa on vaikeakulkuisia pajuluhtia. Niissä jalan alla

huojuvien ja taipuilevien mättäiden väleissä tavallinen saappaanvarsi käy riittämättömäksi. Hillasuona Kuoskisenvuoma on varsin suosittu.

Kuoskisvuoma on erittäin pounikkoinen. Osa mättäistä on ympäri vuoden jäässä, joten alueet voidaan tyypitellä palsarämeiksi. Vaivaiskoivupensaikko on sankka, ja pajukot ovat paikoin tiheitä. Suon halki virtailee osittain turpeen sisässä lähdevetisiä puroja. Niiden lähistöllä suo on sarainen. Aiteenjoen molemmin puolin on paksuturpeisia rimpialueita, joilla on runsaasti palsa-ja. Lisäksi Kuoskisvuoman koillisosassa on laaja palsa-alue (liite 4).

5.7.2 Pöyrisvuoman soidensuojelualue

Pöyrisvuoma on Enontekiön suurimpia soita Tunturi-Lapin puolella. Pounikot nousevat soistuneiden kummunrinteiden alaosiin ja vaihtuvat usein ilman selviä rajoja tunturikankaiksi. Myös vaarojen lakiosissa on rinteiden painanteissa lukuisia hyvin ohutturpeisia soistumia. Lähdevesien virtailu on rinteillä laaja-alaista ja lumensulamisedet ovat runsaita. Laajimmalla rimmikolla Pöyrisjoen länsipuolella on pari kilometriä pitkä ja leveimmillään yli kilometrin palsa-alue, jossa on puolensataa erillistä korkeiden palsakumpujen muodostumaa. Pienempiä palsa-alueita on useita muitakin eri puolilla soidensuojelualuetta. Monet Pöyrisvuoman palsa-osoista ovat korkeita ja hyvin kehittyneitä. Eri asteisia matalampia muodostumia on myös lukuisasti. Pounuissa ja jänteissä kasvaa pieni mutta viehättävä karvayökönlehti (*Pinguicula villosa*). Pohjoisen flooran edustajia rimmissä ovat harsusara (*Carex rariflora*), ruostevilla (*Eriophorum russeolum* subsp. *russeolum*) ja aapavilla (*E. r.* subsp. *rufescens*). Ne ovat täällä kuitenkin luhtavillaa (*E. angustifolium*) satunnaisempia. Velttosaraa (*Carex laxa*) tapaa täällä useammin kuin etelämpänä, samoin järven- ja lammenrantasoiissa esiintyvää lapinsaraa (*C. lapponica*).

Jokivarsilla on laajoja pajuluhtia ja luhtaisia korpia. Pöyrisvuoman soidensuojelualueeseen kuuluu myös vetinen mutta ohutturpeinen laaja suo, joka yltää järven kaakkoisrantaan. Alkukesästä veden alla olevat rimmet saattavat olla loppukesästä osittain aivan kuivia. Suokasvilajisto on muita soita rikkaampi. Alueella on mm. rimpilettoa. Viitasaran ohella pussikämmeikka, kaarlenvaltikka (*Pedicularis sceptrum-carolinum*) ja karhunruoho (*Tofieldia pusilla*) ovat muualla harvinaisia tässä vyöhykkeessä. Hentosuolaketta (*Triglochin palustre*) näkee useimmin rinteiden lähteisillä alueilla. Tunturiängelmää (*Thalictrum alpinum*) on löydetty soidensuojelualueen lisäksi pohjoisempaa Niessijärveltä Sahpanoavien tunturisoilta. Siellä kasvaa myös nuppisara (*Carex capitata*).

Pöyrisjoen luusuan lähistöllä on lettosoiita, joiden ravinnetason huomaaminen vaatii tarkkuutta. Rimmissä suurimmat kasvit ovat Tunturi-Lapin soille ominaisesti vesisara (*Carex aquatilis*) ja aapasara (*C. rotundata*). Rimpien reunoissa on kuitenkin runsaasti siniyökönlehteä (*Pinguicula vulgaris*) ja sammalistossa lettojen vaateliaita peruslajeja. Täältä ja muualtakin Pöyrisjärven ympäristön parhailta lähdesoilta on tavattu kaksikkovihvilää (*Juncus biglumis*) ja pohjantädykettä (*Veronica serpyllifolia* subsp. *humifusa*). Lisäksi aivan pohjoisessa Maaterjärven tienoilla on lettoisia tunturisoita, joiden lajisto on rikkaampi kuin Pöyrisjärven soilla. Suuria harvinaisuuksia ei kuitenkaan sieltä vielä tunneta.

5.7.3 Palsat

Palsat ovat Tunturi-Lapin soiden kruunuja. Niitä syntyy alueille, joissa vuoden keskilämpötila on alle $-1\text{ }^{\circ}\text{C}$, ja vuorokausilämpötilojen keskiarvo pysyy nollan alapuolella noin 200 vuorokautta. Ylävillä mailla hyvin kehittyneitä palsoja ei juuri näe, sillä ne syntyvät soille, joilla on vähintään metrin, mielellään yli 1,5 metrin paksuinen turvekerros. Palsa alkaa syntyä, kun vähälumiseen rimmen kohtaan kehitty talvella niin paksu routa, ettei se ehdi kokonaan sulaa kesällä. Turve toimii hohkaisen sienen tavoin keräten vettä, ja jäinen routalinssi kasvaa vuosi vuodelta. Jää nostaa laajetessaan palsanalkua, ja kun tuuli puhaltaa talvella lunta pois sen päältä, palsan kasvu nopeutuu. Nuori palsa kohoaa 10–20 cm vuodessa (Seppälä 1983). Palsan pinnalla on kesällä 40–60 cm sulaa turvetta. Jäinen muodostuma tavallaan kelluu rimpiturpeella. Palsan kasvaessa jääkerros voi myös saavuttaa mineraalimaan, minkä jälkeen routiminen saattaa nostaa palsaan myös kivennäismaa-ainesta.

Normaali kekopalsa on kupolinmuotoinen, noin 20–30 m pitkä ja 10–15 m leveä. Korkeimmillaan palsat ovat noin 7 metrin korkuisia, joskaan niin suuria ei liene tällä alueella mitattu. Pöyrisjärven erämaassa ilmasto on palsojen kehittymiselle edullinen, ja alueella tavataan monenlaisia muodostumia. Vallipalsat saattavat pisimmillään olla jopa parinsadan metrin pituisia. Pöyrisjärvensuon ilmakuvissa näkyy myös rengasmaisia palsoja, joista yksi erityisen komea sijaitsee suon lounaisosassa. Soiden ohuemmissa laitaosissa vallitsevat pounupalsat ja tasaisemmat laakiopalsat, jotka peitävät alleen jopa muutaman hehtaarin aloja. Ilmakuvien perusteella nämä palsatyypit ovat paikoitellen vallitsevia mentäessä Pöyrisjärveltä pohjoiseen.

Maksimikorkuisena palsa saattaa kestää 500–2 000 vuotta. Pääasiassa veden ja roudan liikkeen vaikutuksesta palsaan syntyy usein uurteita, ja turve alkaa lohkeilla. Vapaaseen kasvuun pintaan lentää tunturikoivun siementä, ja useimmilla vanhoilla isoilla palsoilla kasvaa runsaasti pieniä koivuja, vaikka palsa alunperin kehittyi aina puuttomaan suonosaan. Jos palsan halkeamat kasvavat isoiksi, sisällä oleva routa alkaa kesäisin sulaa, ja palsa saattaa romahtaa varsin nopeasti, muutamassa vuodessa. Jäljelle jää vain vesirimpi.

5.8 Vesikasvit

Metsä-Lappi ja Tunturi-Lappi kuuluvat sarajärvien alueeseen (Rintanen ym. 1978). Järvet näyttävät karuilta, sillä ilmaversoista kasvillisuutta on korkeintaan niukasti. Vesi on kirkasta, ja kellus- sekä uposlehtisiä kasveja esiintyy vaihtelevasti. Järvien suorannat syvenevät yleensä varsin nopeasti, jolloin putkilokasvit puuttuvat monesti kokonaan. Kivikkoisilla rannoilla on hiukan vesi- tai pullosaraa ja yksittäin rantapuntarpäätä (*Alopecurus aequalis*). Vedessä näkee useimmin ruskoärviää (*Myriophyllum alternifolium*) ja heinävitaa (*Potamogeton gramineus*) sekä joskus esimerkiksi Pöyrisjärvessä ahvenvitaa (*P. perfoliatus*). Palpakot jäävät lähes aina steriileiksi lehtiruusuksiksi. Lammissa näkee silloin tällöin pohjanpalpakon (*Sparganium hyperboreum*) tai kaitapalpakon (*S. angustifolium*). Pohjaruusukekasvit viihtyvät parhaiten hiekkaisella pohjalla. Täällä yleisimpiä ovat lahnuohot (*Isoetes echinospora* ja *I. lacustris*). Paikoin hiekkarannoilla kasvaa pikkuruista rantaleinikkiä (*Ranunculus reptans*).

Paljakalla pintavesiin kumpuaa runsaasti lähdevettä, ja erityisesti Pöyrisjärven alueella harjut lisäävät lähdevesien määrää. Vedet ovat todella kylmiä läpi kesän. Kylmiin vesiin sopeutuvat

parhaiten kasviplanktonosakkaat ja muut levät. Joskus voi nähdä pohjaan kiinnittynyttä näkinpartalevää (*Nitella flexilis*). Lampisirppisammal (*Warnstorfia trichophylla*) on karujen vesien kasvi. Myös jotkut rahkasammalet leviävät veteen suorannoilta.

Lähteillä on runsaasti omia sammallajeja, sen sijaan putkilokasvilajisto jää siellä suppeamaksi. Pohjoisia lähdekasveja edustavat esimerkiksi tunturihorsma ja pohjanleinikki (*Ranunculus hyperboreus*). Alueen etelälaidan lähteissä voi nähdä hetehorsman (*Epilobium alsinifolium*), joka ei esiinny paljakalla. Myös väinönputki on monien lähteiden maastomerkki. Kun lähde muuttuu puroksi, sen partaalla kasvavat yhä lähdekasvit ja paljakan lumenviipymillä esiintyvät lajit, kuten hapro (*Oxyria digyna*) ja lumijäkkärä (*Gnaphalium supinum*). Pohjantähtimö (*Stellaria calycantha*) on puronpartaiden tyypikasvi. Pöyrisjärven alueelta löytyy myös muutamia pohjanruttojuuren (*Petasites frigidus*) pohjoisimmista esiintymistä. Puronvarsien lajisto leviää edelleen jokienkin äyräille.

Erityisen runsaasti lähdevesiä purkautuu Käkäläjokeen, Suukisjokeen ja Suomajokeen. Jokien näkyvimmit vesikasvit ovat purorentukka (*Caltha palustris* subsp. *radicans*) ja vesikuusi (*Hippuris vulgaris*). Pohjakivet ovat paikoin tummien vesisammalten peitossa. Vaaleana matalassa vedessä erottuvat vesitähdet, joista täällä on ominaisimpana lapinvesitähti (*Callitriche hamulata*). Vihreä järvisätkin (*Ranunculus peltatus*) on nimestään huolimatta paikoin runsas melko vuolaissakin virtapaikoissa jokien alajuoksulla.

5.9 Ihmisen jälkiä erämaan kasvillisuudessa

Pöyrisjärven ympäristössä on nähtävillä runsaasti merkkejä ihmisen toiminnasta. Järven tuulisissa niemissä on pidetty hoitoporoja, ja niemiä kutsutaankin seisotusniemiksi. Viime vuosisadan lopulta alkaen kalastajat ovat rakentaneet alueelle pysyviä tukikohtia. Pöyrisjärven lisäksi toinen merkittävä, alaltaan pienempi kulttuuriympäristö on Kalkujärven vanha kesäkylä. Pitkäaikaisempia asumispaikkoja on lisäksi ainakin Proksimarastossa Pöyrisjoen varressa.

Tunturikangasmaaston kasvillisuus uudistuu ihmisen jäljiltä hitaasti, ja asuinkentät ja poronhoitokentät näkyvät selvästi, vaikka niiden käyttö on joiltakin kohdin loppunut jo kauan aikaa sitten. Kentät ovat heinävaltaisia ja lampaannadan ja punanadan (*Festuca rubra*) luonnehtimia. Ihmisen mukanaan tuomia kasvilajeja ei kuitenkaan ole kovin monta. Hemiarktisessa vyöhykkeessä etelästä kulkeutuvilla lajeilla on heikot menestymisen mahdollisuudet.

Uudet ihmisen mukana tulleet lajit ovat löytäneet kasvutilaa, kun ihmisen toiminta on kuluttanut maan pintakasvillisuutta. Osittain vapautunut kasvutila on täydentynyt luontaisilla lajeilla. Tällaisia ihmistoimista hyötyviä luonnonkasveja kutsutaan apofyyteiksi. Osa kasveista hyötyy, kun ihminen lisää paikkojen ravinteisuutta. Maitohorsma (*Epilobium angustifolium*) ja pihatähtimö (*Stellaria media*) ovat tyypillisesti typpirikkaiden paikkojen kasveja. Myös jotkut lähteikköjen ja lumenviipymien lajit esiintyvät ympäristöään ravinteisemmilla paikoilla.

Ihmisen seuralaisia ovat mm. niittynurmikka (*Poa pratensis*), pohjansiankärsämö (*Achillea millefolium* subsp. *sudetica*) ja heinätähtimö (*Stellaria graminea*). Uusilla autiotuvilla saattaa nähdä lyhytaikaiseksi jääviä tulokaskasveja. Ojakärsämö (*Achillea ptarmica*) on esimerkki lajista, joka

on viime vuosikymmeninä levittäytynyt nopeasti pohjoisimmassa Lapissa. Pöyrisjärven erämaa-alueella sitä on rajavartioston tuvalla jo alapaljakassa saakka. Varhaisemmat tiedot kasvistorekisterissä tuntevat sen joitakin kymmeniä kilometrejä etelämpää.

5.10 Kasvipeitteen suojelu

Pöyrisjärven erämaan alueella on erilaisia kokonaisuuden kannalta merkittäviä suojeluarvoja. Ounasjoen latvavedet ja vesistöt on suojattu voimalaitosrakentamiselta Ounasjokilailla. Pöyrisjärven harjualue sisältyy merkittävänä kohteena valtakunnalliseen harjijensuojeluohjelmaan. Valtakunnallisen soidensuojeluohjelman periaatepäätöksen nojalla on rauhoitettu Saaravuoman-Kuoskisenvuoman sekä Pöyrisvuoman soidensuojelualueet. Maisema-alue työryhmä (1993) on mietinnössään nimennyt Pöyrisjärven eteläosan lähialueineen valtakunnallisesti merkittäväksi maisemakokonaisuudeksi sekä lisäksi Kalkujärven vanhan kesäkylän maakunnalliseksi maisemakokonaisuudeksi. Alueen putkilokasvistosta tunnetaan toistaiseksi yksi kasvistomaakunnassa vaarantunut ja yksi silmälläpidettävä taantunut laji.

Soidensuojelualueista Käkkälöjoen valuma-alueella olevat suot sijoittuvat kahteen suokasvillisuusvyöhykkeeseen. Eteläisin Saaravuoma on selvästi Metsä-Lapin aapasuo, pohjoisimmassa Kuoskisvuomassa näkyvät selvät Tunturi-Lapin palsasuon ominaisuudet. Metsä-Lapissa useimmat muut soidensuojelualueet ovat pienempiä tai ne sijaitsevat selvästi etelämpänä Sodankylän-Savukosken alueella. Kaamasen pohjoispuolella vain Inarissa olevat suoje-lusuot ovat verrattavissa tähän alueeseen, samoin vaihettumisalueen suuri suo Tertsojätkä. Erityisesti lintusoina Käkkälöjoen suot ovat edustavia. Kasvillisuuden arvioimiseksi tarvitaan lisää tiedonkeruuta maastossa.

Pöyrisvuoma on maamme arvokkaimpia palsasoita ja siten erittäin merkittävä tunturisoiden edustaja. Lännempänä Lätäsenon ja Jietajoen valuma-alueilla on huomattavasti suurempi, käsivarren poikki menevä suojeltujen soiden alue, jota arvostetaan myös kansainvälisesti. Pöyrisjärven pohjoispuolella on runsaasti edustavia hemiarktisen vyöhykkeen pienempiä soita.

Pöyrisjärven harju on laajin tunnettu harjumuodostuma hemiarktisella alueella. Kasvitieteellisesti se on arvokas, koska glasifluvialaisen maaperän alueella ovat omat subarktiset ja arktiset tunturikangastyypinsä. Hyvin merkittäviä ovat myös Suomajoen tienoon dyynikentät, sillä ne sijaitsevat osittain korkealla hemiarktisella alueella, missä tunturikankaiden rinnalla on myös huomattavasti vaihtelevia ruohoisia niittyjä. Käkkälöjoen ja Aiteenjoen latvoilla on lisäksi arvokkaita hietikkomaita.

Etenkin Pöyrisjärven tienoon kyläkentät ovat kasvistollisesti kiintoisia. Niiden kasvillisuusmuodot ovat osa alueen kulttuurihistoriallista arvoa.

Vaikka erämaassa luonto säilyy näillä näkymin enimmäkseen neitseellisenä, muutamiin seikkoihin on syytä kiinnittää huomiota. Metsän- ja puurajat ovat ihmistoiminnoille erityisen herkkiä. Lievätkin hakkuut, palot tai muut muutokset voivat vaikuttaa ajateltua laajemmalla alueella puustoon. Hiekkamaat, dyynirinteet ja harjanteet ovat erittäin herkkiä kulutukselle. Maanpinnan rikkoutuessa tuuli- ja vesieroosio voi saada nopeasti laajat mittasuhteet. Muualla saatujen kokemusten mukaan eroosion alkuna voi olla metsäkoneen ura tai jopa kävelypolku

löysässä maassa, jos paikka on sopivan aukea tuulen työlle. Dyynialueilla on syytä rajoittaa mönkijöillä liikkuminen minimiin. Muuallakin alapaljakalla koneurat jättävät vaikeasti korjautuvia jälkiä. Jos suoalueilla liikutaan enemmän, kulkua on ohjattava pitkospuille. Pöyrisvuoma ja Pöyrisjärven ympäristö ovat tärkeitä eläimistölle, erityisesti pohjoisille harvinaisille linnuille. Pesimäaikana moottoriäänet voivat haitata joidenkin lajien lisääntymistä.

Luonnonsuojelulain uudistamisen yhteydessä on otettu harvinaisia ja edustavia luontotyyppiä suojelun piiriin. Pöyrisjärven erämaa-alueella olevat erillisetkin dyynit ovat suojeltavia luontokohteita. Dyynien arvoa korostaa tieto niillä ajoittain pesivistä naaleista, joiden suojelusta Suomella on erityisvastuu.

Pöyrisjärven alueen kasvipeite tunnetaan valitettavan huonosti. Kun tietoa karttuu lisää, myös alueen arvostus arktisen kasvipeitteen tyyssijana kasvaa. Tätä edesauttaa osaltaan putkilokasvilajiston kartoituksen valmistuminen.

Lähteet

- Ahti, T., Hämet-Ahti, L. & Jalas, J. 1968: Vegetation zones and their sections in northwestern Europe. – *Annales Botanici Fennici* 5:169–211.
- Eeronheimo, H., Virtanen, R., Sippola, A.-L., Sepponen, P., Salmela, S. & Pikkupeura, R. 1992: Pallas-Ounastunturin kansallispuiston kasvillisuus Ounastunturin Pyhäkeron alue. – *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 427:1–119.
- Erämaakomitea 1988: Erämaakomitean mietintö. – *Komiteanmietintö* 1988:39. 238 s.
- Eurola, S. 1974: Plant ecology of Northern Kiölen, arctic or alpine? – *Aquilo Ser. Botanica* 13:10–22.
- 1978: Kasvillisuuden suurjako Lapissa. – *Acta Lapponica Fenniae* 10:26–30.
- , Kyllönen, H. & Laine, K. 1980: Lumen ekologisesta merkityksestä kasvillisuudelle Kilpisjärven alueella. – *Luonnon Tutkija* 84:43–48.
- , Kyllönen, H. & Laine, K. 1982: Kilpisjärven Jehkats-tunturin luonnosta. I. Kasvipeite, korkeusvyöhykkeet ja maanpäällinen biomassa. – *Kilpisjärvi Notes* 6:7–13.
- , Kyllönen, H. & Laine, K. 1986: Kilpisjärven Jehkats-tunturin luonnosta. II. Lämpö-, lumi- ja maaperäekologiaa. – *Kilpisjärvi Notes* 9:7–12.
- & Virtanen, R. 1989: Tunturikasvillisuusopas. – *Oulun yliopiston kasvitieteen laitoksen monisteita* 39:1–41.
- & Virtanen, R. 1991: Key to the vegetation of the northern Fennoscandian fjelds. – *Kilpisjärvi Notes* 12:1–28.

- & Vorren, K.-D. 1980: Mire zones and sections in North Fennoscandia. – *Aquilo Ser. Botanica* 17:39–56.
- Federley, B. & Vuokko, S. 1980: Kilpisjärven seudun kasvillisuus ja kasvisto. – *Luonnon Tutkija* 84:15–18.
- Haapasaari, M. 1988: The oligotrophic heath vegetation of northern Fennoscandia and its zonation. – *Acta Botanica Fennica* 135:1-219+App.:Tables 1–23.
- Hämet-Ahti, L. 1963: Zonation of the mountain birch forests in northernmost Fennoscandia. – *Annales botanici Societatis zoologicae-botanicae Fennicae Vanamo* 34(4):1–127.
- 1978: Koivumetsävyöhyke – Fennoskandian erikoisuus. – *Acta Lapponiae Fennica* 10:31–35.
 - 1987: Mountain birch and mountain birch woodland in NW-Europe. – *Phytocoenologia* 15:449–453.
- Kallio, P. 1980: Metsän ja tundran välillä. – Teoksessa: Havas, P. (toim.), *Suomen luonto* 1:237–253. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Kalliola, R. 1939: Pflanzensoziologische Untersuchungen in der alpinen Stufe Finnish-Lapplands. – *Annales botanici Societatis zoologicae-botanicae Fennicae Vanamo* 13(2):1–321.
- Lammes, T. 1974: Enontekiön Lapin maksasammallajisto 1 ja 2. – *Lisensiaattityö*, Helsingin yliopiston kasvitieteen laitos, Helsinki. 439 s.
- Maa- ja metsätalousministeriön soidensuojelutyöryhmä 1980: Soidensuojelun perusohjelma II - Komiteanmietintö 1980:15. 45 s.
- Maisema-alue työryhmä 1993: Maisema-alue työryhmän mietintö II. Arvokkaat maisema-alueet. – *Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, mietintö 66/1992*. 204 s.
- Oksanen, L. 1995: Structure and ecology of dry hemiarctic meadow vegetation in northernmost Fennoscandia. – *Acta Botanica Fennica* 153:107–110.
- & Haukioja, E. 1980: Tunturiseutu. – Teoksessa: Havas, P. (toim.), *Suomen luonto* 1:265–307. Kirjayhtymä, Helsinki.
 - , Moen, J. & Helle, T. 1995: Timberline patterns in northernmost Fennoscandia: the relative importance of climate and grazing. – *Acta Botanica Fennica* 153:93–105.
 - & Virtanen, R. 1995: Topographic, altitudinal and regional patterns in continental and suboceanic heath vegetation of northern Fennoscandia. – *Acta Botanica Fennica* 153:1–80.
- Piirainen, M. & Piirainen, P. 1991: Enontekiön Ropin kasveista ja kasvillisuudesta. – *Lutukka* 7:87–96.

Rintanen, T., Ulvinen T. & Karlström P. 1978: Lapin vesien kasvimaailma. – Acta Lapponica Fenniae 10: 56–63.

Ruuhijärvi, R. 1960: Über die regionale Einteilung der nordfinnischen Moore. – Annales botanici Societatis zoologicae-botanicae Fennicae Vanamo 31(1):1–360.

Seppälä, M. 1983: Present-day periglacial phenomena in northern Finland. – Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja A 125:231–243.

– & Rastas, J. 1980: Vegetation map of northernmost Finland with special reference to sub-arctic forests and natural hazards. – Fennia 158:41–61.

Uhanalaisten eläinten ja kasvien seurantatoimikunta 1992: Uhanalaisten eläinten ja kasvien seurantatoimikunnan mietintö. – Komiteamietintö 1991:30. 328 s.

Vorren, K.-D. 1979: Vegetational investigations of a palsa bog in northern Norway. – Tromsø, Naturvetenskap 5:1–182.

6 ELÄIMISTÖ

6.1 Linnusto

6.1.1 Pöyrisjärven erämaa-alueen linnusto

Henri Koskinen

Tämä luku koskee vain Pöyrisjärven erämaa-alueen ja Pöyrisvuoman soidensuojelun alueen linnustoa. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelun alueen linnusto esitellään luvussa 6.1.2.

6.1.1.1 Taustaa

Pöyrisjärven erämaa-alueella on retkeilty melko vähän, ja linnuston tuntemus on paikoin puutteellista. Tiedot alueen linnustosta perustuvat hajanaisiin linjalaskentoihin sekä atlaskartoituksiin. Kesällä 1993 tehtiin linnustoseelvitys Pöyrisvuoman soidensuojelun alueella. Alueen lintulajit ja niiden runsausarviot on esitetty taulukossa 3. Ari Rajasärkkä laski Pöyrisvuoman soidensuojelun alueen linnuston parimääräarviot (liite 5).

Taulukko 3. Pöyrisjärven erämaan ja Pöyrisvuoman soidensuojelualan lintulajit ja niiden runsausarviot. Runsauserviot perustuvat linjalaskentoihin sekä eräiden lajien osalta atlaskartoituksiin. Arviot kuvaavat todennäköisyyttä tavata laji retkeiltäessä sopivalla biotoopilla. Tähdellä merkittyjen lajien ja lajiryhmien kannanvaihtelut ovat huomattavia. Arviot kuvaavat keskimääräistä tilannetta 1 = erittäin yleinen, 2 = yleinen, 3 = melko yleinen, 4 = melko harvinainen, 5 = harvinainen, 6 = satunnainen

Vesilinnut		Tylli	3	Västäräkki	4
Kaakkuri	4	Keräkurmitsa	5	Tilhi	5
Kuikka	4	Kapustarinta	2	Koskikara	5
Laulujoutsen	3	Töyhtöhyyppä	5	Peukaloinen	5
Metsähanhi	3	Lapinsirri	3	Punarinta	5
Haapana	3	Jänkäsirriäinen	4	Sinirinta	3
Tavi	3	Suokukko	2	Leppälintu	4
Sinisorsa	4	Jänkäkurppa	4	Pensastasku	5
Jouhisorsa	4	Taivaanvuohi	2	Kivitasku	4
Lapasorsa	6	Punakuiri	4	Räkättirastas	4
Tukkasotka	3	Pikkukuovi	3	Laulurastas	4
Lapasotka	5	Isokuovi	6	Punakylkirastas	3
Alli	3	Mustaviklo	3	Ruokokerttunen	3
Mustalintu	4	Punajalkaviklo	4	Lapinuunilintu	5
Pilkkasiipi	5	Valkoviklo	3	Pajulintu	1
Telkkä	3	Metsäviklo	6	Harmaasieppo	4
Tukkakoskelo	4	Liro	1	Kirjosieppo	5
Isokoskelo	3	Rantasipi	4	Hömötiainen	5
		Vesipääsky	2	Lapintiainen	4
Petolinnut *		Lokkilinnut		Talitiainen	5
Merikotka	5	Tunturikihi	3 *	Isolepinkäinen	5
Sinisuohaukka	4	Naurulokki	4	Kuukkel	4
Piekana	2	Kalalokki	3	Harakka	4
Maakotka	4	Selkälokki	6	Varis	3
Kalasääski	5	Harmaalokki	5	Korppi	3
Tuulihaukka	5	Lapintiira	3	Kottarainen	5
Ampuhaukka	4			Varpunen	5
Tunturihaukka	5	Muut lajit		Peippo	5
Muuttohaukka	5	Käki	5	Järripeippo	2
Tunturipöllö	5	Tervapääsky	5	Viherpeippo	6
Hiiripöllö	5	Käenpiika	5	Vihervarpunen	6
Lapinpöllö	5	Palokärki	6	Vuorihemppo	4*
Suopöllö	4	Pikkutikka	5	Urpainen	2
Kanalinnut		Pohjantikka	6	Tundraurpiainen	2*
Riekko	3	Kiuru	5	Pikkukäpylintu	5
Kiiruna	5	Törmäpääsky	3	Taviokuurna	4
Metso	5	Haarapääsky	6	Lapinsirkku	1
Teeri	6	Räystäspääsky	5	Pulmunen	4
		Metsäkirvinen	5	Keltasirkku	5
Kahlaajat		Niittykirvinen	1	Peltosirkku	6
Kurki	4	Lapinkirvinen	4	Pohjansirkku	6
Pikkutylli	6	Keltavästäräkki	3	Pajusirkku	2

Tyypillistä alueelle on, että mitä vaihtelevampaa maasto on, sitä rikkaampaa se on linnustollisesti. Laajat kuivat tunturikankaat, yhtenäiset mäntymetsät, samoin kuin laajat niukkaravinteiset suot ovat vähälintuisia, kun taas lampareiden, jokivarsien ja tievojen hienopiirteisesti pirstomatankaat ja suot keräävät lintuja. Erityisesti Pöyrisjärven ja Pöyrisvuoman tienoilla linnusto on poikkeuksellisen runsasta.

6.1.1.2 Kesäinen linnusto

Metsät

Alueen biotoopeista mäntymetsissä ja paljakoilla esiintyy niukasti lintuja; sekä yksilöitä että lajeja on vähän. Lajisto on mäntymetsien peruslajistoa: käki, tervapääsky, metsäkirvinen, laulurastas, leppälintu, harmaasiippo, pajulintu ja järripeippo. Mitään erityispiirteitä, verrattuna esimerkiksi Oulun seudun mäntymetsiin, ei alueen linnustosta löydy. Toisaalta seutu on melko huonosti tunnettua.

Alueen harvat kuusivaltaiset metsät ovat monien kuusikkoja suosivien eteläisten ja kaakkoisten lajien viimeisiä pohjoisia sillanpääasemia. Tällaisia lajeja ovat punarinta, peukaloinen, vihervarpunen, pikkukäpylintu, pohjansirkku ja rautiainen, joita kaikkia tavataan alueella vähälukuisina. Valoisissa sekametsissä tavataan satunnaisesti levinneisyydeltään eteläisiä peippoja, käenpiikoja sekä kirjosiippoja.

Varsinaista erämaalajistoa edustavat maakotka, pohjantikka, palokärki, lapintiainen, kuukeli, korppi sekä metso vähälukuisena. Kuusivaltaisilta alueilta voi tavata lisäksi taviokuuran ja tilhen.

Asutusten liepeiltä, lähinnä Näkkälän ympäristöstä, voi löytää eteläistä kulttuurilajistoa, kuten haara- ja räystäspääskyn, talitiaisen, harakan, kottaraisen, varpusen, viherpeipon, pelto-sirkun ja keltasirkun. Näitä ihmisestä riippuvaisia lajeja ei erämaassa tapaa.

Vesistöt

Alueella on tavattu 17 eri vesilintulajia. Koko maata asuttavien sorsalintujen, haapanoiden, tavien, sinisorsien, tukkasotkien, telkkien ja koskeloiden, lisäksi alueen järvillä ja suolammilla on hyvät mahdollisuudet monien vähälukuisempien vesilintujen tapaamiseen. Karuista vesistä löytää melko vaivatta allin, mustalinnun ja kuikan. Jokisuvannosta voi yllättää metsähanhipoikueen taikka uivelon. Rehevissä vesistöissä esiintyvät vähälukuisina lapasotka ja uhanalainen kaakkuri sekä jouhisorsa. Vetisissä rimmiköissä majailevat metsähanhien sulkasatoparvet. Ruokailevia laulujoutsenia voi tavata missä vain, mutta niiden pesä sijaitsee pienellä kummulla suon vaikeakulkuisimmassa osassa.

Lokkilinnuista yleisin on suurilla järvillä viihtyvä lapintiira. Kala-, harmaa- ja naurulokkeja esiintyy harvakseltaan samoissa maisemissa, ja Pöyrisjärvellä voi satunnaisesti tavata selkälökin. Alueen soilla lokkeja pesii hyvin vähän.

Suot

Soilla alueen linnusto esittäytyy rikkaimmillaan. Suomessa pesii 29 kahlaajalajia, joista Pöyrisjärven alueella tavataan 21. Vetisten alueiden tyyppilajeja ovat suokukko, taivaanvuohi, liro ja vesipääsky. Suosirrit, jänkäsirriäiset, jänkäkurpat ja pikkukuovit majailevat harvalukuisempina rimpien reunoilla. Pounikoissa ja kuivemmilla nummilla tähystävät kapustarinnat ja tyllit, ja suon reunalta voi tavoittaa kiivaasti varoittlevan punakuirin. Järvien ja jokien hiekkaisilta rannoilta tapaa iloisesti siriseviä lapinsirrejä, mutta keräkurmitsaa täytyy etsiä lakialueiden lampareista. Vikloista alueelta tavataan kaikki säännöllisesti Suomessa pesivät lajit. Satunnaisesti alueelta voi tavata myös kurjen, pikkutyllin, töyhtöhyypän ja isokuovin.

Soilla pesii myös koko joukko varpuslintuja. Peruslajiston muodostavat niittykirviset ja keltävästäräkit. Omaleimaisinta lienee kuitenkin pounikoita hallitsevan lapinsirkun runsaus. Pöyrisvuoman linjalaskentojen perusteella lapinsirkku on alueen runsaslukuisin laji, ja sen keskimääräinen tiheys ylittää 60 paria neliökilometrillä. Toinen alueen erikoisuus on palsasoita joukolla asuttavat lapinkirviset. Näitä tundran punarintaisia asukkeja tapaa Lapistakin vain parhailta lintusoilta. Pöyrisvuomassa lapinkirvisiä pesii 150 paria. Sulavalinjaiset tunturikihut tarjoavat retkeilijälle kuitenkin kaikkein mieleenpainuvimmat kokemukset. Hyvinä pikkujyr-sijävuosina tunturikihu on mäntyrajan pohjoispuolella melko yleinen, mutta huonoina vuosina vähälukuinen. Pensastasku ja kiuru edustavat satunnaista lajistoa eteläosien soilla ja niitypalstoilla.

Palsasoiden keskellä kohoavat mättäiset nummisaarekkeet keräävät pikkulintuja. Jos saarekkeella kasvaa lisäksi tunturikoivuja, on lintuja paljon. Reunavarvikossa ruokailee eloisa urpiasparvi, joukossa tundraurpiaisia. Koivujen latvaoksilla varoittlevat niittykirviset ja tukevammilla alaoksilla istuskelee joutilaan näköisiä lapinsirkkukoiraista. Sinirintoja, pajulintuja ja järripeippoja tapaa tuon tuosta.

Lintujen suosiossa ovat myös soiden reunoilla mutkittlevien jokien kovapohjaiset pengerkoivikot. Alueella muuten vähälukuiset räkättirastaat ovat asettuneet sinne. Koivikkoa reunustavat harmaapajukot ja suolle työntyvät vaivaiskoivikot kätkevät joukoittain sinirintoja ja ruokokerttusia. Jokivarsien tyyppilajistoon kuuluvat pajulintu, pajusirkku, järripeippo ja punakylkirastas ovat alituisen äänessä. Vähälukuisena esiintyvien isolepinkäisten ja pikkutikkojen tapaamiseen tarvitaan jo hieman onnea. Lisäksi täällä saattaa tavata hiljakseen ruokailevan taviokuurnan tai alueen erikoisuuden, vuorihempon, joka kesällä 1993 esiintyi lukuisana Pöyrisjärven ympäristössä. Vuorihemppo ei tietävästi pesi säännöllisesti Suomessa. Kesän 1993 massaesiintyminen saattaa johtua poikkeuksellisista sääoloista.

Muita soiden asukkeja alueella ovat komeat sinisuohaukat sekä suopöllöt, ja suolammen päältä saattaa tavata myös kalasääsken lekuttamasta. Myös kankailla ja nummilla paremmin viihtyvät piekanat sekä ampu- ja tuulihaukat tapaa usein soilta ravinnonhausta. Alueella tavataan myös harvakseltaan muuttohaukkaa eikä merikotkakaan ole harvinainen näky.

Paljakka ja tunturit

Noustaessa soilta kovapohjaiselle maalle, puuttomalle nummelle tai tunturien alarinteisiin vähenee lintujen määrä selvästi. Kuivilla alueilla lintuja on hyvin harvakseltaan, lähinnä niittykirvisiä, lapinsirkkuja tai pajulintuja. Siellä täällä kosteammassa painanteissa kuuluu sinirinnan laulua tai matkan päästä tyllin vihellystä. Noustaessa ylemmäksi kuivemmalle maalle hiljenee maisema edelleen.

Tunturin lakea kohti noustaessa löytyvät ensimmäiset merkit vähälukuisista ja harvinaisista tunturilajeista. Kalliopahdoilla vartioivat piekanat ja tunturipurosta voi tavata koskikaran. Tunturin lakea asuttavat pulmuset, harvinaiset kiirunat sekä keräkurmitsat, joiden pesimäpuuhia saa rauhassa seuralla muutaman askeleen päästä. Onnella voi nähdä verkkaan tunturirinnettä nousevan tunturihaukan. Joinakin vuosina saattaa alueella tavata tunturipöllöjä.

6.1.1.3 Syys-, talvi- ja kevätlinnusto

Syysmuutto tyhjentää alueen linnuista huomaamattomasti. Kiireisimmät jättävät reviirinsä jo kesäkuussa, ja syyskuun alussa ovat muuttolinnut pääosin kaikonneet. Ensimmäisenä lähtevät kahlaajat: suokukot, viklot, kuovit ja sirrit jne. Näistä lähtevät usein ensimmäisenä vanhat naarat jättäen poikasten hoivaamisen koiraiden tehtäväksi. Sitten katoavat vanhat koiraat. Elokuun alussa tavattavat kahlaajat ovat pääsääntöisesti nuoria lintuja. Syyskuun alkuun mennessä lähtevät nämäkin muutolle. Pikkulintujen muutto alkaa heinä-elokuun vaihteessa ja on ohi syyskuun puoliväliin mennessä. Hyönteissyöjät kaikkoavat ensiksi, ja syyskuussa alueella viivyttelee enää karaistuneita siemensyöjiä: urpiaisia, pulmusia, taviokuurnia ja tilhiä. Vesilinnutkin jättävät alueen pääosin elokuun kuluessa, tosin monet koiraat ovat lähteneet sulka-satomuutolle jo aiemmin. Petolintujen muutto osuu alueella syyskuulle ja viimeisiä myöhästelijöitä, lähinnä tunturihaukkoja, maakotkia ja hiiripöllöjä, tavataan vielä lokakuun alkupuolella.

Lokakuun puolenvälin ja huhtikuun puolenvälin välisenä aikana alueella esiintyy vain talvlinnustoa. Viimeisenä alueen jättävät vaelluslinnut ja osittaismuuttajat, jotka vaeltavat ravinnon perässä vain hiukan etelämmäksi, aluksi ehkä Oulun seudulle ja talven edetessä pidemmälle etelään. Tällaisia lajeja ovat tilhet, taviokuurnat, urpiaiset sekä hiiri- ja lapinpöllöt. Läpi vuoden alueella majailevia karaistuneita lapinlintuja edustavat pohjantikka, pikkutikka, hömö- ja lapintiainen, kuukkeli, varis, korppi, riekko, kiiruna ja metso vähälukuisena. Talven tullen näistäkin moni hakeutuu asutusten liepeille, lintulaudoille ja riihien nurkille. Asutuksen ympäriltä voi tavata myös talitiaisen, harakan ja varpusen. Talvisissa metsissä on hyvin hiljaista. Vain poronhaaskoilta tapaa enemmän lintuja. Lapintiaisen saattaa tavata talvikätköltään ja korppi saattaa raakkua partiolenolla. Pakkaspäivänä voi kulkija säpsähtää lumen alta kiepistä pelmahtavan riekon käkätykseen ja tunturikoivikossa voi hyvällä onnella tavata kiirunan.

Kevätmuutto käynnistyy alueella vasta huhti-toukokuun vaihteessa. Ensimmäiset telkät ja joutsenet asettuvat jokisuiden ja koskien suliin. Karaistuneet tunturihaukat ja maakotkat kaartelevat reviiriensä yllä ja pulmuset etsivät ravintoa vähälumisten tunturien lakialueilta. Toukokuun alkupuoli on vielä hiljaista. Saapuneita lintuja on hyvin vähän. Ne ovat lähinnä

yksittäisiä tunnustelijoita: vesilintuja, petolintuja sekä siemensyöjiä. Kiivastahtinen muuttoreyntäys ajoittuu toukokuun loppuun tai kesäkuun alkupuolelle. Alueen tyyppilinnut, kahlaajat, saapuvat vasta soiden vapauduttua lumipeitteestään. Näistäkin monet pitkänmatkan muuttajat, kuten vesipääskyt ja jänkäsirriäiset, asettuvat alueelle vasta kesäkuun toisella viikolla. Hyönteisiä syövien pikkulintujen, kuten sieppojen ja pääskyjen, pääjoukot saapuvat vasta, kun ravintoa on tarjolla, usein pitkälti kesäkuun puolella. Vihoviimeisenä saapuu lapinuunilintu, usein vasta juhannusviikolla.

6.1.2 Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen linnusto

Pirkka Aalto

6.1.2.1 Johdanto

Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen linnustosta on tähän mennessä julkaistu erittäin vähän tietoja. Esim. Lapin Lintutieteellisen Yhdistyksen havaintoarkistosta ei löydy lainkaan havaintoja tämän alueen linnustosta. Vuosien 1974–1979 ja 1986–1989 lintuatlaskartoitusta tehtäessä alueella käytiin jonkin verran, mutta koska soidensuojelualueen sisältävät atlasruudut sisältävät muitakin alueita, ovat havainnot hankalasti tulkittavissa. Tämän raportin tiedot perustuvat lähes kokonaan soidensuojelualueella vuosina 1997 ja 1998 tekemiini lintulaskentoihin.

6.1.2.2 Aineisto ja menetelmät

Tutkimusalueen linnusto selvitettiin vuosina 1997 ja 1998 pääasiassa linjalaskentamenetelmällä. Linjalaskennassa kävellään maastossa karttaa ja kompassia käyttäen ennalta valittua reittiä ja merkitään ylös havaitut lintureviirit ja -parit. Linnut kirjataan laskijan edestä ja sivuilta, ja erikseen merkitään 50 m leveällä pääsaralla (25 m laskijan molemmin puolin) ja sen ulkopuolisella apusaralla havaitut linnut. Pääsaraka ja apusaraka muodostavat yhdessä tutkimussaran. Kesällä 1997 tutkimusalueella laskettiin neljä linjaa, joiden yhteispituus oli 23,3 kilometriä ja kesällä 1998 kolme linjaa, yhteispituudeltaan 13,0 kilometriä. Yhteensä näiden kahden kesän aikana tutkimusalueella laskettiin siis seitsemän linjaa, joiden yhteispituus oli 36,3 km. Linjalaskentojen tulokset on esitetty liitteessä 6.

Lintulaskentojen kohteet olivat vuonna 1997 Saaravuoma (17.6.), Munavuoma-Munajärvi (18.6.), Kuoskisvuoma (19.6.) ja Kovavuopionjärvet (20.6.). Vuonna 1998 laskentakohteita olivat Saaravuoma (24.6.) ja Nallatupa ympäristöineen (8.–10.7.). Linjalaskentojen ohessa havainnoitiin myös muuta linnustoa, etenkin sorsa- ja lokkilintuja, joita linjalaskentamenetelmä ei huomioi. Kaikkiaan vuosien 1997 ja 1998 lintulaskennoissa tutkimusalueella tavattiin yhteensä 69 lintulajia (taulukko 4).

Vuosien 1997 ja 1998 lintulaskenta-aineistojen lisäksi tätä raporttia laadittaessa oli käytössä myös alueelta vuosina 1974–1979 ja 1986–1989 koottu valtakunnallinen Lintuatlasaineisto. Atlasaineiston hyödyntäminen oli kuitenkin hankalaa, sillä atlasruutujen suuren koon (10 x 10 km) takia jokaisessa soidensuojelualuetta sisältävässä atlasruudussa on mukana runsaasti alueita myös suojelualueen ulkopuolelta. Niissä kuudessa atlasruudussa joiden sisällä soidensuojelualue sijaitsee, havaittiin atlaslaskentavuosien aikana yhteensä 89 mahdollisesti tai varmasti

pesivää lintulajia. Lajimäärää nostaa kuitenkin se, että mm. Peltovuoman ja Nunnasen kylät ovat mukana näissä ruuduissa. Näin ollen kyseisissä atlasruuduissa on mukana paljon esim. pellon ja rakennetun maan lintuja, joita soidensuojelualueella ei tavata. Vesi-, suo- ja metsälintujen kohdalla atlasaineisto tukee kuitenkin hyvin suojelualueelta vuosina 1997 ja 1998 saatuja laskentatuloksia.

Taulukko 4. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella havaitut lintulajit kesä-heinäkuussa 1997 ja 1998.

alli	käenpiika	punakylkirastas
ampuhaukka	käki	rantasipi
haapana	lapinsirkku	riekko
harakka	lapinsirri	ruokokerttunen
harmaasieppo	lapintiainen	räkättirastas
hippiäinen	lapintiira	sinirinta
jouhisorsa	leppälintu	sinisorsa
joutsen	liro	sinisuohaukka
jänkäkurppa	metsähanhi	suokukko
jänkäsirriäinen	mustalintu	suopöllö
järripeippo	mustaviklo	taivaanvuohi
kalalokki	muuttohaukka	tavi
kalasääski	niittykirvinen	telkkä
kanahaukka	pajulintu	tilhi
kapustarinta	pajusirkku	tukkasotka
keltavästäräkki	piekana	tuulihaukka
kirjosieppo	pikkukuovi	tylli
kivitasku	pikkukäpylintu	uivelo
korppi	pikkutikka	urpiainen
kotka	pilkkasiipi	valkoviklo
kuikka	pohjansirkku	varis
kurki	pohjantikka	vesipääsky
kuukkeli	punakuiri	västäräkki

6.1.2.3 Tulokset

Metsät

Saaravuoman-Kuoskisenvuoman metsälinnuston selvittäminen oli varsin mielenkiintoinen tehtävä, sillä yhtenäisen mäntymetsän pohjoisraja kulkee juuri suojelualueen läpi. Näin ollen alueella esiintyy useita mäntymetsän lintulajeja aivan levinneisyysalueensa pohjoisrajalla. Tyypillisiä havumetsien lintuja ovat vuosien 1997 ja 1998 lintulaskennoissa havaitut kana-haukka, pohjantikka, tilhi, leppälintu, hippiäinen, harmaasieppo, lapintiainen, kuukkeli ja pikkukäpylintu. Suurin osa tutkimusalueen metsistä on kuitenkin tunturikoivikkoa, jonka selvästi runsaimmat lintulajit ovat järjestyksessä pajulintu, järripeippo ja urpiainen. Muita yleisiä tunturikoivikon lajeja ovat mm. riekko, sinirinta ja punakylkirastas. Jokivarsien ja rantojen pensaikoissa tavallisia lajeja ovat ruokokerttunen ja pajusirkku. Muita laskennoissa havaittuja metsälintuja olivat käki, käenpiika, pikkutikka, räkättirastas, kirjosiieppo, varis, korppi ja pohjansirkku. Petolinnuista alueella esiintyvät piekana, tuulihaukka ja ampuhaukka, ja kulttuurilinnuista västäräkki, kivitasku ja harakka. Myös maakotka pesinee vuosittain joko soidensuojelualueella tai jossakin sen välittömässä läheisyydessä, ja linnut käyttävät soidensuojelu-
etta ravinnonhankintapaikkanaan.

Vesistöt

Vuosina 1997 ja 1998 tutkimusalueella havaittiin pesimäaikaan yhteensä 13 lajia vesilintuja ja kaksi lajia lokkilintuja. Kuikkia tavattiin alueen suurimmalla järvellä, Vuotsujärvellä, joutsenia Saaravuomalla ja Kuoskisvuomalla ja metsähanhia Saaravuomalla. Puolisukeltajasorsista alueella esiintyvät haapana, tavi, sinisorsa ja jouhisorsa, ja kokosukeltajasorsista tukkasotka, alli, mustalintu, pilkkasiipi, telkkä ja uivelo. Lokkilinnuista pesiviä lajeja ovat kalalokki ja lapintiira.

Suot

Suolinnuston neljä selvästi runsainta lintulajia ovat järjestyksessä niittykirvinen, keltavästäräkki, liro ja lapinsirkku. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman suoalueiden kahlaajalajisto on monipuolinen, ja vuosien 1997 ja 1998 laskennoissa alueella havaittiin yhteensä 14 kahlaajalajia, joista tosin rantasiipiä tavataan enimmäkseen virtaavan veden (Käkkälöjoen) ääreltä. Soilla viihtyviä kahlaajia ovat liron ohella tylli, kapustarinta, lapinsirri, jänkäsirriäinen, suokukko, jänkäkurppa, taivaanvuohi, punakuiiri, pikkukuovi, mustaviklo, valkoviklo ja vesipääsky. Petolinnuista suolla esiintyvistä lajeista alueella pesivät sinisuohaukka, muuttohaukka ja suopöllö. Myös kalasääskipariskunta nähtiin Saaravuomalla, joskin lintujen pesä sijaitisi todennäköisesti soidensuojelualueen ulkopuolella. Kurkia tavattiin sekä Saaravuoman että Kuoskisvuoman puolella. Suomessa on nimetty 21 suolintulajia, jotka indikoivat soiden edustavuutta elinympäristöinä. Näistä ns. suolintulajeista Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella tavattiin tutkimuskesinä kaikkiaan 17 lajia, mikä osoittaa alueen soiden olevan lintujen kannalta erinomaista pesimäympäristöä.

Uhanalaiset lajit

Vuosien 1997 ja 1998 lintulaskennoissa suojelualueelta tavattiin yhteensä 18 EU:n lintudirektiivin liitteeseen 1 kuuluvaa eli erityistä suojelua vaativaa lintulajia. Samoin alueella pesi kolme sellaista lajia, joita Suomi ja Ruotsi ovat ehdottaneet lisättäviksi ns. direktiivilajien joukkoon. Euroopan uhanalaisluokitteluun kuuluvia lajeja tavattiin niin ikään 18 kappaletta. EVA-lajeja eli Suomen erityisvastuulajeja tavattiin alueelta 19 kappaletta. Näiden lajien Euroopan alle 100 000 parin kannasta Suomessa pesii yli kymmenesosa. Suomen lintulajien uhanalaisluokittelun mukaan vaarantuneita lajeja tavattiin alueella kaksi kappaletta ja silmälläpidettäviin kuuluvia lajeja kahdeksan kappaletta. Suomen uhanalaisluokittelu on kuitenkin muuttumassa, ja lähitulevaisuudessa yhä useampi alueella esiintyvä lintulaji tulee löytymään uhanalaisluokituksesta (taulukko 5).

6.1.2.4 Yhteenveto

Kaiken kaikkiaan Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue osoittautui erittäin hyväksi ja monipuoliseksi lintukohteeksi. Alueen suot ovat hyviä lintusoita, joilla edustavan lintusuon indikaattorilajeista esiintyivät mm. laulujoutsen, metsähanhi, jouhisorsa, uivelo, sinisuohaukka, muuttohaukka, riekkö, kurki, kapustarinta, jänkäsirriäinen, jänkäkurppa, punakuiri, mustaviklo, vesipääsky, suopöllö, lapinsirkku ja pohjansirkku. Samoin alueen järviltä löytyy ilahduttavan monipuolisesti vesilintuja. Myös alueen metsät ovat edustavia, ja vaikka yhtenäisen mäntymetsän raja kulkee suojelualan läpi, esiintyy alueella vielä useita vanhojen metsien lajeja, kuten kanahaukka, maakotka, pohjantikka, pikkutikka, tilhi, leppälintu, lapintäinen ja kuukkeli. Havumetsän vaikutus alueen lajimäärään näkyy selvästi verrattaessa Saaravuoman-Kuoskisenvuoman linjalaskentatuloksia Pöyrisvuoman vastaaviin tuloksiin, jossa lajimäärä on selvästi vähäisempi. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman merkitys linnustonsuojelualueena on tärkeä, sillä alueella esiintyy yli 30 suojelun tarpeessa olevaa ja erilaisissa uhanalaisuusluokittelussa mainittua lintulajia, joista pääosa on suolintuja ja vanhojen metsien lajeja.

Kiitokset

Janne Aalto oli retkiseurani Nallatuvalla 8.–10.7.1998 ja Jukka Höyhtyä Kuoskisvuomalla 19.6.1997. Ari Rajasärkkä laski alueen linnuston parimääräarviot loppukesällä 1998 helteisessä Barcelonassa ja auttoi muutenkin aineiston käsittelyssä. Risto A. Väisänen toimitti käyttööni alueen Lintuatlasaineistot molempien atlaskartoitusten ajalta, ja Pekka Sulkava ilmoitti minulle omia havaintojaan soidensuojelualan linnuista. Kiitos heille!

Taulukko 5. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella esiintyvät uhanalaislajit ja muut erityisvastuulajit. EU = EU:n lintudirektiivin liitteeseen 1. kuuluvat, erityistä suojelua vaativat lajit (D) ja Suomen ja Ruotsin ehdottamat uudet ns. direktiivilajit (L). SPEC = Euroopan pesimäkannan uhanalaisuusluokitus, jonka mukaan laji voi olla maailmanlaajuisesti uhanalainen (1), lajin esiintyminen on painottunut Eurooppaan ja suojelustatus on epäedullinen (2) tai lajin esiintyminen ei ole painottunut Eurooppaan, mutta lajin suojelustatus on epäedullinen (3). Kirjaimet osoittavat varsinaista uhanalaisuusluokkaa seuraavasti: E = erittäin uhanalaiset, V = vaarantuneet, R = harvinaiset ja D = taantuneet. EVA = Suomen erityisvastuulajit, joiden Euroopan alle 100 000 parin kannasta pesii Suomessa yli kymmenesosa (X). UHEKS = Suomen lintulajien uhanalaisuusluokittelu, jonka mukaan lajit on jaettu silmälläpidettäviin (S), vaarantuneisiin (V), erittäin uhanalaisiin (E) tai kokonaan häviöneisiin (H). Silmälläpidettäviin kuuluu kolme ryhmää: taantuneet (St), harvinaiset (Sh) ja alueellisesti silmälläpidettävät (Al), jolla tässä tapauksessa tarkoitetaan Lapin läänin alueella silmälläpidettäviä lajeja. UUSI = Uusi vielä vahvistamaton UHEKS -luokitus (1998), jossa edellisen jaottelun lisäksi on otettu mukaan uutena ryhmänä suojelun varassa olevat lintulajit (SV).

	EU	SPEC	EVA	UHEKS	UUSI
Kuikka	D	3V	X	St	S
Laulujoutsen	D	–	X	–	–
Metsähanhi	–	–	X	–	S
Jouhisorsa	–	3V	X	–	–
Mustalintu	–	–	–	St	S
Pilkkasiipi	–	–	X	Al	–
Uivelo	D	3V	X	–	–
Sinisuohaukka	D	3V	X	–	–
Maakotka	D	3R	–	V	V
Kalasääski	D	3R	X	St	SV
Tuulihaukka	–	3D	–	St	S
Ampuhaukka	D	–	X	St	V
Muuttohaukka	D	3R	–	V	E
Kurki	D	3V	X	–	–
Kapustarinta	D	–	–	–	–
Lapinsirri	–	–	–	–	V
Jänkäsirriäinen	L	3(V)	X	–	S
Suokukko	D	–	–	–	S
Punakuiri	D	–	X	Sh	S
Mustaviklo	–	–	X	–	–
Valkoviklo	–	–	X	–	–
Liro	D	3D	X	–	–
Vesipääsky	D	–	–	–	–
Kalalokki	–	2D	–	–	–
Lapintiira	D	–	–	–	–
Suopöllö	D	3(V)	X	–	–
Käki	–	–	–	–	S
Käenpiika	–	3D	–	–	V
Pikkutikka	–	–	–	St	V
Pohjantikka	D	3D	X	–	S
Leppälintu	–	2V	–	–	–
Sinirinta	D	–	–	–	–
Kivitasku	–	–	–	–	S
Harmaasieppo	–	3D	–	–	–
Lapintiainen	L	–	X	–	S
Kuukkel	L	3(D)	X	–	S

Lähteet

- Leivo, M. 1996: EVA-Suomen kansainvälinen erityisvastuu linnustonsuojelussa. – *Linnut* 31(6):34-39.
- Mikkola-Roos, M. 1996: Kosteikkojen linnuston suojeluarvo – uusi menetelmä arviontiin. – *Linnut* 31(3):8-19.
- Pessa, J. 1995: IBA-hanke Pohjois-Pohjanmaalla. – *Aureola* 20:128-142.
- Rajasärkkä, A. 1997: Linnut metsäsodan melskeessä. – *Linnut* 32(2):16-27.
- Väisänen, R. A., Lammi, E. & Koskimies, P. 1998: Muuttuva pesimälinnusto. – Otava, Helsinki. 567 s.

6.2 Nisäkkäät

Asko Kaikusalo

Pöyrisjärven erämaan pikkunisäksälajisto ei poikkea mitenkään merkittävästi ympäröivän Tunturi-Lapin eläimistöstä. Sekä laji- että yksilörunsaus noudattaa sääntöä: mitä rehevämpää sitä enemmän. Niinpä runsasruohoisissa puronvarsilehdoissa ja rantakasvustoissa vilistelevät jokseenkin kaikki taulukossa 6 mainitut pikkunisäkkäät. Karummille, tunturikoivikon hallitsemille hiekkaperäisille kankaille ja tunturipaljakoille siirryttäessä lajivalikoima harvenee rajusti. Näiden biotooppien vakioasujia ovat lähinnä vain metsä- ja idänpäästäinen sekä pelto- ja harmaakuvemyyrä. Pöyrisvuoman soidensuojelualueella em. vakioeläimistöä täydentävät lisäksi vaivais- ja vesipäästäinen sekä puna-, vesi- ja lapinmyyrä. Periaatteessa mikään mainituista ei ole seudulla uhanalainen tai edes harvinaisuutensa vuoksi silmälläpidettävien kategoriaan kuuluva.

Tunturisopulia alueella esiintyy vain vaellusvuosina. Lajin lähimmät ”alkukotialueet” löytyvät Norjan puolelta paljakkatunturien lumenviipymäalueilta.

Pienpedoista alueen vakioeläimistöön kuuluvat lumikko, kärppä, minkki ja näätä. Viimeksi mainittu tosin keskittyy seudun metsäisimmille vyöhykkeille, eikä se sielläkään ole kovin yleinen. Minkki puolestaan on kotiutunut jokseenkin jokaisen vesistön partaille. Lumikon ja kärpän, kuten myös ketun ja naalin, runsaudet vaihtelevat eri vuosina myyräkantoja myötäillen. Supikoira on seudulla ainakin toistaiseksi satunnaisvierailija.

Kaikki neljä suurpetoamme, ahma, ilves, susi ja karhu esiintyvät alueella harvinaisina. Ne saattavat myös satunnaisesti lisääntyä. Yhtä vähälukuisena vesistöjen varsilla retkeilee myös saukko.

Laji	Yleisyys
Metsäpäästäinen	yleinen
Idänpäästäinen	yleinen
Vaivaispäästäinen	vähälukuinen
Vesipäästäinen	vähälukuinen
Orava	vähälukuinen
Tunturisopuli	vaellusten aikana yleinen
Punamyyrä	yleinen
Harmaakuvemyyrä	yleinen
Vesimyyrä	vähälukuinen
Piisami	harvinainen
Peltomyyrä	yleinen
Lapinmyyrä	yleinen
Metsäjänis	yleinen
Susi	harvinainen
Naali	vähälukuinen
Kettu	yleinen
Karhu	harvinainen
Supikoira	satunnainen
Kärppä	yleinen
Lumikko	melko yleinen
Minkki	yleinen
Näätä	melko yleinen
Ahma	harvinainen
Saukko	harvinainen
Ilves	harvinainen
Hirvi	melko yleinen
Poro	yleinen
Metsäkauris	satunnainen

Pöyrisjärven erämaan arvokkain nisäkäs on ehdottomasti naali, jonka levinneisyys kaiken kaikkiaan kattaa hajanaisesti Enontekiön ja Utsjoen (Inariakin sivuten) tunturialueet. Naalin tärkeimmän lisääntymisalueen maassamme muodostaa Luoteis-Enontekiön Yliperä, mutta lajin säilymisen kannalta lähes yhtä arvokas, joskin suppeampi on Pöyrisjärven seudun pesimisalue.

WWF:n Suomen Rahaston perustama työryhmä ryhtyi kartoittamaan naaliemme nykytilaa vuonna 1985. Lyhyessä ajassa Pöyrisjärven erämaaksi rajatulta alueelta löytyi kymmenkunta pesää tai pesimäpaikkaa (pesän tarkka paikka toistaiseksi määrittämättä), joissa naalien tiedetään majailleen ja/tai lisääntyneen viime vuosina. Lisäksi tiedossa on muutamia Norjan puolella rajan tuntumassa sijaitsevia pesiä, joiden asukkien reviirit ulottuvat myös Suomen puolelle.

Vaikka Pöyrisjärven erämaan arvo valtakunnan toiseksi tärkeimpänä naalialueena tiedetään, seutua ei vielä ole täysimittaisesti takseerattu, eikä kaikkia pesiä ole kyetty kartoittamaan. Varovaisimman arvion mukaan alueella on ainakin parikymmentä pesää. Ravintotilanteen mukaan vuosittain vaihdellen niissä elelee viidestä kymmeneen aikuista naalia, joiden

poikastuotto vaihtelee vuosittain kahdesta kahteenkymmeneen poikaseen. Vertailun vuoksi mainittakoon, että vuosina 1985–92 koko Suomen naalien yksilömäärä on arvion mukaan vaihdellut kymmenestä kahdeksaankymmeneen yksilöön.

7 LUONNONTILAISUUTTA MUUTTANEET TEKIJÄT

Arvo Olli

7.1 Metsäpalojen torjunta

Pöyrisjärven erämaassa on ollut vähän metsäpaloja. Alue on pääosin paljakkaa ja tunturikoivikkoa, joissa metsäpaloja ei juuri esiinny. Mäntymetsiä on vain kapealla alueella alueen eteläosassa. Metsäpalojen torjunta ei siten ole muuttanut erämaa-alueen luonnontilaisuutta merkittävästi.

7.2 Metsästys, kalastus ja lajien siirrot

Viimeiset metsäpeurat erämaa-alueelta metsästettiin vuosisadan vaihteessa. Metsäpeuran palauttaminen ei ole mahdollista, koska alue on poronhoitoaluetta. Euroopanmajava on alueelta metsästetty sukupuuttoon 1800-luvun loppupuolella.

Kiljuhanhea tavataan satunnaisesti alueelta, mutta se on ilmeisesti hävinnyt pesimälinnustosta. Todennäköiset syyt lajin harvinaistumiseen ovat metsästys ja talvehtimisalueen olosuhteet.

Suurpedoista sutta tavataan alueella erittäin harvoin. Susikanta on aina ollut pieni: sitä on metsästetty, koska sitä on pidetty uhkana porotaloudelle. Nykyisin täysin rauhoitettu ahma on vakiintunut erämaa-alueen vakinaiseksi asukkaaksi. Karhuja alueella on vähän mäntymetsien vähäisyydestä johtuen. Alueelta ei ole kaadettu karhuja 1960-luvun jälkeen. Karhun pesähavaintoja on kuitenkin tehty viime vuosina.

Merkittävimmät metsästettävät lajit alueella ovat riekko ja hirvi. Muiden lajien metsästys on satunnaista. Metsästyksen vaikutusta kantoihin ei ole tutkittu, mutta riista-arviointien mukaan kannat ovat suhteellisen vahvat ja elinvoimaiset. Paikallisten metsästäjien oma säätely tasapainottaa metsästystä riistakantojen mukaan. Huonoina riistavuosina metsästys ei ”kannata”, joten metsästyspaine pienenee automaattisesti taloudellisista syistä. Nykymuotoinen metsästys ei siten ole uhka alueen riistakannoille.

Alueen vesistöistä suuri osa on kalaston osalta luonnontilaisia. Kalastuksella ei ole hävitetty kalakantoja alueelta. Kalakantojen runsauteen kalastuksella ja kalaistutuksilla on luonnollisesti ollut vaikutusta.

7.3 Porotalous

Nykymuotoinen poronhoito alkoi kehittyä erämaa-alueella Norjan ja Suomen välisen rajasulun (v. 1852) ja Suomen ja Ruotsin välisen rajasulun (v. 1889) jälkeen. Porotalous on nykyisin merkittävin luontaiselinkeino erämaa-alueella.

Poro on kehittynyt aikojen saatossa tunturipeurasta. Poronhoitoa voidaan pitää luonnonmukaisena erämaan käyttömuotona niin kauan kuin porojen lukumäärä ei ylitä ravinnontuotantoa.

Tutkimuksia poron laidunnuksen vaikutuksista jäkäliköihin on runsaasti (mm. Kumpula 1997). Samoin laidunnuksen vaikutuksia mäntymetsiin on tutkittu jo vuosisadan vaihteesta lähtien (Aaltonen 1915, Renvall 1919). Sen sijaan vasta aivan viime aikoina on alettu kiinnittää huomiota poron laidunnuksen vaikutuksiin tunturikoivikoihin (mm. Oksanen ym. 1995, Helle ym. 1998), vaikka tunturikoivu on porolle merkittävä kesäravinnon lähde subarktisessa koi-vumetsävyöhykkeessä. Poron kesäaikaisella laidunnuksella on selviä vaikutuksia tunturikoivikoiden tiheyteen, pituusjakaumaan ja ikärakenteeseen. Laidunnus lisää siemensyntyistä vaihtuvaa taimiainesta, mutta toisaalta taimet eivät pääse vakiintumaan, jos alueella on voimakasta ja jatkuvaa poron laidunnusta (Helle ym. 1998).

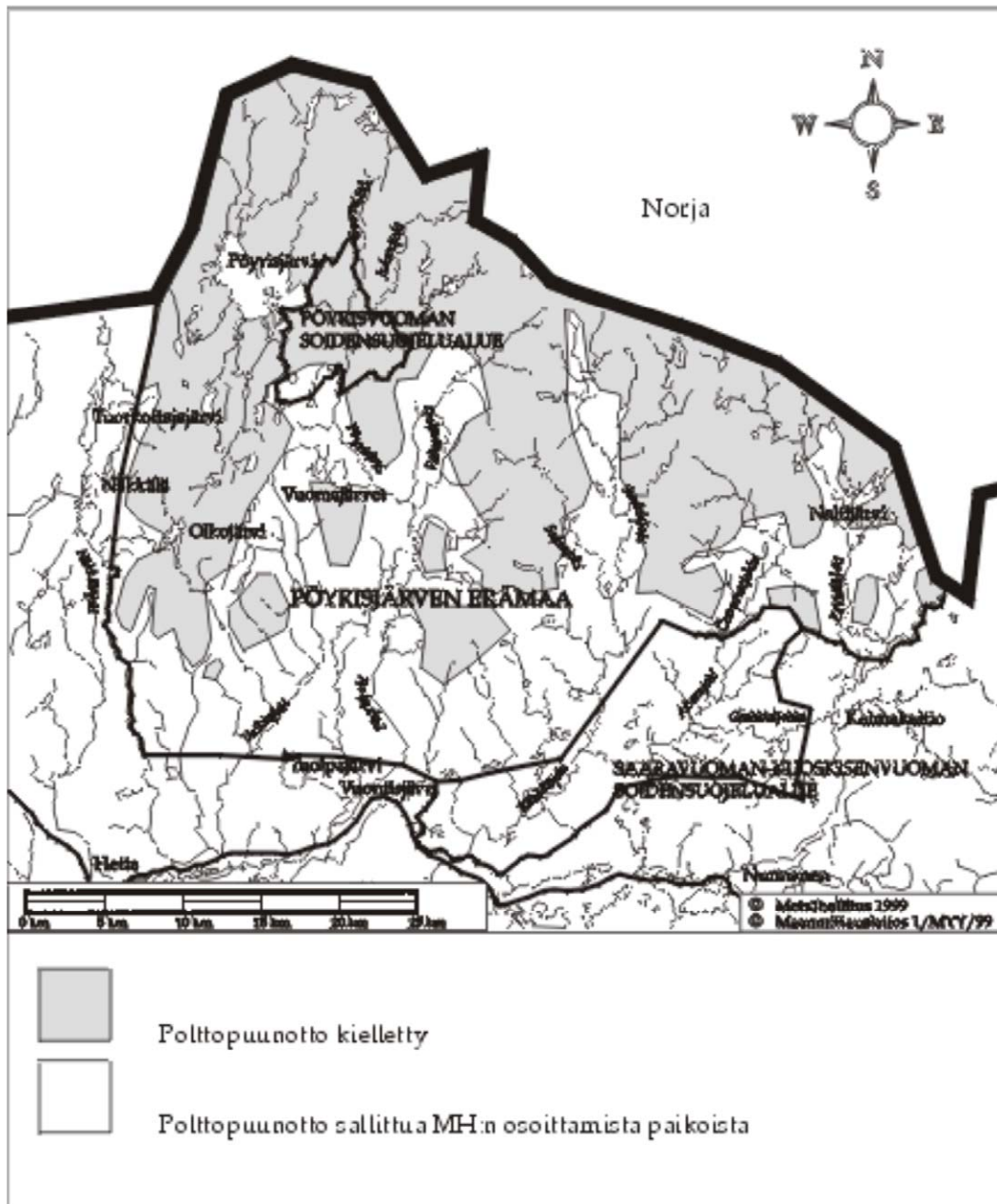
Lumettoman maan aikana tapahtuva poronhoitajien maastoliikenne aiheuttaa maaston kulumista.

7.4 Puun käyttö

Puun käyttö erämaa-alueella on ollut suhteellisen vähäistä. Varsinaisia kaupallisia hakkuita ei ole ollut. Rakennuspuita erämaa-alueelta on hakattu viimeksi sotien jälkeisen jälleenrakennuksen aikana. Hakkuut keskittyivät Pöyrisjoen lähistölle.

Erämaa-alueen polttopuuhakkuut ovat keskittyneet Näkkälän ja Vuontisjärven kylien läheisyyteen ja Pöyrisjärven alueelle. Polttopuuhakkuut voivat jatkua nykyisen käytännön ja hakkuuohjeiden mukaan. Koska tunturikoivun uusiutuminen on vaarantunut alueen pohjoisosassa, polttopuulupia ei ole myönnetty tunturikoivun metsänrajan pohjoispuolelle (kuva 9).

Puunkäytön vaikutukset alueen luonnontilaisuuteen ovat olleet vähäisiä koko alueen mitta-kaavassa.

Kuva 9. Polttopuunottoalueet Pöyrisjärven erämaa-alueella ja Pöyrisvuoman soidensuojelualueella.

7.5 Maastoliikenne ja asutus

Kesäaikainen maastoliikenne aiheuttaa maaston kulumista ja häiritsee mm. lintujen pesimistä. Talviaikainen maastoliikenne aiheuttaa poronhoidolle haittaa häiritsemällä poroja; maaston kulumista se ei aiheuta.

Perinteisen asutuksen jäljet näkyvät Pöyrisjärven ja Kalkujärven ympäristössä. Ihmisen mukanaan tuomia kasvilajeja ei näilläkään alueilla juuri esiinny, mutta tietyt alueen luontaiset lajit ovat hyötäneet ihmistoiminnasta. Tunturikangasmaastossa kasvillisuus uudistuu ihmisen jäljiltä hitaasti. Tämä näkyy esimerkiksi porotalouden pitkään käyttämissä seisotusniemissä, joiden kasvillisuus on edelleen selvästi ympäristöstä poikkeavaa, vaikka niiden käyttö on lopunut aikaa sitten. Ihmisen seuralaisia ovat mm. niittynurmikka, pohjansiankärsämä ja heinätahtimö (tarkemmin luku 5 Kasvillisuus).

7.6 Retkeily

Alueella on suhteellisen vähän retkeilijöitä, joten heidän vaikutuksensa alueen luonnontilaisuuteen on vähäinen. Kävelemällä ja kanootilla liikkuvan matkailijan jäljet näkyvät tavallisesti nuotiopaikkoina maastossa. Maastopyöräilijät ovat vasta löytämässä erämaa-alueen helppokulkuiset maastot.

7.7 Muutokset ilman laadussa

Ilmanlaadussa ei ole tapahtunut erämaa-alueella sellaisia muutoksia, jotka olisivat mitattavissa tai silminnähtävissä. Alue on ilmanlaadun puolesta Suomen puhtainta (Tikkanen 1995).

Lähteet

- Aaltonen, T. 1915: Hieman poron metsänhoidollisesta merkityksestä. – *Metsätaloudellinen aikakauskirja* 6–7:211–219.
- Helle, T., Kajala, L., Niva, A. & Särkelä, M. 1998: Poron laidunnuksen vaikutus tunturikoivikoiden rakenteeseen. – Teoksessa: Hyppönen, M., Penttilä, T. & Poikajärvi, H. (toim.), *Poron vaikutus metsä- ja tunturiluontoon*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 678:132–141.
- Kumpula, J., Colpaert, A., Kumpula, T. & Nieminen, M. 1997: Suomen poronhoitoalueen talvilaidunvarat. – *Kala- ja riistaraportteja* 93. Kaamanen. 42 s. + liit.
- Oksanen, L., Moen, J. & Helle, T. 1995: Timberline patterns in northernmost Fennoscandia. Relative importance of climate and grazing. – *Acta Botanica Fennica* 153:93–105.
- Renvall, A. 1919: Suojametsäkysymyksestä IV. Poronlaidunnan järjestely suojametsäalueella. – *Acta Forestalia Fennica* 11:1–149.
- Tikkanen, E. (toim.) 1995: Kuolan saastepäästöt Lapin metsien rasiitteena. Itä-Lapin metsävaurioprojektin loppuraportti. – *Gummerus, Jyväskylä*. 232 s.

8 MAISEMALLISET KOKONAISUUDET

Liisa Kajala

8.1 Johdanto

Maisema muodostuu maankamarasta, vedestä, ilmasta ja elollisesta luonnosta. Esimerkiksi katsojan sijainti, aiemmat kokemukset alueesta, toiveet, odotukset ja mieliala vaikuttavat siihen, millaisena maisema hänelle kulloinkin aukeaa. Maisema muuttuu vuodenaikojen, vuorokaudenaikojen ja sään mukaan. Osa maiseman rajoista on selviä ja noudattelee ekologista aluekokonaisuuksia, esimerkiksi tunturin ja jängän rajaa. Usein maiseman rajat ovat vähittäisiä.

Maisema käsitetään tässä luvussa laajasti, joskin pääpaino on maisema-alueiden objektiivisella kuvauksella (Karjalainen 1996). Luku on eräänlainen poikkileikkaus aluetta kuvailevista luvuista, kuten kasvillisuus, vesistö, geologia, retkeily, liikenne ja asutus.

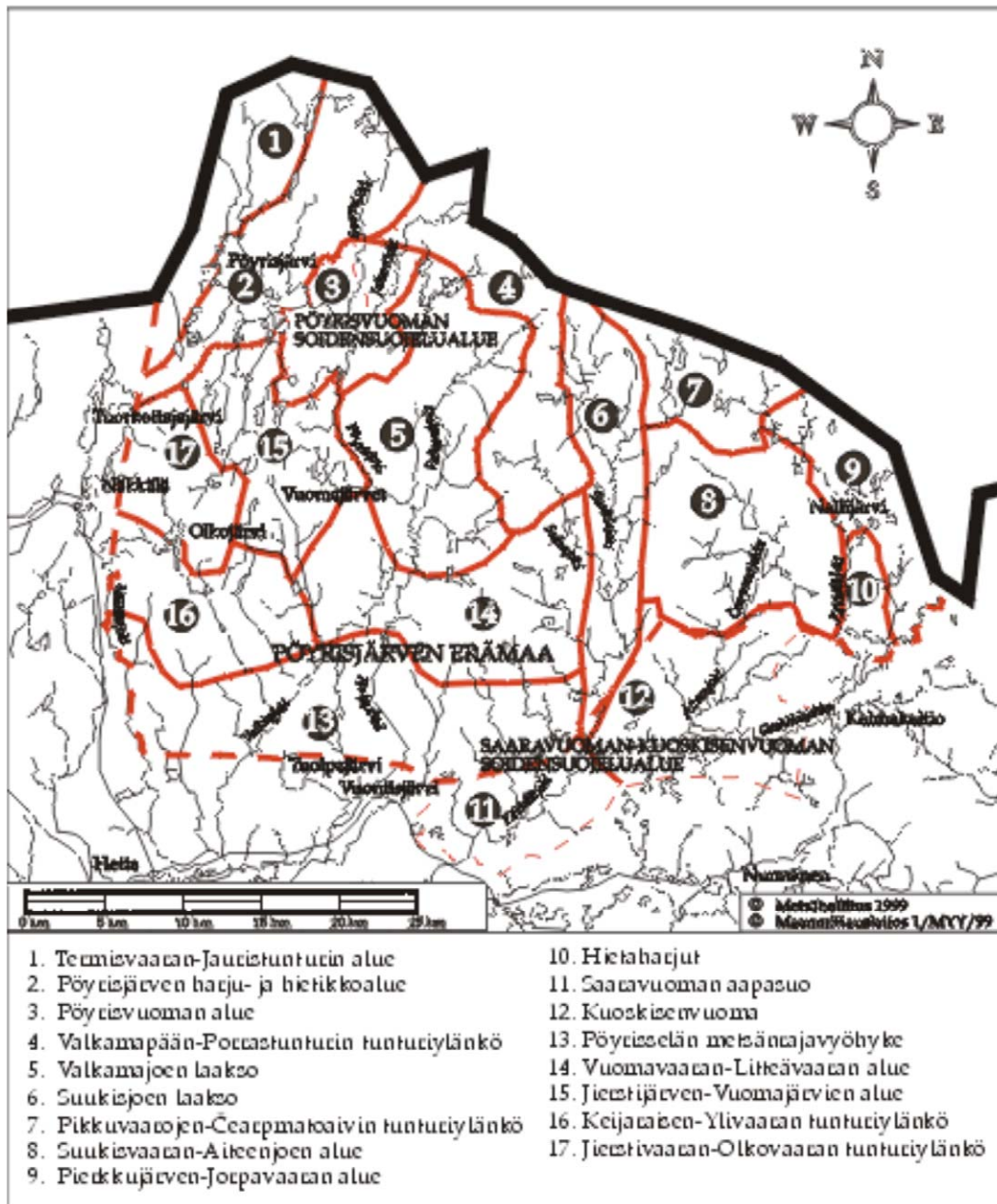
Seuraavassa kuvataan Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden maisemalliset aluekokonaisuudet (kuva 10) tunnusomaisine piirteineen. Alueet on numeroitu ja nimetty kuvauksen selkeyttämiseksi. Jako on subjektiivinen ja karkea, mutta antanee kulkijalle yleiskuvan alueen piirteistä.

8.2 Alueelliset maisemakuvaukset

8.2.1 *Termisvaaran-Jauristunturin alue*

Termisvaaran-Jauristunturin alue on pääosin puutonta avotuntunturia ja jänkää eli suota. Alue on vesistöjen rikkomaa, ja alueella on korkeuseroa lähes 200 metriä Pöyrisjärven 418 metristä Termisvaaran laen 616 metriin. Alueen keskivaiheilla Pöyrisjärven luoteispäässä esiintyy osin pensasmaista tunturikoivua ja palsoja.

Tämän maisema-alueen joet – Haukijoki, Hollo-oja ja Maaterjoki – virtaavat pohjoiskoillisesta etelään, kuten Pöyrisjärven erämaa-alueen joet yleensäkin. Nämä Jauristunturin suunnalta Pöyrisjärveen laskevat joet on rauhoitettu kalastukselta taimenen kutujokina, Maaterjoki tosin vain Maaterlompolon ja Pöyrisjärven välillä.

Kuva 10. Pöytäjärven erämaa-alueen sekä Pöytäjärven ja Saara- ja Koskisen vuoman soidensuojelualueiden maisemalliset kokonaisuudet.

8.2.2 Pöyrisjärven harju- ja hietikkoalue

Pöyrisjärven harju- ja hietikkoalue on koko suunnittelualueen erikoisin ja siten arvokkain, mutta samalla kulutukselle herkin maisemallinen kokonaisuus. Aluetta hallitsevat 20 km²:n laajuinen Pöyrisjärvi, Pöyrisjärven harju sekä hietikkoalueet deflaatioaltainen ja dyyneinen.

Pöyrisjärven harju on lähes 10 km pitkä. Se sijaitsee osin Pöyrisjärven lounaispuolella ja jatkuu noin 4 km järven koillispuolella. Harjualue on pääosin helppokulkuista kangasmaastoa. Alueen painanteissa kasvaa matalaa, osin pensasmaista tunturikoivikko. Pöyrisjärven koillispuolella Sáhþánoaivin ja Salttijärven suunnalla maasto on pääosin puutonta ylänköä.

Alueen näyttävimmät avohietikot sijaitsevat Pöyrisjärven pohjoispuolella. Vanhempiin, jopa satoja metriä laajoihin deflaatioaltaisiin on levinnyt pylväsmäistä katajaa ja tunturikoivua. Nuoremmat altaat ovat täysin kasvipeitteettömiä, ja tuuli kasaa niistä jatkuvasti uusia dyynimuodostelmia. Myös Pöyrisjärven eteläranta on useista kohden näille leveysasteille eksoottisen näköistä, dyynejä muodostavaa hiekkarantaa, jossa kasvaa mm. katajaa ja variksenmarjaa. Samoin Kenttälompolon rannalla on näyttävä avohietikkoalue. Pöyrisjärven pohjoisranta on suurimmaksi osaksi kivikkoista, joskin Maaterjoen suulla on myös hietikoita.

Alueen pohjoisosasta saavat alkunsa Pöyrisjärveen vetensä laskeva Tammukkajoki ja Pöyrisjokeen laskeva Suomajoki. Tammukkajoki on rauhoitettu kalastukselta taimenen kutujokena.

Näkkälästä Pöyrisjärvelle kulkeva maastoliikenneura kulkee tämän maisemakuvion laitaa, Jierstivaaran pohjoispuolella. Pöyrisjärven etelärannalla sekä Kenttälompoloiden rannalla sijaitsee paikallisen väestön rakennuksia. Metsähallituksen vuonna 1994 valmistunut autio- ja varaus-tupa sijaitsee Pöyrisjärven rannalla, Naapajärven suulla. Naapajärven rannalla sijaitsee myös Metsähallituksen huoltotupa.

8.2.3 Pöyrisvuoman alue

Pöyrisvuoma on Enontekiön Tunturi-Lapin soista suurimpia. Pöyrisvuoman soidensuojelu-alue on enimmäkseen maisemallisesti tasaista, vaikeakulkuista ja rimpipintaista jänkkää. Vain Nallamarasto erottuu ympäröivästä maastosta vajaan 20 metriä korkeampana kangasmaajuot-tina. Alueen laajin palsaesiintymä – pari kilometriä pitkä ja leveimmillään yli kilometrin levyi-nen – sijaitsee Pöyrisjoen länsipuolella.

Pöyrisjärven koillispäässä on laaja, ohutturpeinen ja vetinen suoalue. Alkukesällä veden alla olevat rimmet saattavat olla loppukesällä aivan kuivia. Rannalla kulkee mönkijällä ajettava maastoura Pöyrisjärveltä Kalkujärvelle. Vesitse on hyvä kulkea alueen halki virtaavaa Pöyrisjokea pitkin. Suoalueella Pöyrisjokeen yhtyvät Suoma-, Juhani- ja Kalkujoet. Pöyrisjoki virtaa Pöyrisvuoman alueella tasaisesti, ja sen rantoja reunustavat kapeahkot tunturikoivu- ja pa-jupensaikat.

8.2.4 Valkamapään-Porrastunturin tunturiylänkö

Valkamapään-Porrastunturin alue on tunturiylänköä, jossa luonnonolosuhteet ovat etenkin talvella verrattavissa Käsivarren erämaa-alueen tuntureihin. Laet ovat paljakkaita ja tunturien

rinteillä kasvaa paikoitellen pensastavaa tunturikoivua. Etenkin Suinavaaran ja Palolaen pohjoisrinteet ovat kivikkoisia. Tunturilakien välisten laaksojen lompoloista saavat alkunsa monet joet, mm. Juhani-, Kalku- ja Valkamajoki. Erämaisuuutta korostaa se, että alueella ei ole retkeilyrakenteita. Alueen korkeimmat laet ovat Valkamapää (603 m) ja Palolaki (588 m). Alueen halki itä-länsisuunnassa kulkee Kalmakaltion ja Kalkujärven välinen mönkijäura ja etelä-pohjoissuunnassa Vuontisjärven ja Kalkujärven välinen mönkijäura.

8.2.5 Valkamajoen laakso

Valkamajoen laakso sijoittuu Pöyrisvuoman suoalueen ja Valkamapään-Porrastunturin tunturiylängön väliin. Alueen voi maisemallisesti jakaa kahteen osaan: yksittäisiä tunturikoivuja kasvaviin tunturirinteisiin ja alavampaan laaksoon tunturikoivumetsiköineen ja soineen. Tollakasvaara (511 m) ja Kalkujärven vanhan lapinkylän lounaispuolella sijaitseva lakialue ovat ainoat paljakka-alueet. Maisemasta saa hyvän yleiskuvan Tollakasvaaralta. Alueen lounaisosan halki kiemurtelee tiheän tunturikoivikkovyöhykkeen reunustama Pöyrisjoki, johon Valkamajoki yhtyy.

Alueen pohjoisosassa sijaitseva Kalkujärven vanha lapinkylä on arvokas perinnemaisemakokonaisuus. Alueella ei ole retkeilyrakenteita. Vuontisjärven ja Kalkujärven välinen mönkijäura sivuaa tätä maisema-alueita.

8.2.6 Suukisjoen laakso

Suukisjoen rehevä jokilaakso työntyy etelä-pohjoissuunnassa erämaan halki aina Norjan rajalle asti tuoden pohjoisboreaalisen kasvillisuuden piirteitä muutoin hemiarktiseen ympäristöön. Joki mutkittelee paikoitellen erittäin voimakkaasti ja laaksossa esiintyy vanhoista uomista irti kuroutuneita makkarajärviä eli juoluoita.

Jokilaakso on etenkin talvella erittäin vaikeakulkuista maastoa, kumpuilevaa ja tiheää tunturi- ja hieskoivikkoa sekä katajikkoo. Laakso on suosittua hirvien talvilaidunalueita. Keskitalvelakin joki on monin paikoin sula. Kesällä alue on kaunista retkeilymaastoa. Kalastus on kielletty Suukisjoessa, koska se on taimenen kutujoki.

Orjajarjujen kohdalla Suukisjoen törmä on varsin jyrkkä ja avohietikoita esiintyy. Avohietikoita on myös Korteojan ja Suukisjoen yhtymäkohdassa, jossa sijaitsee entinen rajavartiolaitoksen tupa. Se palvelee nykyisin kaikkia kulkijoita Metsähallituksen Korteojan autiotupana. Eniten tuvalla käy ihmisiä kevättalvella, maaliskuuhun.

8.2.7 Pikkuvaarojen-Èearpmatoaivin tunturiylänkö

Alue on maisemallisesti samantyyppistä kuin Valkamapään-Porrastunturin tunturiylänkö. Ylänkö on erotettu tässä omaksi maisemakokonaisuudekseen siksi, että Suukisjoen laakso erottaa nämä kaksi maisema-alueita toisistaan, ja toisaalta tunturit ovat Pikkuvaarojen-Èearpmatoaivin alueella hieman matalampia ja loivapiirteisempiä. Kyseessä on kuitenkin lähes täysin paljakkaa ja rинnesoita käsittävä tunturiylänkö. Alueella ei ole maastouria eikä tupa, joten kyseessä on todellinen eräretkeilytaitoja vaativa alue.

8.2.8 Suukisvaaran-Aiteenjoen alue

Alue on vaihtelevaa maastoa, joka käsittää jänkiä (esim. Kortevuoma), palsoja, avohietikoita, tunturikoivikoita, rakka-alueita ja paljakkaa. Alueen korkein vaara on Suukisvaara, 574 m. Saarijärvestä kaakkoon sijaitsee laaja jääkauden aikana syntynyt delta-alue. Idässä Käkälöjoki on luonnollisena rajana itäisempiin maisema-alueisiin. Jokivarret ovat karumpia kuin Suukis- ja Valkamajokilaaksoissa.

Alueella sijaitsee Èearpmatjohkan autiotupa, jonka kautta kulkee Kalmakaltion ja Katajajärven välinen mönkijäura. Mönkijäuran varrella Lenkihaassa on poroerotuspaikka.

8.2.9 Pierkkujärven-Jorpavaaran alue

Pierkkujärven-Jorpavaaran alueen maasto kumpuilee loivapiirteisenä 400 metrin molemmin puolin. Se on suurimmalta osin tunturikoivikon peittämää, vain Jorpavaaran ja Palovaaran laet ovat puutonta paljakkaa.

Alueen länsilaidalla, Käkälöjoen varressa, sijaitsee Naltijärven autiotupa. Autiotuvalta länteen kesäaikainen maastoliikenneura Kalmakaltio-Katajajärvi muuttuu vain mönkijällä ajettavaksi, mutta pohjoiseen pääsee vielä jonkin matkaa myös maastoautolla. Kesäaikainen maastoliikenne on sallittua vain paikalliselle väestölle ja vaatii maanomistajan luvan.

8.2.10 Hietaharjut

Alue erottuu omaksi maisemakokonaisuudekseen hiekkasten harjujensa ja runsaiden avohietikoidensa vuoksi. Alueen eteläpäässä sijaitsevat osittain hiekkarantaiset Hieta- ja Korrijärvi. Maastoautolla ajettava kesäaikainen maastoliikenneura seurailee tätä helppokulkuista harjumuodostumaa halkoen maisema-alueita etelä-pohjoissuunnassa. Alueella esiintyy runsaasti yksittäisiä mäntyjä.

8.2.11 Saaravuoman aapasuo

Saaravuoma on maisemallisena aluekokonaisuutena Metsä-Lapin aapasuota. Sen halki virtailee alueen tärkein kulkuväylä, Käkkälöjoki. Alue on melko tasaista suomaastoa, vain alueen itälaidassa Saukaraisenvaara kohoaa 432 metriin, reilut 100 metriä Saaravuomaa korkeammalle. Alueen kivennäismaat ovat pääasiassa mäntymetsiä tai mänty-koivusekametsiä. Vain Saukaraisenvaaran päällä on puhdasta tunturikoivikkoa. Käkkälöjoen varsi on tiheää, vaikeakulkuista tunturikoivikkoa.

Alueen suurimmat järvet ovat Vuotsu- ja Olkajärvi. Suukisjoen ja Käkkälöjoen yhtymäkohdassa sijaitsevalle autiotuvalle, Nallatuvalle, tulee lännestä, lounaasta ja kaakosta mönkijällä ajettavat urat. Urilta pääsee myös monille soidensuojelualueella sijaitseville yksityismaapalstoille. Nallatupa on yksi Käkkälöjoen varrella sijaitsevasta kolmesta autiotuvasta.

8.2.12 Kuoskisenvuoma

Saaravuoman ja Kuoskisenvuoman raja ei ole jyrkkä, vaan Saaravuoman aapasuo jatkuu aapasuona myös Kuoskisenvuoman alueella. Koilliseen päin mentäessä, Aiteenjoen molemmin puolin Kuoskisenvuoman hallitseviksi piirteiksi nousevat Tunturi-Lapin paksuturpeiset rimpialueet, joilla on runsaasti palsoja. Rimmissä turvekerros on usein hyvin ohut ja alla on hyväkalkuinen kivennäismaa. Toisaalta alueella on runsaasti puroja, joiden varsilla on vaikeakulkuisia pajuluhtia. Kuoskisenvuoma on hieman Saaravuomaa ylävämpää, voimakkaammin pohjoisia piirteitä omaavaa seutua. Käkkälöjoen eteläpuolella kivennäismailla esiintyy vielä mänty-koivusekametsiä, mutta pohjoispuolella pääasiassa enää tunturikoivikoita.

Kuoskisenvuoman alueella Käkkälöjoki mutkittellee paikoitellen voimakkaasti. Kuoskisenvuoma on suosittu hillasuo. Nunnasesta kulkee Käkkälöjoelle etelä-pohjoissuunnassa mönkijäura. Saaravuoma ja Kuoskisenvuoma muodostavat etenkin linnuston kannalta arvokkaan soidensuojelualan.

8.2.13 Pöyrisselän metsänrajaavyöhyke

Pöyrisselän alueen eteläosassa kiemurtelee muutaman kilometrin levyisenä vyöhykkeenä mäntymetsää. Suurin osa tästä on mänty-koivusekametsää, mutta myös aivan puhtaita männiköitä esiintyy etenkin aivan alueen etelälaidassa, Tuolpajärven koillispuolella ja Nallajärven ympärillä. Alueen pohjoisosassa puulajisuhteet muuttuvat siten, että metsät ovat tunturikoivikoita, joissa esiintyy sekapuuna mäntyä.

Aluetta halkovat lukuisat pohjois-eteläsuunnassa virtaavat joet, joista suurimmat ovat Yli-, Pitkä- ja Pöyrisjoki. Alueen halki kulkee kaksi Vuontisjärveltä lähtevää mönkijäuraa: toinen vie Kalkujärvelle ja toinen Ylijärvelle.

8.2.14 Vuomavaaran-Litteävaaran alue

Vuomavaaran-Litteävaaran alue on topografialtaan hyvin vaihtelevaa. Suurimmat korkeuserot ovat alueen länsipäässä, jossa Vuomavaaran laki kohoaa 571 metriin Pöyrisjoen laakson noin 370 metrillä. Pöyrisjoen itäpuolella Jäkäläkuortusvaara kohoaa melko jyrkästi 525

metriin. Pitkäjärven länsipuolella on muutamia yksittäisiä kuusia. Alueen koillisosassa sijaitsee Staalojärven autiotupa. Staalojärven pohjoispuolella sijaitsee jyrkkäseinäinen Staalokuru. Kurun pohja on suota.

8.2.15 Jierstijärven-Vuomajärvien alue

Järvet ja jängät hallitsevat keskeisesti Jierstijärven-Vuomajärvien alueen maisemaa. Alue on loivapiirteistä tasankoa korkeuden vaihdella 400 metrin molemmin puolin. Muotka- ja Jierstijärvien vedet virtaavat muusta erämaa-alueesta poiketen kohti pohjoista, Pöyrisjärveen. Lännessä maisema-alueen raja on erittäin selkeä rajoittuen Jierstivaaraan, kun taas idässä alue vaihettuu pikkujiljaa Pöyrisvuoman suoalueeksi.

8.2.16 Keijaraisen-Ylivaaran tunturiylänkö

Keijaraisen-Ylivaaran tunturiylänkö koostuu monesta pienehköstä laesta, joista noin puolet kohoaa puurajan yläpuolelle. Lännessä alueen rajana on Näkkäläjoki, joka on samalla myös erämaa-alueen raja. Vaarojen väliset laaksot ovat soistuneina hankalakulkuisia. Laaksoissa virtailevat etelään Keijaraisenoja, Rakasjoki, Leipijoki ja Silmäpuolioja.

8.2.17 Jierstivaaran-Olkovaaran tunturiylänkö

Pöyrisjärven erämaa-alueen itälaidalla sijaitsevat Jiersti- ja Olkovaara erottuvat ympäröivästä maastosta jonkin verran korkeampina ja suuripiirteisempinä tuntureina. Jierstivaara on Pöyrisjärven erämaan korkein tunturilaki kohoten 647 metriin. Olko- ja Jierstivaaran välissä on osin pensastavaa tunturikoivua kasvava laakso, jossa sijaitsevat koilliseen Pöyrisjärveen laskeva Ellajärvi ja Näkkäläjokeen laskeva Olkojärvi. Muutoin alue on pääosin paljakkaa.

Lähteet

Karjalainen, P. T. 1996: Kolme näkökulmaa maisemaan. – Teoksessa: Häyrynen, M. & Immonen, O. (toim.), Maiseman arvo(s)tus. Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutin raportteja 1:8-15.

9 ESIHISTORIA

Markku Torvinen ja Petri Halinen

Pöyrisjärven erämaan esihistoriaosan on kirjoittanut Markku Torvinen Museoviraston arkeologian osastolta virkatyönä. Vuoden 1994 uudet arkeologiset löydöt on arkeologi Petri Halinen täydentänyt Torvisen kirjoitukseen jälkikäteen. Tässä esitetyt tiedot perustuvat Museoviraston arkeologian tai kulttuurihistorian kansantieteen yksikön arkistoissa oleviin tietoihin, ellei toisin mainita.

9.1 Tutkimushistoriaa

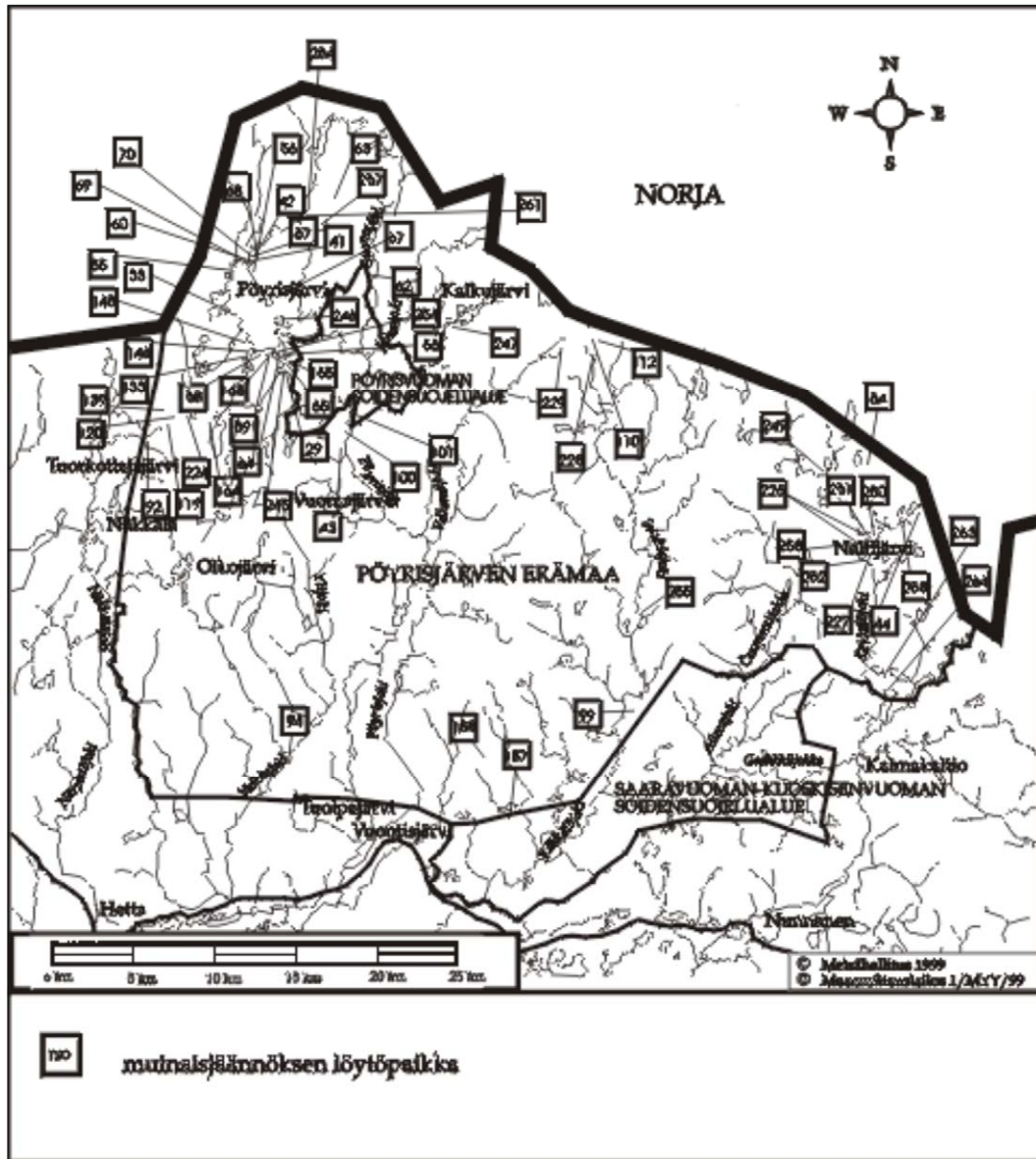
Arkeologisesti parhaiten tunnettu osa Pöyrisjärven erämaasta on ennen muuta Pöyrisjärven ympäristö ja sinne Näkkälästä johtavan polkutien varsi. Museovirasto on tehnyt alueella inventointeja ja maastotarkastuksia useaan otteeseen 1970-luvun lopulta alkaen. Aivan viime aikoina tutkimuksia on tehty myös Nunnasen koillispuolella Kalmakaltion–Naltijärven alueella Käkälöjoen tuntumassa. Yksittäisiä tarkastuskäyntejä on tehty muuallakin, mutta suurin osa Pöyrisjärven erämaasta on arkeologisessa mielessä tutkimatta. Esimerkiksi Pöyrisjoen, Maaterjoen ja Käkälöjoen varsien inventointi tuottaisi melkoisen lisän alueen esihistorian tuntemukseen. Tutkimuksia alueella jatketaan mahdollisuuksien mukaan. Lähimpänä näköpiirissä on meneillään oleva suomalais-norjalainen pyyntikuoppaprojekti, jossa kartoitetaan ja tutkitaan pyyntikuoppajärjestelmiä Finnmarkin lisäksi maamme kolmessa pohjoisimmassa kunnassa. Tutkimusten jatkoa ajatellen ennen muuta valtion työllisyysvarat ja niiden saaminen ovat avainasemassa.

Ensimmäiset, tosin ”epäviralliset” arkeologiset tutkimukset Pöyrisjärvellä teki silloinen yliopilas Eliel Lagercranz. Hän oli kesällä 1918 Enontekiöllä tutkimassa lapin kieltä, jolloin oppaana ollut Pietari Proksi kertoi Pöyrisjärven kummallisista kummuista, joihin ei enää tuolloinkaan liittynyt muisti- tai perimätietoa. Tämä muinaisjäänös koostui 15 neliönmuotoisesta kummusta, jotka yhdessä muodostivat 10x10 m:n kokoisen sikermän. Lagercranz kaivoi paria kolmea kummuista. Niistä yhdestä löytyi hyvin pitkälle lahonnut luuranko, toisista luita ja vuolukiven kappale (kohde ENONTEKIÖ 29, KM 7486:1–5, kuva 11, taulukko 7). Vaikka sikermän mainitaan sijainneen ”hyvin lähellä lappalaisten kesätupia”, ei sitä etsiskelyistä huolimatta ole toistaiseksi pystytty paikallistamaan.

Parikymmentä vuotta ehti kulua kunnes Lauri Itkonen teki v. 1937 kaivauksia Sieiddesáivan seitapaikalla. Löytöjä ei kaivauksissa liene tehty ja kertomus työn kulusta jäi ilmeisesti laatimatta (kohde ENONTEKIÖ 6).

Vuonna 1965 Aarni Erä-Esko aloitti arkeologisen inventoinnin Enontekiöllä. Hän kiersi tarkastamassa museoiden kokoelmiin eri aikoina toimitettujen esineiden löytöpaikkoja ja teki haastatteluja.

Pyyntikuoppatutkimus alkoi Enontekiöllä samoihin aikoihin. Vuosina 1955–56 ja 1959 Oula Näkkäläjärvi paikallisti ja kartoitti apulaisineen useita pyyntikuoppajärjestelmiä myös Pöyrisjärven erämaan alueella.

Kuva 11. Pöyrisjärven erämaa-alueen muinaisjäännösten löytöpaikat.

Taulukko 7. Luettelo Pöyrisjärven erämaa-alueen ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden muinaisjäännöksistä.

kuntakohtainen kohdenro Enontekiö	kohteen laji	ajoitus
29.	kalmisto	historiallinen aika?
33.	tasakantaisen nuolenkärjen löytöpaikka	varhaismetallikausi
41. (=60 ?)	"Pöyrisjärven pääseita"	historiallinen aika?
42.	seitakiviryhmä	historiallinen aika?
43.	seitakivi	historiallinen aika?
44.	palvontapaikka	historiallinen aika?
54.	seita	historiallinen aika?
55.	kesähauta	historiallinen aika
56.	asuinpaikka	varhaismetallikausi
57.	asuinpaikka	"kivikausi"
58.	asuinpaikka	"kivikausi"
59.	asuinpaikka	"kivikausi"
60. (=41 ?)	"Papinkivi"	tarina historialliselta ajalta
61.	"Vuolukka-äjän kivi"	tarina historialliselta ajalta
62.	nuolenkärkien löytöpaikka	rautakaudenloppu/keskiaika
63.	seita	historiallinen aika?
64.	asuinpaikka	"kivikausi"
65.	asuinpaikka	"kivikausi"
66.	kivetty kuoppa	historiallinen aika?
67.	kvartsisieinen löytöpaikka	"kivikausi"
68.	asuinpaikka	"kivikausi"
69.	asuinpaikka	"kivikausi"
70.	asuinpaikka	"kivikausi"
92.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
94.	kenttä	historiallinen aika
99.	kivilatomuksia	rautakauden loppu/keskiaika?
100.	kenttä	historiallinen aika
101.	kenttä	historiallinen aika
110.	nuolenkärjen löytöpaikka	rautakausi/keskiaika
112.	kenttä	historiallinen aika
119.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
120.	2 pyyntikuopparyhmää	esihistoriallinen/historiallinen aika
133.	asuinpaikka, pyyntikuopparyhmä	"kivikausi", esihistoriallinen/historiallinen aika
139.	pyyntikuopparyhmä, asuinpaikka	esihistoriallinen/historiallinen aika
145.	asuinpaikka	"kivikausi"
146.	asuinpaikka	"kivikausi"
164.	pyyntikuoppa	esihistoriallinen/historiallinen aika
165.	kenttä, pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
187.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
188.	kenttä	historiallinen aika
24.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
226.	kotasijoja, pyyntikuoppia	esihistoriallinen/historiallinen aika
227.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
228.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
229.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
245.	kesätuvat	historiallinen aika
246.	kalakylä	historiallinen aika
247.	kesäkylä	historiallinen aika
249.	asuinpaikka	"kivikausi"
250.	asuinpaikka	"kivikausi"
251.	asuinpaikka	esikeraaminen kivikausi
252.	asuinpaikka	"kivikausi"
253.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
254.	pyyntikuopparyhmä, tulisija, kivilatomus, asuinpaikka	esihistoriallinen/historiallinen aika "kivikausi"
255.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
257.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika
258.	kesäkylä	historiallinen aika
261.	asuinpaikka	"kivikausi"
263.	pyyntikuopparyhmä	esihistoriallinen/historiallinen aika

1970-luvun puolivälistä alkaen on muuallakin Enontekiön kunnan alueella tehty arkeologisten kohteiden tarkastuksia, inventointeja ja paikoin laajahkoja kaivauksia Museoviraston toimesta virkatyönä ja vuodesta 1985 alkaen myös työllisyysvaroin. Tässä mainittakoon vain Pöyrisjärven inventointi vuosina 1978 ja 1980, laajahkot kaivaukset matkailuhotellin luona ns. Proksinkentällä vuosina 1985–86 (ENONTEKIÖ 75), museotontilla vuosina 1986–89 (ENONTEKIÖ 89) ja Markkinassa (ENONTEKIÖ 10), jossa kartoitus tehtiin vuonna 1988 ja kaivauksia vuosina 1990–91. Pienempialaisia kaivauksia on tehty Peltovuoman Myllyjärämässä 1987 (ENONTEKIÖ 7). Lisäksi koekaivauksia on tehty useissa kohdissa mm. Ounasjärven pohjoisrannalla vuosina 1991, 1993 ja 1994. Pyyntikuoppia on kartoitettu vuosina 1990–93 jo edellä mainittujen alueiden lisäksi mm. Näkkälässä, Kuttasen–Kultiman polkutiellä ja välillä Kaaresuvanto–Lativaara. Vuonna 1999 Näkkälän seudulla tutkittiin 21 kuoppaa, joista 5 sijaitsi Pöyrisjärven erämaassa.

Kaivauksia on tehty erilaisista maankäyttöhankkeista johtuen pääasiallisesti työllisyysvaroin, mutta myös kunnan ja tielaitoksen kustantamina.

Tätä kirjoitettaessa Enontekiön kunnan alueella on rekisteröity yhteensä 274 muinaisjäännöskohdetta. Vertailun vuoksi mainittakoon laajemmin inventoitu Inari, jossa kohteita on hieman yli 800 ja kohtalaisen hyvin tunnettu Utsjoki, jossa vastaava luku on runsaat 200, samoin Sodankylä, jossa on 207 kohdetta. Rovaniemen kunnassa muinaisjäännöskohteita on n. 650.

9.2 Muinaisjäännökset

Kiinteitä muinaisjäännöksiä ovat mm. eri-ikäiset asuinpaikat, kalmistot, haudat, pyyntiin liittyvät jäänteet, esim. pyyntikuopat, seidat ja palvontapaikat jne. Muinaisjäännösluetteloihin rekisteröidään myös yksittäisten esineiden löytöpaikat, jotka saattavat lähemmässä tarkastelussa osoittautua kiinteiksi muinaisjäännöksiksi: löytö saattaa olla peräisin esim. asuinpaikalta tai hautauksesta. Muinaismuistolaki (295/63) rauhoittaa automaattisesti kiinteät muinaisjäännökset.

Kiinteän muinaisjäännöksen olemassaolo ei läheskään aina tarkoita ikuista rauhoitusta: muinaisjäännös voidaan vapauttaa lain mukaisesta rauhoituksesta riittävien kaivaustutkimusten jälkeen. Muinaisjäännöksen merkitys ratkaisee. Esimerkiksi laajalti tunnettu ja palvottu seita, ympäristöineen hyvin säilynyt ja edustava pyyntikuoppajärjestelmä tai ehyenä pysynyt asuinpaikka saattaa olla I-luokan muinaisjäännös, jonka säilymisestä on perusteltua pitää kiinni. Pienialaiset tai osittain rikkoutuneet asuin- ja leiripaikat tai muutaman pyyntikuopan ryhmät voidaan tarvittaessa tutkia ja vapauttaa rauhoituksesta. Tällaisia kaivauksia tehdään maasamme vuosittain kymmeniä.

Pöyrisjärven erämaa-alueella on muinaisjäännöskohteita seuraavasti:

asuinpaikkoja;	
– esikeraamisia	1
"kivikautisia"	17
– varhaismetallikautisia	2
– kenttiä, kyliä yms.	11
hautapaikkoja	2
kiviä, purnuja tms.	3
kivilatomuksia	2
seitapaikkoja	6
pyyntikuoppakohteita	19
löytöpaikkoja	5

Alueelta tunnetaan yhteensä 68 erillistä muinaisjäännöstä. Samassa kohteessa saattaa olla erityyppisiä ja -ikäisiä muinaisjäännöksiä, esimerkiksi asuinpaikka ja pyyntikuoppia.

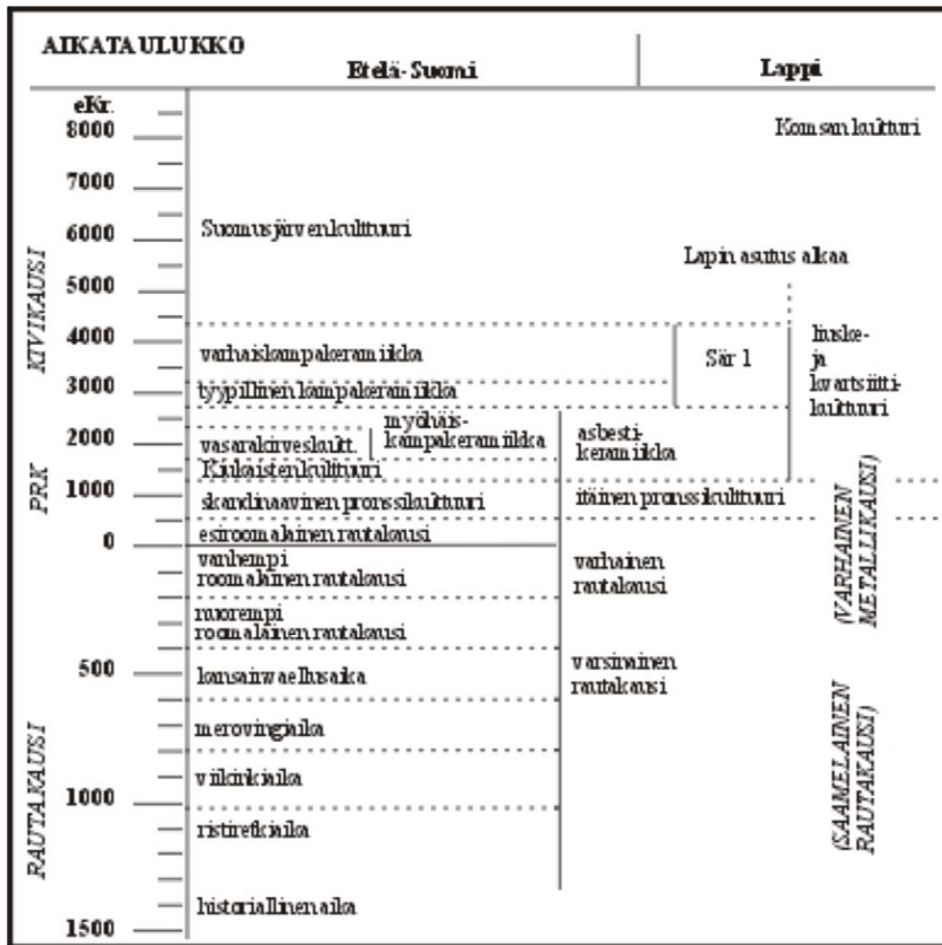
9.2.1 Asuinpaikat

Enontekiöllä on kaivauksin tutkittu muutamia asuinpaikkoja. Niistä saadut tulokset osoittavat Enontekiön saaneen asukkaita jo esikeraamisella eli mesoliittisella kivikaudella, yhtä varhain kuin muukin Suomi (taulukko 8). Proksinkentällä matkailuhotellin tontilla Ounasjärven pohjoisrannalla olevalla asuinpaikalla (ENONTEKIÖ 76) on löytöjen ja radiohiiliajoitusten nojalla erotettavissa 3–4 asutusvaihetta, jotka sijoittuvat esikeraamiselle kivikaudelle, varhaismetallikaudelle ja historialliseen aikaan. Samantapaisia tuloksia saatiin myös museotontin kaivauksissa Metsäntutkimuslaitoksen koeaseman itäpuolella (ENONTEKIÖ 89), jossa erottuu esikeraamiseen ja neoliittiseen kivikauteen, varhaismetallikauteen, rautakauteen ja historialliseen aikaan ajoittuvat asutusvaiheet. Vanhin radiohiiliajoitus Proksinkentältä osoittaa näytteen lähes 8 000 vuotta vanhaksi (Hel-2563 7880 + - 140).

Pöyrisjärven erämaan alueella on tehty arkeologisia kaivauksia viidessä pyyntikuoppakohteessa (92, 119, 120, 139 224). Havainnot alueen esihistoriasta perustuvat inventointeihin ja maastotarkastuksiin ja niissä maan pinnalta poimittuihin löytöihin, jotka monesti ovat pelkästään kivi-, kvartsi- ja kvartsiittiesineitä valmistettaessa syntyneitä iskoksia. Alueen asuinpaikat vaikuttavat kautta linjan pienialaisilta leiripaikoilta, joiden lähempi ajoitus on monesti epävarma: on tyydyttävä työnimeen kivikautinen asuinpaikka.

Alueen löydöissä on piirteitä, joiden nojalla asuinpaikkojen ikiä voidaan määrittää. Käkälöjoen ja Fielmmasjärven välisessä maastossa on n. 400 m koilliseen Naltijärven kesäpaikasta pienialainen asuinpaikka (ENONTEKIÖ 251), jonka löytöaineisto koostuu pelkästään kvartseista. Eräiden sälemäisten iskosten ja säleytimien perusteella mesoliittinen ajoitus, n. 6000 eKr on asuinpaikalle mahdollinen (Petri Halinen henk.koht. tiedonanto 3.3.1994).

Taulukko 8. Esihistoriallinen aikataulukko Huurteen (1983:3) mukaan.

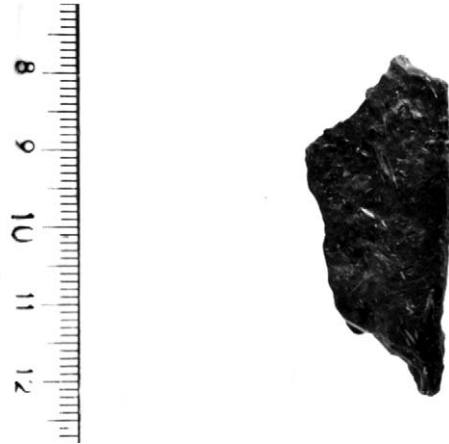

Myös Pöyrisjärveltä on eräitä ajoitettavissa olevia löytöjä. Järven koillisrannalla on Pappilanhaminaksi nimetty asuinpaikka (ENONTEKIÖ 56), jonka löytöihin kuuluu mm. pala asbestisekotteista keramiikkaa (kuvat 12–14). Keramiikkapala edustaa varhaismetallikautista ns. Säräisniemi 2 -ryhmää, jolla on pohjoisessa laaja esiintymisalue Pohjois-Ruotsista Pohjois-Suomen ja Pohjois-Norjan kautta Kuolaan. Keramiikka ajoittuu aikavälille n. 1300 eKr–300 jKr (Carpelan 1979). Samalta asuinpaikalta on löydetty myös punertavasta liuskeesta valmistettu pieni keihäänkärki, joka saattaa ajoittua keramiikan aikaiseksi.

Pöyrisjärven länsirannalta niemenä järveen pistävältä kapealta harjulta kittiläläinen Inga-Rauna Sallinen löysi erittäin taidokkaasti harmaasta kvartsiitista valmistetun ns. tasakantaista tyyppiä olevan nuolenkärjen (KM 20131, kohde ENONTEKIÖ 33, kuva 15). Teknisesti kärki edustaa huippulaatua. Löytö käynnisti vuonna 1977 sittemmin kohtalaisen kattavaksi muodostuneen inventoinnin Pöyrisjärvellä. Tarkastuksessa löytö osoittautui irtolöydöksi: jyrkkä harjun rinne, josta esine löytötietojen nojalla on peräisin, ei sovellu asuinpaikaksi (Torvinen 1982).

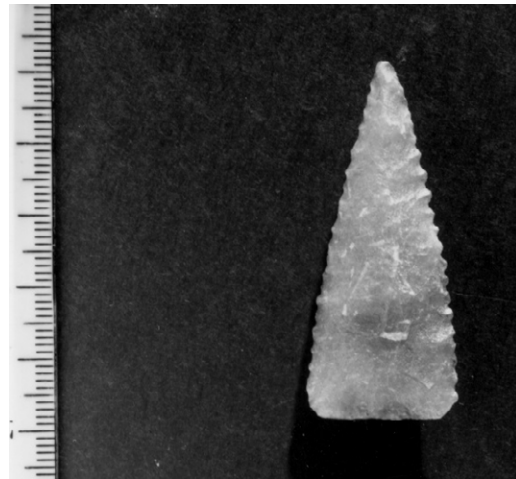
Kuva 12. Punaluiskeesta valmistettu kärki Pappilanhaminan asuinpaikalta, KM 20468:2, kohteesta ENONTEKIÖ 56. Kuva: Museovirasto 1994)

Kuva 13. Pala asbestisekoitteista ns. Säräisniemi 2 keramiikkaa, KM 20468:1 kohteesta ENONTEKIÖ 58. Säräisniemi 2 keramiikka ajoittuu varhaismetallikaudelle. Kuva: Museovirasto 1994.

Kuva 14. Kohteesta Enontekiö 58 Arvo Ollin v. 1994 löytämä lehdenmuotoisen nuolenkärjen teelmä KM 28408:1, ajoittuu todennäköisesti kampakeraamiseen aikaan. Kuva: Museovirasto 1994.

Kuva 15. Ns. tasakantainen kvartsitista taidokkaasti retusoimalla valmistettu nuolenkärki on löydetty Pöyrisjärven länsirannalta kapean harjun rinteestä polulta, KM 20131 kohteesta ENONTEKIÖ 33. Kärki ajoittuu varhaismetallikaudelle. Kuva: Museovirasto 1994.

Nuolenkärki kuuluu jo mainitun Säräisniemi 2 -keramiikan kanssa samaan aikatasoon tullen käyttöön maassamme todennäköisesti 13. vuosisadalla eKr ja ollen levinnältään selvästi läntinen ja pohjoinen (Meinander 1954, 129–133; Carpelan 1962). Ilmeisesti samaan tyyppiin kuuluva nuolenkärjen katkelma on löydetty myöskin Mustalompolon pohjukassa olevalta asuinpaikalta (kohde ENONTEKIÖ 57).

Tuulen aiheuttaman hiekkadyyneihin kohdistuvan eroosion vuoksi Pöyrisjärven asuinpaikat ovat usein helposti löydettävissä. Asuinpaikoilla saattaa näkyä maan pinnalla esineitä, niiden

katkelmia, iskoksia ja liesikiveyksiä. Toisaalta taas tuulen kasaavan vaikutuksen takia asuinpaikkoja on saattanut hautautua paksujenkin hiekkapatjojen alle.

Pöyrisjärven erämaan kivi-/varhaismetallikautiset asuinpaikat näyttävät olleen tilapäisluontoisia ja käytetyn ilmeisesti tietyn pyyntiin liittyvän vuotuiskierron puitteissa: samoille hyviksi havaituille pyyntiseuduille on palattu yhä uudestaan. Asuinpaikkojen esinelöytöihin kuuluvat voittopuolisesti erilaiset kärjet ja kaapimet. Kärjet palvelivat pyynnissä, kaapimet pyyntiasuinpaikoilla taljojen muokkaamisessa ja puu- ja luuesineiden valmistamisessa. Iskoksista päätellen näilläkin pyyntiasuinpaikoilla on valmistettu esineitä – mahdollisesti juuri kaapimia, jotka muodostavat suurimman osan inventointilöytöjen esineistöstä (kuvat 16 ja 17).

Kuva 16. Taltta Pöyrisjärven etelärannalta Naapasuun asuinpaikalta, KM 20470:1 kohteesta ENONTEKIÖ 58. Kuva: Museovirasto 1994.

Kuva 17. Rautainen ruodollinen nuolenkärki Suukisautsista, Sgr. 5588, kohteesta ENONTEKIÖ 112. Kärkityypin käyttöaika on pitkä. Esine saattaa ajoittua rautakauden lopulle tai keskiaikaan. Vielä nuorempikin ajoitus on Lapissa mahdollinen. Piirros: Museovirasto 1994.

Asuinpaikkoja ovat myöskin lapinkentät, ”kalakylät”, erilaiset sesonkiasuinpaikat ja kesäkylät. Vaikka nämä kohteet ovatkin valtaosin kovin myöhäisiä, on niitä liitetty Lapin muinaisjäännösluetteluihin mm. siksi, että samoilla paikoilla on saatettu asua kauankin. Tutkimuksissa monet vielä käytössä olevat kenttäpaikat ovat osoittautuneet asutuiksi jo esihistoriallisella ajalla.

Pöyrisjärven erämaan alueella on tietoja runsaasta kymmenestä kentästä tai kesä- ja kalakylästä. Niistä mainittakoon Pöyrisjärven lappalaisten kesäkylä järven eteläpuolella Kenttä- ja Ylilompolon itärannalla (ENONTEKIÖ 245), Pöyrisjärven Isosaaren kalakylä (ENONTEKIÖ 246) ja Pöyrisjärven etelärannalla Seigajoen suun länsipuolella niemessä oleva ruohottunut kenttä, jossa erottuu kolme rakennuksen pohjaa (ENONTEKIÖ 165), Kalkujärven kylä (ENONTEKIÖ 247) ja Naltijärven kesäpaikka (ENONTEKIÖ 258) sekä Pöyrisjoella Proksinmaraston kentät (ENONTEKIÖ 100–101). Niistä alemman Proksinmaraston ja Pöyrisjoen välisessä maastossa olevan asutti aluksi Antti Proksi n. vuonna 1808. Hänen poikansa jatkoi asustelua kentällä, mutta toinen poika perusti kentän tästä n. 1 km ylävirtaan. Läheinen sortunut ja maatunut porokaarre ja kenttien välillä Pöyrisjoen kurkkiossa kertoman mukaan ollut mylly lienevät myös proksilaisten peruja (kertojana Paavo Laakso Näkkälästä).

Suukisjoen latvoilla Suukisautsissa on Parshe-äijän kenttä (ENONTEKIÖ 112). Myöskin Pietukaisenjärven ja Vaikkojoen Mustajärven pohjoisrannalla kerrotaan olevan molemmissa kenttäpaikka (ENONTEKIÖ 188 ja 94, tieto Martti Keskitalolta ja Aatu Vuontisjärveltä, muutoin kesä- ja kalakylistä ks. esim. Lapin rakennusperintö 1984, s. 86–88).

Asuinpaikkojen yhteydessä on syytä mainita eräs kohde Suukisjoelta. Pekka Ruotsalan ilmoituksen mukaan joen itäpuolella Mäntyharjun maastossa on 4–5 suorakaiteen muotoista kivilatomusta, kooltaan n. 1,5 x 0,8 m. Latomukset ovat koivikkokumpareen reunassa (ENONTEKIÖ 99). Paikkaa ei ole tarkastettu, mutta kuvauksesta päätellen latomukset muistuttavat Inarin Siuttavaarassa tutkittuja latomuksia, jotka osoittautuivat (kodan) liesiksi. Radiohiiliajoi- tuksen mukaan Siuttavaaran kiveykset ovat ristiretkien aikaisia.

Vastaavan tyyppisiä kivilatomuksia on myöskin Näkkälässä kahdeksassa eri kohteessa, eräs niistä on Paalojärven lounaispuolella, jossa latomukset ovat rivissä joen rannassa (ENONTEKIÖ 118). Paalojärven latomusten yhteydessä on lisäksi kivikautinen asuinpaikka ja pyyntikuoppajärjestelmä.

9.2.2 Hautapaikat

Pöyrisjärvellä vuonna 1918 tutkitusta ”kummallisesta kumpusikermästä” puhuttiin jo edellä. Hautauksiin viittaavia muistoja liittyy myöskin Pöyrisjärven pohjoisosassa lähellä koillisrantaa olevaan pitkänomaiseen pieneen Ruumissaareen (ENONTEKIÖ 55). Saaren eteläosassa erottuu neljä loivapiirteistä maatunutta painaamaa, joita perimätieto pitää kesällä käytettyinä tilapäishautoina. Talvikelien tultua vainaja voitiin helpommin kuljettaa kansiahkiassa kirkkomaille.

Kerrotaan, että Ruumissaareessa olisi saanut viimeksi tilapäisen lepopaikkansa Näkkälän lappalainen, 16–17-vuotias tyttö, joka hukkui Mustalompolon suuhun vuosisadan vaihteessa.

Toinen perimätiedon hautana pitämä paikka on Pöyrisjärven Vuolukkatieva, joka on alemman Kenttälompolon ja Rossijärven välisellä kannaksella. Harjun koillispuolella on n. 3 x 1,5 m:n kokoinen kuoppa, jonka pohjalla ja reunoilla on kiviä (ENONTEKIÖ 66). Aslak Näkkälän kertoman mukaan paikassa on hauta.

9.2.3 Pyyntikuopat

Peuranpyynnillä on pitkät perinteet; se on alkanut pohjoisessa todistettavasti lähes 8 000 vuotta sitten. Eräänä tärkeimmistä syistä ihmisen varhaiselle liikkumiselle pohjoisilla alueilla on pidetty juuri peuralaumoja, jotka seurasivat väistyvän tundran ja etenevän metsän rajaa. Ihminen siirtyi riistan perässä alueille, joilla toimeentulo oli mahdollisimman turvattua.

Hiljattain käynnistynyt pyyntikuoppatutkimus hahmottelee alustavan kehitysmallin, jonka mukaan metsästys tapahtui aluksi jousella ja nuolilla tai keihäin yksilön tai perheen voimin. Laajamittainen pyyntikuoppajärjestelmien rakentaminen ja ylläpito olisi ollut ylivoimaista ja epätarkoituksenmukaista muutaman hengen perheyhteisölle. Laajassa mitassa kuoppapyynti edellyttää yhtä perhettä suuremman väkimäärän esim. perheiden yhteenliittymän, ehkä jonkinasteisen kylämuodostuksen. Tämän pyynnissä tapahtuneen kehityksen massapyynniksi on arveltu tapahtuneen ensi kerran juuri varhaismetallikaudella, joka on nähty muutoinkin syvällisten murrosten aikana, ja jolloin varsinaisen saamelaisuuden katsotaan lähteneen muotoutumaan sellaiseksi kuin sen nykyisin ymmärrämme (Carpelan 1985; Huurre 1985, Halinen 1993).

Tämän jälkeen, luultavasti todellisen tehopyynnin seurauksena, peurakanta näyttää jyrkästi vähentyneen. Uudelleen massiivisiin mittasuhteisiin kuoppapyynti näyttää kasvaneen vasta rautakauden lopulla jatkuen 1500–1600-luvuille, jolloin valtiiovallan toimesta syntyneet kylät muotoutuivat ja peurakannan vähentymisen myötä poronhoito alkoi vähitellen syrjäyttää peuranpyynnin (Halinen 1994 lähteineen).

Pohjoisilla alueilla kuopilla pyydettiin pääasiallisesti tunturipeuroja, etelämpänä myös metsäpeuroja ja hirviä. Pyynti oli passiivista odottamista tai aktiivista ajopyyntiä. Kuopat kaivettiin paikkoihin, joihin maastolliset tekijät ohjasivat peuran kulun. Erilaisten kapeikkojen katkaiseminen kuoppajonoin tehosti pyyntiä. Jonoissa saattoi olla vain muutamia kuoppia, mutta tehopyyntiä harjoitettiin satojenkin kuoppien muodostamalla ja jopa useita peräkkäisiä ketjuja käsittävillä pyyntijärjestelmillä. Lisäksi saatettiin rakentaa erilaisia hankaimia ja murreksia ohjaamaan saaliseläimiä kuoppiin, joihin sorruttuaan saalis nuijittiin tai keihästettiin hengiltä.

Pyyntikuoppa on teknisesti yksinkertainen mutta ilmeisen tehokas pyydys. Tarvitaan vain maahan kaivettu pystyseinäinen kuoppa, joka peitetään kevyellä katteella ja naamioidaan ympäröivän maanpinnan kaltaiseksi. Kuopan seinämiä on voitu tarvittaessa tukea pystyriu'uin, esim. pehmeässä hiekkamaassa sortumisen estämiseksi. Pohjalle on saatettu pystyttää teroitettuja seipäitä ja kiviä, jotta kuoppaan putoava eläin ainakin haavoittuu ja kuopasta pois pääseminen siten vaikeutuu. Kuoppien nykyiset mitat antavat maatumisesta johtuen usein vain aavistuksen kuoppien alkuperäisestä koosta.

Edellä mainittujen pyyntikuoppatutkimusten yhteydessä Enontekiöllä on kartoitettu lukuisia pyyntijärjestelmiä. Pyyntikuopat saattavat olla yksittäisiä kuoppia, tavallisemmin kuitenkin muutamien kuoppien muodostamia järjestelmiä, eikä kilometrinkään mittainen kuoppaketju ole harvinainen (esim. Pöyrisjärven polkutien poikki tehty kuoppajono, kohde ENONTEKIÖ 92).

Pöyrisjärven erämaan alueella on kartoitettu tai tarkastettu 19 pyyntikuoppakohdetta. Lisäksi Martti Keskitalon ilmoituksen mukaan Kokkoharjulla erämaan ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen rajalla on pyyntikuoppia (ENONTEKIÖ 187). Arvo Ollin mukaan Haukijärven ja Palokorsajärven välisessä maastossa sekä Pöyrisjärven pohjoispuolella Maaterlompolon luona on 25 kuopan ryhmä. Kuoppia on myös Suukisjoen itäpuolella Suukisvaarasta lounaaseen ja Pöyrisjärven koillispuolella Sáhþánoaivin ja Suomajoen välisessä maastossa (kohteet ENONTEKIÖ 253–255, 257). Viimeksi mainittuja kohteita ei ole tarkastettu eikä kaikkien tarkka sijainti ole tiedossa.

Pöyrisjärven erämaan alueella toistaiseksi tunnetut pyyntikuoppakohteet keskittyvät Pöyrisjärven polkutien tuntumaan, Valkamajoen ja Suukisjoen latvoille sekä alueen itäosaan Hieta-tievoille. Tämä tuskin vastaa todellista tilannetta: tietoja on vain sieltä, missä tutkimuksia ja havaintoja on tehty.

Se, että suuri osa kartoitetuista pyyntikuoppajärjestelmistä sijoittuu Pöyrisjärven erämaassa ja sen länsipuolisella alueella n. 25 km pitkälle dyynialueelle saattaa selittyä peurojen käyttäytymisellä. Ne nimittäin kokoontuvat laumaksi ennen saapumistaan mäntyrajalle ja liikkuvat kappaleen matkaa pitkin metsänrajaa sen molemmilla puolilla, minkä jälleen laumat pienenevät ja siirtyvät metsään. Laumat ovat näin suurimmillaan metsänrajalla, jolloin pyyntikuoppien sijoittaminen siihen on pyynnin kannalta edullista. Kuoppien sijainti saattaa näin merkitä tietyn ajan metsänrajaa, jonka siirtymistä seuraten myös kuoppajonoja täytyi siirtää. Tällä muutoksella saattaa olla merkitystä kuoppaketjuja ajoitettaessa (Halinen 1994 lähteinen).

9.2.4 Seidat ja pyhät paikat

”Lappalaiset palvelivat kiviä, panivat niitä jumaliksi ja voitelimat kalanrasvalla ja poronkuulla...” (Paulaharju 1932).

Suomen lappalaisten seidoista ja pyhistä paikoista on tietoja 1600-luvulta alkaen. Seidoista tunnetuimpia ovat laajalti palvotut Inarinselän Ukko, Enontekiöllä Näkkälän ”vähän kaikkeen hyvä” seita Vittikkoniemen tyvessä ja Utsjoella Outakosken ja Utsjoensuun peura- ja kalaseidat. Lisäksi kullakin kotakunnalla ja yksittäisellä henkilölläkin saattoi olla oma palvoskivensä.

Seidaksi valittiin tavallisesti ympäristöstään poikkeava kivi, joskus kiviryhmä tai kalliopahta. Erityisen voimallisen hengen arveltiin asuvan eläimen tai ihmisen hahmoa tavoittelevissa kivissä. Kalaseidat valittiin pyyntiveden rannalta, poro- ja peuraseidat olivat usein tuntureissa.

Seidoilta pyydettiin menestystä poroelolle, terveyttä, onnea matkalle ja apua yleensä. Pyyntiin lähdetessä mentiin pyhän kiven luo, anottiin pyyntionnea ja tehtiin lupauksia. Saaliista ja kasvaneesta poroelosta seidan tuli saada osansa määrättyjen menojen mukaisesti. Poro- ja

peuraseita sai sarvia, taljoja ja rasvaa, kalaseita kalanpäitä, rasvaa ja kokonaisia kaloja. Palvoskiviä voitiin lepytellä myöskin pienillä metalliesineillä, viinalla ja rahoilla.

Seita oli ankara jumala, sen asumaseutukin oli pelättävä. Seitaa piti ahkerasti palvoa, jos mieli menestyä. Jos seita ei palvonnasta ja uhreista huolimatta ollut suosiollinen, sitä voitiin rangaista tai panna se kokonaan viralta: uhrit otettiin pois ja kivi suistettiin sijoiltaan tai murennettiin polttamalla. Seidan polttamiseen tarvittiin kuitenkin vähintään ”yhdeksän pihkasta hongan latvusta”.

Seidan palvonnan juuret ovat kaukaisessa muinaisuudessa. Ruotsin Lapin uhripaikoilta on löydetty tutkimuksissa metalliesineitä 900-luvulta jKr alkaen (Serning 1956). Suomessa tutkimuksia on tehty edellä mainitun Sieddesaivan seitapaikan lisäksi Inarin Ukonsaassa. Siellä vuonna 1873 luolasta löydetty hopeinen filigraanikoristeinen rengaskoru ajoittuu 1100-luvulle jKr.

Kristillisen käännytystyön edistyessä seitojen palvonnasta alettiin luopua, mutta tapa antaa uhreja säilyi muuttuneena: seidoille uhraamisen sijasta alettiin antaa lahjoja kirkolle. ”Palvoskirkkoina” pidettiin ennen muita Inarin Pielpajärven ja Enontekiön Markkinan kirkkoja.

Paulaharju (1932) luettelee Enontekiöltä koko joukon seitoja ja pyhiä paikkoja. Niistä muutama on Pöyrisjärven erämaan alueella. Luetteloa on myöhemmin voitu täydentää ja seitojen sijaintia täsmentää haastatteluin. Informanteista mainittakoon vuontisjärveläiset Martti Keskitalo ja Juhani Magga sekä Paavo Laakso Näkkälästä.

Pöyrisjärven pääseudaksi kutsuttu valkoinen palvoskivi on Palosaivon eli Hiljaisensaivon kaakkoisrannalla (ENONTEKIÖ 41). Kalaseitana pidetty palvoskivi sijaitsee saivon suusta n. 100 m koilliseen ja rannasta n. 50 m kaakkoon. Itse saivo oli niin tarkka, ettei saanut puhua sanaakaan, muutoin nuotan perä repesi (Paulaharju 1932, 41–42). Samaa kiveä saatetaan tarkoittaa jäljempänä esiin tulevalla Papinkivellä (kohde ENONTEKIÖ 60).

Niinikään kalaseitoina on palvottu Mustalompolon kaakkoisrannalla neljän vaaleanharmaan kiven ryhmää (ENONTEKIÖ 42), joita on entisaikaan kalanrasvalla voideltu. Onpa kiviä vielä hiljattainkin muistettu ohi kuljettaessa ”siiansapakalla – varmuuden vuoksi”. Kookkain palvoskivistä on 1,5 m korkea ja halkaisijaltaan 2,5–3 m. Se on kokonaan kuivalla maalla, muut, edellistä pienemmät, ovat kesäveden aikana vedessä (Paulaharju 1932, 42).

Pöyrisjoki alkaa Pöyrisjärven itäosasta, josta se laskee ensin mutkitellen itään ja etelään. Jokeen yhtyy pohjoisesta Suomajoki, jonka jälkeen joki lähtee virtaamaan jänkien halki etelään. Mainitusta jokien yhtymäkohdasta n. 5,6 km etelään Pöyrisjoen länsipuolella Proksinmaraston eteläpäähän ja Pöyrisjoen välisessä maastossa on 80 m leveä ja 260 m pitkä lampi, Proksin saivo. Saivon pohjoispään länsirannalla on n. 1,5 m korkea ja 1 m leveä kivi, jota proksilaiset kalastajat ja poromiehet ovat entisaikana palvelleet ja voidelleet (ENONTEKIÖ 43; Paulaharju 1932, 42).

Vielä nykyisen muistitiedon mukaan on Pöyrisjärven koillispuolella Maaterijoen ja Sahpanoavien välissä olevan Tihket¹ohkan luoteisrinteen juuressa seitakivi (ENONTEKIÖ 63). Kiven itäreunassa on reikä, johon on laitettu rahoja uhriksi poro-onnea parantamaan (Lapin rakennusperintö, luku 5.12).

Erämaa-alueen itäosassa tunnetaan vain kaksi vanhastaan pyhänä pidettyä paikkaa, vaikka niitä mitä ilmeisimmin on lukuisia muitakin. Sieiddeávvá^{3/4}i Norjan rajalla on Paulaharjun mukaan ruma ja jyrkkäseinäinen tunturikuru Palovaaran ja Sieiddeèearrun välissä (ENONTEKIÖ 44). Èalkku-Niilan arvellaan palvelleen seitaansa juuri täällä (Paulaharju 1932, 42–43).

Toinen tunnettu seitapaikka on – muistitiedon mukaan – myöskin Norjan rajalla, Sieiddeèearrun länsiosassa sijaitsevan järven kapeikosta n. 1 200 m itään. Paikalla on kuvauksen mukaan iso kiviläjä, jossa on muutama kivistä ladottu ”alttari”.

Tulevan tutkimuksen tehtäväksi jää selvittää mm. arkeologisin ja luonnontieteellisin menetelmin, uskontotieteellistä näkökulmaa unohtamatta, mutta erityisesti esineellisen jäämistön välössä, seidanpalvonnan luonne ja ajallinen ulottuvuus nykyistä tietämystämme paremmaksi.

9.2.5 *Pari irtolöytöä*

Edellä on käsitelty liki luettelonomaisesti Pöyrisjärven erämaan ja siihen liittyvien soidensuojelualueiden kiinteitä muinaisjäännöksiä. Alueelta on lisäksi pari esinelöytöä, joihin on syytä kiinnittää huomiota.

Asuinpaikkojen yhteydessä mainittiin Parshe-äijän kenttä Suukisautsissa (ENONTEKIÖ 112). Kentän itäpuolelta vaaran rinteessä n. 300 m kurun pohjalla virtaavasta purosta itään löysi v. 1963 jääkäri Rauno Rantatalo kartoitustöissään ollessaan maan pinnalta ruodollisen rautaisen nuolenkärjen (ENONTEKIÖ 110, Museovirasto, kulttuurihistorian osasto, kansatiede nro 5588).

Kysymyksessä on rautakauden lopulle, keskiaikaan tai vielä hieman myöhäisemmäksi ajoittuva löytö, ns. ”tunturinuoli”. Tämän tyyppisiä kärkiä, myös kaksihaarisella terällä varustettuja, on maamme pohjoisimmista kunnista löydetty yli 40. Enontekiöllä tunturinuolia on löytynyt eniten Käsivarren luoteisimmasta osasta, yksi myös Ounastunturin Pyhäkerolta. Tunturinuolia on usein löydetty korkeilta ja avarilta paikoilta kivien päältä, kuin aseteltuina. Näin löydettyjä nuolia on pidetty uhreina. Toki monet yksittäisinä löydetyt kärjet lienevät peräisin hukkaan ammutuista nuolista tai kulkeutuneet haavoittuneen saaliseläimen mukana löytöpaikalleen (tunturinuolista esim. Huurre 1983, 372–374).

Pöyrisjärven erämaassa kerrotaan toisestakin nuolenkärkilöydöstä. Poromiehen istuessa Suomajoen länsipuolella Pöyrisjärvestä itään korkeahkolla paikalla poroja kiikaroimassa hän huomasi vieressä kiven kolosta pistävän esiin nipun nuolenkärkiä (kohde ENONTEKIÖ 62). Hän tutki löytöjään ja aikoi ottaa ne mukaansa, mutta pani kärjet kuitenkin takaisin löytöpaikkaan. Tarkka löytöpaikka ei ole tiedossa, ei myöskään mitä materiaalia ”mustat” kärjet ovat. Kuvauksesta päätellen ne ovat ruodollisia ja teräväkärkisiä, ilmeisesti rautaa. Kysymyksessä saatetaan olla kauppiaan tai muun välittäjän kätkö tai peräti lappalaisen antama uhri (kohde ENONTEKIÖ 62).

9.3 Lopuksi

Edellä kerrotun perusteella voidaan Pöyrisjärven erämaan alueella hahmottaa vain viitteellinen kuva ihmisen liikkumisesta ja toiminnasta esihistoriallisena ja historiallisena aikana. Tämä johtuu ennen muuta tutkimusten vähäisyydestä ja painottumisesta oikeastaan vain Pöyrisjärven alueelle, erämaan länsiosaan.

Joka tapauksessa alueella liikuttiin pyyntirekillä ehkä mm. Ounasjärven pohjoisrannalla olevilta laajemmilta asuinpaikoilta jo esikeraamisella ajalla ja mitä ilmeisimmin tämän jälkeenkin kampakeraamisen kivikauden aikana. Tämä jakso ei kuitenkaan erämaan löydöissä suoranaisesti erotu, koska metsästäjä tarvitsi vain jousen, nuolia ja keihään. Mukaan ei tarvinnut ottaa ajanjaksolle muutoin luonteenomaisia esineitä, mm. kirveitä ja talttoja, ei varsinkaan puuttomalla tundralla liikuttaessa.

Varhaismetallikaudelle tultaessa näyttää Pöyrisjärven alue olleen esihistoriallisten metsästäjien ahkerasti käymää pyyntiseutua. Tästä kertovat tasakantaiset nuolet ja asbestisekotteinen keramiikka. Vaikka metalli teki tuloaan, metsästäjien oli pitkään tyytyminen välineissään totuttuun ja luonnosta saatavaan materiaaliin kalliin ja harvinaisen metallin sijasta. Tämän vuoksi esineellisessä jäämistössä ei erotu juurikaan muutoksia alkavan varhaismetallikauden murroksen jälkeen. Esimerkiksi kvartseja tiedetään pohjoisessa käytetyn pienten teräaseiden ja kaapimien valmistuksessa vielä historiallisena aikana.

Varsinaiseen rautakauteen siirtymisestä aineellisessa kulttuurissa Pöyrisjärven erämaan alueella voitaneen puhua aikaisintaan rautakauden lopulla, ehkä vasta keskiajalla. Tästä ajasta kertovat Enontekiöllä oikeastaan vain tunturinuolet, joita vaihtokauppaa harjoittaneet lapinkävijät antoivat pohjoisessa metsästäjille vastineeksi etelässä kovin kysytyille turkiksille.

Erämaa-alueen nuorimman historian viime vuosisadalta ja tämän vuosisadan alusta kohtaamme ennen muuta alueen nurmettuneissa tai edelleen asutuissa kentissä ja lapinkylissä, joiden perustajat ja asukkaat tunnetaan vielä nimeltä. Perimätiedossa ja tarinoissa muistetaan myös monet erämaan todelliset ja ehkä kuvitellutkin kulkijat, paimenet ja pyytäjät värikkäine vaiheineen tai kovine kohtaloineen. Mukana ovat Parshe- ja Vuolikka-äijät, Proksit, Maggat, Näkkäläjärvet ja monet muut tunnetut suvut sekä Mustalompoloon hukkunut ja Ruumissareen kesäksi haudattu lappalaistyttö. Sijansa muisteluksissa saa kovaonnilinen pappikin, joka muuttui Papinkiveksi (ENONTEKIÖ 60) Pappilanhaminassa tultuaan Pöyrisjärvelle lappalaisia kastamaan, mutta vihastuttaen samalla vanhat jumalat (Papinkivestä kertoi näkkäläläinen Maria Vanhapiha haastattelussa vuonna 1978).

Lähteet

A. Painamattomat

Halinen, P. 1994. Kuoppapyynti Finmarkissa. Esitelmä 24.2.1994

Museovirasto, Helsinki

Arkeologian osaston arkisto

Kulttuurihistorian kansatieteen yksikön arkistot

B. Painetut

Carpelan, C. 1962: Nellimin löytö. – Suomen museo 1962.

- 1979: Om asbestkeramikens historia i Fennoskandien. – Finskt museum 1978.
- 1985: Saamelaisten esihistoriaa ja saamelaisarkeologiaa. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Hämeenlinna.

Halinen, P. 1993: Prehistoric settlement in Enontekiö. – Finland Kontakstencil 36. Kaarina.

Huurre, M. 1983: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Kuusamo.

- 1985: Lapin esihistoria. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Hämeenlinna.

Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1993: Tunturi-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. – Lapin seutu-kaavaliitto. Sarja A. 130.

Huusko, J. (toim.) 1984: Lapin rakennusperintö. – Oulu.

Meinander, C.-F. 1954: Die Kiukaiskultur. – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 53.

Paulaharju, S. 1932. Seitoja ja seidan palvontaa. – Vähäisiä kirjelmiä LXXXIV. (Eripainos Suomi V:15).

Serning, I. 1956: Lappska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna. – Acta Lapponica XI. Uppsala.

Torvinen, M. 1982: Enontekiön Pöyrisjärven muinaisjäännöksistä. – Studia minora. Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste 29.

10 LUONNONKÄYTÖN HISTORIAA

Liisa Kajala

Pöyrisjärven alueen historiasta on kirjallista lähdeaineistoa vasta 1500-luvulta lähtien, jolloin verotuksen siirtyminen valtiolle (eli kruunulle) lisäsi rekisteröintitarpeita. Virallisten lähteiden (maakirjat, voudintilit ja käräjäpöytäkirjat) lisäksi alueen historiaa koskeva tietämys on lähinnä matkakertomusten ja suullisen tiedon varassa.

Kuitenkin jo 800–1000-luvulta lähtien tiedetään karjalaisten ja birkarlien (pirkkalaisten) harjoittaneen verotusta, kaupankäyntiä ja osin ryöstöäkin alueella. Lapinkäyntioikeus eli oikeus käydä kauppaa Lapin väestön kanssa ja verottaa heitä oli perittävässä oleva oikeus. Lapin verotus lienee saanut alkunsa saamelaisten¹ antamista lahjoista kaupankäynnin yhteydessä. Lapin verotus kiinnosti myös ympäröiviä valtioita, lähinnä Norjaa (Tanska-Norjaa), Venäjää ja Ruotsia (Ruotsi-Suomea). Alueen väestö joutuikin jatkuvasti näiden valtioiden valtaintressien kohteeksi. Pahimmillaan veroja jouduttiin maksamaan kolmelle valtiolle. Vasta vuonna 1751 yhteisverotuksesta luovuttiin ja samalla alkoi Lapinmaan jako neljän valtakunnan alueelle hahmottua. Veroja maksettiin aluksi nahkoina ja muina tuotteina. Vuodesta 1695 lähtien saamelaiset maksoivat veronsa rahana verotusalueen laajuuden mukaan. (Itkonen 1948:I, Aikio 1985, Onnela 1985, Vahtola 1985)

Pöyrisjärven alueen elinkeinot ovat vanhastaan olleet kalastus, metsästys ja poronhoito. Pöyrisjärvestä muodostui seudun kalastuksellisesti arvokkaimpana järvenä väestön luontainen tukikohta. Myös myöhemmin poronhoitojärjestelmän muotouduttua kala säilyi merkittävänä ravinnonlähteenä ja kauppatavarana. Pöyrisjärven erämaa-alue sekä Pöyrisvuoman ja Saara-vuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueet kuuluivat aikoinaan Peltojärven lapinkylän eli siidan alueelle. (Itkonen 1948:II, Aikio 1985).

Pyydettyjä eläimiä olivat ilves, kettu, majava, karhu, susi, peura ja orava. Riistan ja kalan pyynti tapahtui omilla perhe- tai sukualueilla, jotka sijaitsivat siidan eli lapinkylän mailla. Sekä peuroja että majavia pyydettiin pääasiassa ravinnon hankkimiseksi, mutta lisäksi niistä saatiin arvokkaita nahkoja. Suurten ja pienten petojen sekä oravan nahat menivät enimmäkseen ”vientiin” joko veroparseeleina tai kauppatavaroina. Lähinnä majavan ja peuran pyyntiin osallistui koko siidan väki yhdessä. Peuranpyyntiä harjoitettiin todennäköisesti jo vuodesta 6000 eKr. lähtien. Se oli aluksi kuoppapyyntiä ja myöhemmin vuomenpyyntiä. Peuranpyynti oli laajamittaista toimintaa, johon tarvittiin paljon väkeä. Onkin esitetty, että se olisi ollut yksi syy siitojen muodostumiselle. Omaa aluettaan siitä hallitsi suvereenisti, ja rajat oli tarkkaan määritetty. Siidan hallinnolla, kotakäräjillä eli kyläkokouksella oli melkoinen valta päättää alueiden käytöstä. Yhteispyynti ja siitojen merkitys vähenivät riistakantojen vähenemisen myötä. Kantojen vähenemiseen vaikuttivat alueen väestön lisääntyminen, Jäämeren vilkas kauppa ja suurporonhoidon (so. isojen teurasporokarjoiden pidon) leviäminen. Peuran ja majavan pyynti loppui 1800-luvulla, kun lajit kuolivat käytännöllisesti katsoen sukupuuttoon alueella. (Linkola 1965, Itkonen 1948:I,II, Aikio 1985)

¹ Tässä selvityksessä käytetään lähdeviittauksen ajankohdasta riippumatta 1970-luvulla historiankirjoituksessa yleisemmin käyttöön otettua termiä saamelaiset. Varhaisemmissa historiankirjoituksissa on käytetty usein myös sanaa lappalaiset.

Poro on todistettavasti kesytetty tunturipeurasta. Sen sijaan poronhoidon syntysijoista ollaan kahta mieltä. Toisten tutkijoiden mukaan poronhoito syntyi Siperiassa ja levisi sieltä laajemmalle. Toisten tutkijoiden mielestä taas saamelaiset ovat keksineet poronkesyttämisen itsenäisesti ja se on siperialaisesta poronhoidosta riippumaton ilmiö. Hultbladin (1968) mukaan suurporonhoito alkoi Norjassa viimeistään 1200-luvulla, ehkä jo aikaisemmin. Suurporonhoito on levinnyt Suomeen ehkä noin 1600-luvulla (Itkonen 1948:II, Linkola 1985, Aikio 1985, Aikio ja Helle 1985).

Saamelaiset poronhoitajat omaksuivat pitkien vuotuismuuttojen järjestelmän, ns. jutavan poropaimentolaisuuden. Tutkijoiden mukaan vuotuismuutot kesäksi merenrannalle eivät ole olleet aluksi luonnon sanelema välttämättömyys. Poromäärät olivat vielä 1600-luvulla tällä alueella niin pienet, ettei näin pitkä muuttomatka olisi ollut välttämätöntä. Jäämeren rannalle suuntautuneen vuotuismuuton pääsyynä onkin pidetty merikalastusta, joka oli merkittävä osa alueen väestön elinkeinokokonaisuutta. Toisaalta voidaan olettaa, että juuri tämä jutava elämäntapa mahdollisti poronhoidon jatkuvan tehostamisen, suurporonhoidon. (Linkola 1985)

Koutokeinon saamelaiset paimensivat porojaan talvilaitumella Pöyrisjärven ympärillä aina vuoteen 1852 asti, jolloin Venäjän ja Norjan välillä tehtiin rajasulkusopimus. Tämä yhdessä vuonna 1889 Venäjän ja Ruotsin välillä tehdyn rajasulkusopimuksen kanssa aiheutti suuria muutoksia poronhoidolle. Rajasulkusopimusten jälkeisessä tilanteessa vallitsi sekaannus laidunalueiden suhteen. Porosaamelaiset joutuivat muuttamaan henkikirjojaan maasta toiseen yrittäessään säilyttää vanhoja laitumiaan ja jutamisreittejään. (Itkonen 1948:II, Linkola 1985).

Norjan ja Suomen välisen rajasulkusopimuksen myötä Pöyrisjärven erämaa-alueelle muodostui kaksi kesämerkitysalueita, toinen Pöyrisjärvelle ja toinen Kalkujärven-Naltijärven alueelle. Aluksi nämä saamelaiset asuivat umpilaavuisissa (kodissa) harjoittaen laidunkiertoa ja pieni-muotoista jutamista. Myöhemmin 1920-luvulla alettiin Pöyrisjärvelle rakentaa hirsisiä asumuksia. Norjan ja Suomen väliselle rajalle rakennettiin poroaita 1950-luvulla. Poroja paimennettiin ympärivuotisesti aina viime vuosikymmenille asti (Näkkäläjärvi 1994, Linkola 1965, 1985). Paimennustarpeen vähentyessä porotalousperheet muuttivat erämaa-alueita ympäröiviin kyliin asumaan ja palasivat kesäksi vanhoille paimennuspaikoilleen vasanmerkitykseen ja kalastukseen. Saamelaisilla oli ollut kosketuksia ympäröivien kylien talollisten kanssa jo jutamakauden aikana. Kevättalvella porot olivat yleensä lähellä kyliä ja saamelaiset saattoivat vierailulla ja asua viikkokausiakin väärteensä luona. (Itkonen 1948:II, Linkola 1985)

Suomalaisten uudisasutus Lappiin pääsi vauhtiin v. 1673, jolloin annettiin ns. Lapin plakaatti. Sen tarkoituksena oli asuttaa Lappi. Asutustarve koski lähinnä Ruotsin Lappia, josta oli löydetty malmirikkauksia, mutta sama lainsäädäntö toteutettiin myös Suomen Lapissa. Uudisasutusta oli tapahtunut myös tätä ennen, ns. lapinkäynnin yhteydessä, mutta alueelle tilan perustaneet tarvitsivat tuolloin lapinkylän luvan. Onnelan ja Itkosen mukaan Lappiin oli myös kautta aikojen paennut veropakoilijoita, rosvoja ja murhamiehiä. Muuttoliikettä Enontekiön alueelle tapahtui lähinnä Kittilän, Muonion, Pellon ja Ylitornion alueelta, mutta osin Savosta ja Pohjanmaalta asti. (Itkonen 1948:II, Onnela 1985, Vahtola 1985)

Talolliset asuivat pääosan vuotta taloissa ja harjoittivat kalastusta, metsästyistä, hillankeruuta sekä karjanhoitoa. Osa omaksui saamelaisilta myös poronhoidon, ja joitakin uudisasukkaita

tai heidän jälkeläisiään avioitui saamelaisten kanssa ja saamelaistui elintavoiltaan. Talollisilla oli usein myös katsoporoja (eli poroja hoidossa) saamelaisten elossa. Kulttuurivaihtoa tapahtui myös päinvastaiseen suuntaan; joitakin saamelaisia ryhtyi talollisiksi ja omaksui suomalaisen tavan elää. (Itkonen 1948:I, Linkola 1965, 1985)

Pöyrisjärven alue oli ja on edelleen tärkeä poronhoidon, metsästyksen, kalastuksen ja keräilytalouden tukikohta monille Hetan, Vuontisjärven, Leppäjärven ja Näkkälän kylän talollisille. Elämä oli vielä tämän vuosisadan puolella aina sotien jälkeiseen aikaan asti hyvin niukkaa, karjanhoito kannatti huonosti ja metsästys väheni riistakantojen pienenemisen myötä. Kalastuksella oli merkittävä osa talollisten taloudessa. Saamelaisilla ja talollisilla oli ollut tapana kalastaa aina Jäämerellä asti, kunnes rajajärjestelyt tekivät sen mahdottomaksi. Vuosisadan alussa rakennettiin yhteisvaroin Pöyrisjärven rannalle kunnan kalatupa, jossa kalastajat saattoivat yöpyä ja säilyttää saalistaan. Pöyrisjärven Isosaassa oli näiden kylien kalastajien turvekammeja. Peltovuoman ja Nunnasen talolliset metsästivät, kalastivat ja hillastivat lähempänä heidän kyliään, so. nykyisen Pöyrisjärven erämaa-alueen itäosissa sekä nykyisellä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella. (Itkonen 1948:I, Linkola 1965, Onnela 1985)

Linkola kiteytti vuonna 1965 käytön kaksi piirrettä, jotka leimaavat Pöyrisjärven erämaa-alueen käyttöä historiallisella ajalla: alueen tärkeys paikallisten ihmisten toimeentulolle ja alueella pitkään vaikuttaneet kaksi eri kulttuuria. ”Pöyrisjärvi on ollut ja on edelleen kiintoisa kahden kansallisuuden ja etnisen ryhmän kosketuspaikka” (Linkola 1965, s. 169). ”Pöyrisjärven nautinnan etnistä kuvaa ovat ... luonnehtineet kaksi kansallisuutta ja monet eri talousmuodot suomalaisten talollisten sesonkikalastuksesta täyspaimentolaiseen poronhoitokulttuuriin asti.” (Linkola 1965, s. 170).

Pöyrisjärven alue on seutua ympäröivissä kylissä asuvalle väestölle yhä luontaistalouden tärkeä tukikohta. Porotalous on alueen luontaiselinkeinoista taloudellisesti merkittävin, mutta suuri merkitys on myös kalastuksella, metsästyksellä, hillastuksella ja polttopuiden keruulla. Metsästyksestä tärkein on riekonmetsästys, sen sijaan hirvenmetsästys on suhteellisen uusi tulokas ja keskittyy alueen mäntymetsiin. Turkiseläinten metsästyksellä oli taloudellista merkitystä aina 1980-luvulle saakka, jolloin ketunnahan arvo romahti. Viime vuosikymmeninä alueen käyttäjiin ovat liittyneet matkailijat, jotka retkeilevät, kalastavat ja metsästävät alueella. Ulkopaikkakuntalaiset käyttävät kuitenkin aluetta toistaiseksi melko vähän.

Lähteet

- Aikio, P. & Helle, T. 1985: Poronhoito – katsaus Lapinmaan perinteisen elinkeinon historiaan. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa:189–208. Karisto, Hämeenlinna.
- Aikio, S. 1985: Katsaus saamelaisten historiaan. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa:41–104. Karisto, Hämeenlinna.

- Hultblad, F. 1968: Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken – Acta lapponica XIV. Lund.
- Itkonen, T. I. 1948. Suomen lappalaiset vuoteen 1945, I-II osa. 2. p. Kuvattu vuonna 1948 ilmestyneestä laitoksesta. – WSOY, Porvoo.
- Linkola, M. 1965: Pöyrisjärvi – kahden kansallisuuden kesäpaikka. – Kaltio 6–7:169–171.
- 1985: Saamelaisten paimentolaisporonhoidon vaiheet. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa:167–188. Karisto, Hämeenlinna.
- Näkkäläjäarvi, K. 1994. Jávrre¹duoddara boazodoalu hápmahuvvan ja bealljemearkavuogadát. – Pro gradu -työ, Oulun yliopisto, Suomen ja saamen kielen laitos. Oulu.
- Onnela, S. 1985: Lapin asutus- ja väestöhistoriaa 1600-luvun asutusplakaateista alkaen. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa:235–262. Karisto, Hämeenlinna.
- Vahtola, J. 1985: Suomalaisen asutuksen synty ja kehitys Lapissa. – Teoksessa: Linkola, M. (toim.), Lappi 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa:209–234. Karisto, Hämeenlinna.

11 RIISTA JA RIISTANHOITO SEKÄ METSÄSTYS

Arvo Olli

11.1 Riistan elinympäristöt

Mäntyvaltaiset metsät sijaitsevat Pöyrisjärven alueen eteläreunalla muutaman kilometrin vyöhykkeenä. Männyn ja tunturikoivun vaihettumisvyöhyke ei ole leveä, koska maasto kohoaa nopeasti pohjoiseen päin mentäessä. Mäntyä kasvaa noin 15 %:lla koko alueesta. Tunturipaljakkaa alueesta on noin 25 %. Loput alueesta on tunturikoivikkoa, suota ja vesiä. Tunturipaljakkoita on pelkästään erämaa-alueella ja laajin paljakka-alue sijoittuu Suomen ja Norjan välisen rajan tuntumaan.

Pöyrisjärven alueella on paljon eri kokoisia jokia, joiden rantavyöhykkeet ovat huomattavasti rehevämpiä kuin seudun kasvillisuus yleensä. Nämä rantavyöhykkeet ovat tärkeitä useimmille riistalajeille, mm. riekolle ja hirvelle. Suukisjoen (Èuvgesjohkan) jokilaaksossa olevaa Suukisautsia (Èuvgesáv³/₄ia) voidaan pitää alueen eräänlaisena riistareservialueena sen vaikeakulkuisuuden vuoksi.

Pöyrisjokivarressa alueen eteläosassa on otettu jälleenrakennusaikana jonkin verran rakennuspuuta. Muuten alueella ei ole tehty kaupallisia hakkuita. Polttopuuhakkuilla ei ole ollut haittavaikutuksia alueen riistakantoihin, vaan niistä on saattanut olla jopa hyötyä mm. riekkokannoille. Polttopuuhakkuut ajoittuvat keväälle, jolloin riekot käyttävät kaadettujen

koivujen latvuksien ja oksien urpuja ravintona. Kaadettujen koivujen kannoista nousee uusia vesoja, jotka ovat tärkeää ravintoa riekkoille, hirville ja poroille.

Alueella ei ole ollut merkittäviä metsäpaloja viimeisten vuosikymmenien aikana, joten niiden vaikutus riistan elinympäristöihin on ollut vähäinen.

Laajat suoalueet ja vesistöt tarjoavat vesilinnuille hyviä pesimisympäristöjä. Alueella on ennen pesinyt mm. kiljuhanhi, joka on kuitenkin hävinnyt alueelta.

Valtakunnan rajalla oleva poroaita estää hirvien liikkumista Suomen ja Norjan välillä kesäaikaan. Porojen kesäaikaisen laidunnuksen vuoksi pohjoisosan tunturikoivikot ovat ”omenuvasuunnossa”. Porot syövät kesäaikaan koivun lehtiä niin korkealle kuin yltävät. Laidunus vaikuttaa myös tunturikoivikoiden suvulliseen ja suvuttomaan uudistumiseen (Helle ym. 1998). Porotalous saattaa tätä kautta heikentää riekkojen talviaikaista ravinnonsaantia alueen pohjoisosassa, mutta tutkittua tietoa asiasta ei ole.

Nunnasen ja Vuontisjärven kaatopaikat tarjoavat korpeille ja ketuille helpon ravintolähteen. Kaatopaikkojen vuoksi alueella on epänormaalin suuret kettu- ja korppikannat, joita on riistanhoidolla pyritty pitämään kurissa.

11.2 Riistalajit ja muut pyydettävät lajit

11.2.1 Metso

Metson metsästys keskittyy alueen eteläosiin männyn puurajan eteläpuolelle. Metsokannat ovat olleet hyvät ja metsoja saadaan saaliiksi muutamia kymmeniä syksyssä. Alkusyksystä metsoja tavataan myös mäntyrajan yläpuolella jokivarsien tunturikoivikoissa. Metsoa pyydetään yleensä riekonmetsästyksen yhteydessä. Metson pyynti on sallittua vain paikallisille asukkaille. Metso on rauhoitettu 1.11–9.9. Metson soidinpaikkoja ei ole Metsähallituksen tiedossa.

11.2.2 Riekko ja kiiruna

Riekko on enontekiöläisten elämänlintu, ja se esiintyy mm. kunnan vaakunassa. Riekon merkitys ansiotulojen antajana on ollut Enontekiöllä menneinä vuosikymmeninä suuri. Nykyisin merkitys on pienentynyt riekosta saatavan hinnan laskettua.

Riekkoa tavataan koko alueella ja se onkin tärkein riistalaji. Myös kiirunaa tavataan yleisesti, mutta sen merkitys saaliseläimenä on vähäinen riekoon verrattuna. Tunturikoivikot ja lukuisat ojien ja jokien varret sekä suot tarjoavat riekolle hyvät lisääntymis- ja ruokamaat.

Riekon ja kiirunan kannat ja saalismäärät vaihtelevat vuosittain huomattavasti. Esimerkiksi metsästyskaudella 1989–90 saatiin koko Enontekiön kunnan alueella saaliiksi 13 110 riekkoa ja 700 kiirunaa. Vastaavasti metsästyskaudella 1991–92 riekkoja saatiin saaliiksi 21 860 ja kiirunoja 1 000. Saaliista ansiometsästäjien osuus oli 61 % metsästyskautena 1989–90,

virkestymetsästäjien 38 % ja ulkopuolisten metsästäjien 1 %. Vastaavat osuudet metsästyskautena 1991–92 olivat 68 %, 32 % ja 1%. Ansapyyntin osuus saalismäärästä on noin 65 %. (Niemi 1992)

Pöyrisjärven erämaan ja soidensuojelualueiden merkitys metsästäjille on suuri. Niemen (1992) tutkimuksen mukaan kunnan ansapyyntialueista noin 40 % sijaitsee tällä alueella. Pinta-alan perusteella voidaan alueelta arvioida saatavan saaliiksi noin 6 000–12 000 riekkoa ja kiirunaa vuosittain. Rahaksi muutettuna 25 mk:n kappalehinnalla (nylkemätön riekko) saaliin arvo on noin 150 000–300 000 mk. Ansapyyntijä tällä alueella on riistanhoitoyhdistyksen arvion mukaan nykyisin noin 30–40, ja kaikenkaikkiaan metsästysoikeutta alueella käyttää noin 200 paikallista metsästäjää.

Syksyllä metsästyksen alettua riekkoa pyydetään ampumalla. Parasta metsästysaikaa on lumettoman maan aika, jolloin riekko on jo valkea. Tänä aikana metsästäjämäärät ovat suurimmat. Ampumalla saatu riekko menee pääasiassa kotitarvekäyttöön. Ammattipyynti ansoilla alkaa yleensä helmikuun alussa ja kestää maaliskuun loppuun. Ansoilla pyydyistä riekoista suurin osa menee myyntiin. Seisovalla koiralla pyytäminen ei ole vielä kovin yleistä. Paikallisista metsästäjistä vain n. 10 metsästää seisovaa koiraa apuna käyttäen. Riekko ja kiiruna ovat rauhoitettuja 1.4.–9.9.

Aikaisemmin riekonpyyntimatkat kestivät ammattipyyntäjillä noin 10 vuorokautta. Riekot kerättiin pyyntiseudulla oleviin kotiin tai kammeihin, joista ne talvella haettiin myyntiin. Nykyään pyyntireissujen kesto on noin 1–3 vuorokautta ja linnut tuodaan kotiin pyyntireissulta palatessa.

Useimmilla ansapyyntäjillä on alueella rakennettuna kammeja tai pieniä kämppiä metsästystukikohdiksi. Nämä tukikohdat ovat välttämättömiä pyydetessä riekkoa kaukana tietömiä taipaleitten takana. Samoja tukikohtia käyttävät yleensä saman perheen tai suvun pyytäjät, ja pyyntialueena on yleensä kämppää ympäröivä metsästysmaa. Ansoilla ei mennä pyytämään alueelle, jossa on muiden pyytäjien kämppiä, vaan kukin metsästäjä pyytää omalla alueella.

11.2.3 Muut metsäkanalinnut

Alueella ei ole pysyviä teeri- ja pyykantoja, eikä niitä sen vuoksi pyydetä. Teeren ja pyyn metsästys on kuitenkin sallittua Enontekiön kunnan alueella ja siten myös erämaa- ja soidensuojelualueilla. Teeri ja pyy ovat rauhoitettuja 1.11.–9.9.

11.2.4 Metsästettävät vesilinnut

Alueella esiintyy 19 vesilintulajia. Näistä metsästettäviä lajeja ovat metsästyslain (615/93) mukaan metsähanhi, haapana, tavi, sinisorsa, jouhisorsa, lapasorsa, tukkasotka, alli, telkkä, tukkakoskelo ja isokoskelo.

Alli, isokoskelo ja tukkakoskelo ovat rauhoitettuja 1.1.–31.8 ja muut vesilinnut 1.1.–20.8. Kokonaan rauhoitetuista vesilintulajeista alueella esiintyvät kaakkuri, kuikka, laulujoutsen, lapasotka, mustalintu ja pilkkasiipi.

Vesilinnunpyynti on alueella vähäistä ja keskittyy etupäässä syyskuulle, jolloin kaikki linnut ovat lentokykkyisiä. Tärkein pyydettävä laji on metsähanhi, jota ammutaan muutamia yksilöitä syksyssä.

11.2.5 Hirvieläimet

Erämaa-alue ja soidensuojelualueet tarjoavat hirvelle hyvät ruokamaat. Alueella on useita jokia, joiden varsilla on runsaasti ravintoa hirvelle. Hirvikanta onkin yllättävän hyvä huolimatta siitä, että vain pieni osa alueesta on mäntymetsää. Pääravintoa talvella ovat haapa, pajut, katta ja mänty. Kesäaikaan pääravintona ovat heinä- ja ruohokasvit.

Talviaikana hirvet asustavat alueen eteläosissa. Kesäaikana hirviä voi tavata aina pohjoisrajan tuntureilla saakka.

Enontekiön kunnan alueella myönnetään n. 50 hirvenkaatolupaa vuosittain. Erämaa-alueelta ja soidensuojelualueilta kaadetaan n. 20 hirveä vuosittain ja kaadot keskittyvät eteläosiin.

Hirvenpyynnissä käytetään yhä enenevässä määrin koiria. Perinteinen naakintametsästys lienee kuitenkin vielä vallitseva metsästysmuoto.

Hirvenpyyntiretket kestävät yleensä vuorokaudesta kahteen vuorokauteen, tavallisimmin kesto on vuorokausi. Kaadot tapahtuvat yleensä useiden kilometrien etäisyydellä tiestä, joten nylkeminen ja paloittelu tapahtuvat yleensä paikan päällä. Lihat tuodaan lumettoman maan aikana tienvarteen joko kantamalla tai mönkijällä ja lumen aikana moottorikelkoilla.

Hirvenpyynnin rahalliseksi arvoksi voidaan arvioida 20 hirveä x 150 kg/hirvi x 30 mk/kg, jolloin saaliin arvoksi saadaan noin 90 000 mk. Hirvi onkin toiseksi tärkein riistalaji riekon jälkeen.

Hirvi on rauhoitettu 16. päivästä joulukuuta syyskuun viimeistä lauantaita edeltävään päivään.

Harvinaisena vierailijana tavataan metsäkaurista. Havainnot metsäkauriista ovat tehneet Nunnasen, Peltovuoman ja Vuontisjärven kyläläiset vuosittain 1990-luvulla. Metsäkaurikanta lienee korkeintaan muutaman yksilön suuruinen. Metsäkauriille ei anneta kaatolupia.

11.2.6 Suurpedot

Alueen suurpetokannat ovat melko heikot. Karhuja on alueelta viimeksi ammuttu 1960-luvun lopulla. Nykyisin alueella havaitaan vuosittain karhun jälkiä. Alueelta on löydetty karhun talvipesiä, joten lisääntyminen voi olla mahdollista. Karhukanta lienee korkeintaan muutamia

yksilöitä. Karhun metsästys on sallittua syksyisin Lapin läänin kiintiön puitteissa. Karhu on rauhoitettu 16.10.–19.8.

Viimeiset sudet alueelta on tapettu 1960-luvulla. Susi on alueella nykyisin erittäin harvinainen, eikä siitä ole tehty kuin muutamia havaintoja viimeisen kahdenkymmen vuoden aikana. Viimeinen mahdollinen havainto on tehty joko vuonna 1991 tai 1992. Tällöin nähtiin yksinäisen suden jäljet, jotka olivat kulkeneet alueen halki. Susi on rauhoitettu alueella 1.4.–31.10.

Ahma on alueen yleisin suurpeto. Vuosittain tehdään useita jälkihavaintoja. Tarkempaa tutkittua tietoa ahmakannoista ei ole, mutta kannan arvioidaan olevan muutaman yksilön suuruinen. Ahma on rauhoitettu koko maassa.

Alueella on tehty useita jälkihavaintoja ilveksestä, ja sen voitaneen olettaa asuvan seudulla ainakin osan vuotta. Ilves on alueella rauhoitettu.

Suurimmat petolinnut, maa- ja merikotka, esiintyvät alueella. Maakotkilla on muutama reviiri. Ensimmäinen merikotkan pesintä tavattiin keväällä 1995, mutta pesintä tuhottiin samana keväänä kaatamalla pesäpuu. Molemmat kotkalajit ovat rauhoitettuja.

11.2.7 Pienpedot

Ennen myrkkypyynnin kieltämistä riekonpyytäjät pyysivät myrkyillä riekonpyynnin ohessa kettuja. Metsästäjien havaintojen mukaan myrkkypyynnin loputtua kettujen määrä on lisääntynyt alueella. Suurin osa alueesta on tunturialuetta, jossa myrkkypyynnin sijalle tullut ketun jalkanarupyynti ei onnistu, sillä tunturialueella hanki on yleensä niin kova, ettei kettu kulje samoja jälkiä myöten. Ketun pyynti onkin nykyisillä pyyntimenetelmillä käytännössä mahdollista pelkästään eteläosan havumetsissä. Kettunaaras, jota saman vuoden poikanen seuraa, on rauhoitettu 1.5.–31.7.

Näätää esiintyy alueen eteläosan havumetsissä. Varsinaisia näädänpyytäjiä alueella ei juuri ole. Näätää saadaan saaliiksi noin 5–10 kappaletta vuosittain.

Kärppää metsästetään vain satunnaisesti minkin ja näädän pyynnin yhteydessä. Näätä ja kärppä ovat rauhoitettuja 1.4.–31.10.

Alueen jokivesistöissä asustaa harva mutta vakituinen saukkokanta. Saukko on rauhoitettu koko Suomessa.

Tulokaslajeista minkki on levinnyt alueelle turkistarhauksen myötä, ja se aiheuttaa paljon tuhoa sekä kalastolle että maalla asuvalle eläimistöille. Vesistöt tarjoavat minkille hyvän sekä talviaikaisen että kesäaikaisen elinympäristön. Riistanhoitoyhdistys on pyytänyt minkkiä tehostetusti alueelta. Minkkinaaras, jota saman vuoden jälkeläinen seuraa, on rauhoitettu 1.5.–31.7.

Toinen tulokaslaji alueella on supikoira. Havainnot supikoirasta ovat olleet vähäisiä. Pitkäjärven pohjoispuolelta on löydetty yksi supikoira kuolleena, muuten itse erämaa-alueelta ja

soidensuojelualueilta ei ole tehty havaintoja. Luonnonolosuhteet lienevät liian arktiset supikoiran vakituiselle esiintymiselle.

11.2.8 Varislinnut

Varislintukannat ovat alueella suhteellisen suuret. Varislintukantojen suuruuteen vaikuttavat eniten kaatopaikat, jotka tarjoavat helposti saatavilla olevaa ravintoa ympäri vuoden. Varislinnuista korppi on yleinen ympärivuotinen asukas ja ketun ohella riekonpyytäjien saaliin suurin pilaaja. Toinen yleinen varislintu on varis, joka kuitenkin muuttaa talveksi etelään ja ei ole näin riekonpyytäjien harmina ansapyyntiaikana. Varis ja korppi saavat munarosvoina keuhkoihin aikaan tuhoa pesivässä linnustossa.

Vähälukuisempina ympärivuotisena varislintuna alueella esiintyy kuukkeli. Kuukkelin esiintyminen keskittyy mäntymetsiin.

Korppia ja varista ammutaan muun metsästyksen ohella jonkun verran. Tehokkainta näiden pyynti on ollut häkkipyyntinä. Kuukkelia, pohjoisen onnenlintua, ei metsästetä.

11.3 Metsästysoikeus

11.3.1 Paikallisten metsästysoikeus

Metsästyslain perusteella Lapin läänin asukkailla on vapaa maksuton metsästysoikeus oman kuntansa valtionmailla. Enontekiön riistanhoitoyhdistyksen alueella on yli 600 riistanhoitomaksun maksanutta metsästäjää. Heistä noin 200 metsästää Pöyrisjärven erämaa-alueella tai siihen liittyvillä soidensuojelualueilla.

11.3.2 Metsähallituksen myymät metsästysoikeudet

Metsähallitus on myynyt Enontekiön kunnan alueella vuosittain sovittavan kiintiön mukaisesti riekkolupia muualla asuville metsästäjille. Kiintiön koko riippuu metsästettävien lintukantojen suuruudesta. Luvat ovat olleet vuoteen 1994 asti yhden, kolmen tai kymmenen vuorokauden lupia. Vuodesta 1995 alkaen lupia on ollut mahdollista ostaa kestoltaan yhdestä seitsemään vuorokauteen. Luvan kestosta riippuen se sallii tietyn riekko- ja kiirunamäärän metsästämisen.

Vuonna 1995 Enontekiön alueelle myytiin 234 riekkolupaa, joilla ammuttiin saalisilmoitusten mukaan 264 riekkoa. Vastauksia palautettiin 46 %. Erämaa-alue ja soidensuojelualueet kuuluvat suurimmaksi osaksi Metsähallituksen metsästysalueeseen n:o 1623. Pöyrisjärven länsipuoli kuuluu pieneltä osalta Metsähallituksen metsästysalueeseen n:o 1622 (kuva 18). Alueella 1623 saivat ulkopaikkakuntalaiset saaliikseen 55 riekkoa ja alueelta 1622 130 riekkoa. Arviolta erämaa-alueella ja soidensuojelualueilla metsästetään riekkoluvilla noin 60 riekkoa vuosittain.

Ulkopaikkakuntalaisille myydään kiintiöttä vesilintu- ja jänislupia. Näillä luvilla ammutaan vuosittain koko Enontekiön alueella noin 20–40 vesilintua tai jänistä.

11.3.2.1 Koira-alueet

Ulkopaikkakuntalaisille metsästäjille on sallittua vain kanakoiran ja noutavan koiran käyttö. Tämä käyttöoikeus on sallittu vain niille varatuilla alueilla. Erämaa-alueella ja soidensuojelu-alueilla vain pieni osa erämaa-alueen itäosasta kuuluu tähän alueeseen (kuva 18).

11.4 Metsästysseuratoiminta

Enontekiön metsästäjistä noin 350 kuuluu rekisteröityihin metsästysseuroihin. Metsästysseuroja Enontekiöllä on 15. Metsästäjistä noin 200 metsästää erämaa- ja soidensuojelualueella, ja neljän metsästysseuran toiminta keskittyy etupäässä tälle alueelle.

11.5 Riistanhoito

Perinteinen riistanhoito on ollut Enontekiöllä kuten muuallakin Ylä-Lapissa suhteellisen pienimuotoista. Pääasiallisina toimintamuotoina ovat olleet hirvien nuolukivien metsään vienti ja riistakolmiolaskennat sekä telkänpönttöjen maastoon vieminen. Metsähallituksen riistanhoitotyön osuus on ollut hirvien nuolukivien toimittaminen ja erilaisen riistanhoitotyössä tarvittavan materiaalin luovuttaminen paikallisille metsästysseuroille. Yksittäiset metsästäjät ja metsästysseurat ovat vieneet nuolukivet maastoon.

Vuosina 1990–1993 tehtiin Enontekiöllä ennakkoluulotonta riistanhoitokokeilua. Enontekiön riistanhoitoydistys teki kokeilun työllisyysvaroin, työvoimatoimiston kautta palkatuilla henkilöillä. Työnantajana toimi Vuontisjärven Metsäveikot ry. Kokeilun aikana palkatut työntekijät tekivät hyvin laajaa riistanhoitotyötä koko Enontekiön alueella. Samantyylistä kokeilua ei ollut tässä mittakaavassa ja tällä rahoituspohjalla tehty missään muualla Suomessa.

Kokeilun aikana tehtiin seuraavanlaista riistanhoitotyötä:

Metsästettiin:

kettuja	505 kpl
minkkejä	839 kpl
korppeja	2 691 kpl
variksia	887 kpl
kärppiä	74 kpl
näätia	28 kpl

Muuta riistanhoitotyötä:

pajukoiden raivauksia	
telkänpönttöjä	585 kpl
pikkulinnunpönttöjä	210 kpl
minkinloukkuja	508 kpl
raudansuojia	110 kpl
ruokintakatoksia	24 kpl
ruokintalauttoja	6 kpl
riistakolmioita	11 kpl
ampumalavoja	58 kpl
nuolukiviä	500 kpl
tehty riistapelto	1 kpl
tehty sorakatoksia	4 kpl
varishäkkejä	7 kpl
kettuloukkuja	7 kpl
ampumarata kunnostettu	

Edellä luetellun riistanhoitotyön vaikutuksia riistakantoihin ei ole tutkittu, mutta epäilemättä se on parantanut riistan elinolosuhteita. Huomattava osa riistanhoitokokeilusta ulottui myös erämaa- ja soidensuojelualueille. Tälle alueelle keskittyi ketun myrkkypyyntireiteistä 175 km ja minkin loukkupyyntireiteistä 35 km. Hirven ampumalavoja alueelle rakennettiin 9 kappaletta. Lisäksi tehtiin riistakolmiot Saukaraisen ja Pöyrisjärven alueelle (kuva 18). Alueelle vietiin myös hirvien nuolukiviä ja vesilinnunpönttöjä sekä tehtiin pajukoiden vesotuksia.

Tehokkaaseen riistanhoitoon kuuluu metsästysaikojen lyhentäminen. Riistanhoitopiiri voi päätöksellään lyhentää metsästyslaissa määrättyjä metsästysaikoja, mikäli riistakannat ovat heikot.

Pöyrisjärven alueen laajuudesta ja tiettömyydestä sekä suhteellisen pienestä metsästäjämäärästä johtuen riistakannat eivät ole kovin suuren metsätyspaineen alaisia.

Lähteet

Helle, T., Kajala, L., Niva, A. & Särkelä, M. 1998: Poron laidunnuksen vaikutus tunturikoivikoiden rakenteeseen. – Teoksessa: Hyppönen, M., Penttilä, T. & Poikajärvi, H. (toim.), Poron vaikutus metsä- ja tunturiluontoon. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 678:132–141.

Niemi, M. 1992: Riekkonmetsästys elinkeinona ja virkistysmuotona Ylä-Lapissa metsästyskausina 1989/90 ja 1991/92. – Maatilahallitus, Inari. Moniste. 83 s. + liitteet.

12 KALASTO JA KALAVESIEN HOITO

Jarmo Huhtamella

12.1 Vesistöt

Pöyrisjärven erämaa-alueen vedet kuuluvat suurimmalta osin Kemijoen vesistöalueeseen. Erämaa-alueen joet saavat alkunsa Suomen ja Norjan väliseltä rajalta ja laskevat vetensä Ounasjokeen, josta edelleen Kemijokeen ja lopulta Pohjanlahteen.

Alueen suurin joki on 42,3 kilometrin pituinen Pöyrisjoki, jonka vedet saavat alkunsa Jauristunturin ja Valkamapään väliseltä alueelta. Pöyrisjokeen laskevista sivujoista Valkamajoen pituus on 16,7 km, Kalkujoen 7,6 km, Juhanijoen 7,9 km ja Suomajoen 8,0 km. Pöyrisjärveen laskevat Maaterjoki 8,5 km, Haukijoki 6,0 km, Jierstijoki 7,9 km ja Ellajoki 5,1 km. Muista joista Kääköljöjoki on 40,1 km pitkä ja siihen laskevat sivujoet Suukisjoki 43,2 km, Aiteenjoki 22,6 km ja Kalmakaltionoja 10,1 km pitkiä.

Alueella on yli kymmenen hehtaarin järviä yhteensä 91 kappaletta (liite 2). Niiden yhteenlaskettu pinta-ala on 4 183 hehtaaria. Vesien kokonaispinta-ala erämaa-alueen vesistöissä on yhteensä 7 489 hehtaaria. Jäämereen laskevia yli 10 ha:n järviä alueella on vain yksi: erämaa-alueen pohjoisosassa sijaitseva Rautujärvi, jonka pinta-ala on 31 ha.

12.2 Alkuperäinen kalasto

...”Monista kalalajeista on eri vesistöissä kehittynyt toisistaan geneettisesti poikkeavia kantoja. Kaloja, varsinkin taloudellisesti tärkeitä lohikaloja on meillä viljelty ja istutettu yleisesti... Kaloja viljeltäessä ja siirrettäessä ei alkuperään varsinkaan aikaisemmin kiinnitetty riittävästi huomiota. Viljeltävät kannat edustavat vain osaa alkuperäisen kannan perinnöllisestä muuntelusta. Lisäksi siirtoja on tehty ilman riittävää suunnittelua ja tietojen tallennusta. Tämä vaikeuttaa monien nykyisten kalakantojen alkuperäisyyden arviointia. Eri kantojen erot ovat usein hyvin pieniä eikä kantojen alkuperän tunnistaminen aina ole mahdollista edes perusteellisen tutkimuksen avulla.”

Tämä lainaus uhanalaisten eläinten ja kasvien seurantatoimikunnan mietinnöstä (1991, s. 86) kuvaa tapahtunutta myös Pöyrisjärven erämaassa.

Ainoastaan arvokkaimpien talouskalojen levinneisyys tunnetaan riittävän hyvin uhanalaisuuden arvioimiseksi. Uhanalaisuuden arviointi (taulukko 9) koskee vain alkuperäisiä luonnokantoja.

Lohensukuisista kaloista alkuperäiseen lajistoon kuuluvat taimen (meri-, järvi- ja purotaimen), harjus, siika ja nieriä. Alkuperäiseen kalastoon kuuluu myös lohi, jota tavattiin satunnaisena vierasena suurimmissa alueen jokivesissä ennen kuin Kemijokeen 1948 valmistunut Isohaaran voimalaitos sulki vaelluskalojen pääsyn kutualueilleen (Tuunainen 1993).

Taulukko 9. Pöyrisjärven erämaa-alueella tavattavat kalalajit ja niiden esiintymisyleisyys.

Kalalaji	Yleisyys
Siika	yleinen
Harjus	yleinen
Taimen	yleinen
Nieriä	tavataan viidessä järvessä
Ahven	yleinen
Hauki	yleinen
Kiiski	tavataan vain alueen eteläisimmässä osassa
Särki	tavataan vain Aasikaisenjärvessä sekä sen alapuolisessa vesistöissä
Seipi	tavataan satunnaisesti alueen eteläisimmässä osassa
Säynävä	tavataan satunnaisesti alueen eteläisimmässä osassa
Mutu	yleinen
Kolmipiikki	ilmeisesti yleinen
Kymmenpiikki	ilmeisesti yleinen
Kivisimppu	mainitaan vesistöön kuuluvaksi
Kirjoevasimppu	mainitaan vesistöön kuuluvaksi
Made	yleinen
Merilohi	hävinnyt (Isohaara 1948)
Meritaimen	hävinnyt (Isohaara 1948)

Taimen on lohikaloista voimakkaimmin taipuvainen erilaistumaan sekä perinnöllisesti että ekologisesti. Usein havaitaan selviä perinnöllisiä eroja samankin joen eri alueilla lisääntyvien taimenkantojen välillä (Ryman 1983). Tutkimusten mukaan jokialueen alkuperäiset taimenkannat ovat usein erilaistuneita siten, että ne muodostavat erillisiä kutukantoja pienillä alueilla. Tämän seurauksena järvissä saattaa esiintyä toisistaan erillisiä taimenkantoja, joiden kasvunopeus vaihtelee (Allendorf ym. 1976, Ryman ym. 1979).

Vuonna 1991 ilmestyneessä valtakunnallisessa kalakantarekisterissä alueen taimenkannat todetaankin puutteellisesti tunnetuiksi. Niiden suurimmiksi uhkatekijöiksi mainitaan vesien likaantuminen ja kalastus.

Alueen nieriäkannat on luokiteltu harvinaisiksi. Harjus ja siikakannat eivät olleet julkaistussa rekisterissä.

Taimenta tavataan alueella latvavesien pienistä puroista ja lammista aina suurimpiin järvi- ja jokivesiin, joihin se on muodostanut omia erillisiä kantoja. Taimenkanta on usein harva, ja jokin muu laji on vallitsevana. Taimen esiintyy valtalajina vain vesistöjen latvaosien pienissä puroissa ja lammissa, joissa se on voinut paikoitellen muodostaa voimakkaitakin kantoja. Taimenkannat ovat pääosiltaan purotaimenta, joka ei tee pitkiä kutuvaelluksia ja elää pääasiassa suhteellisen paikallisena alueen virtavesissä ja latvaosien lammissa.

Vaeltavaa taimenta, ”järvitaimenta”, tavataan vain Pöyrisjärveen laskevassa Maaterjoessa. Pöyrisjärven taimen nousee jokeen kudulle. Joessa könkään alapuolella kanta on heikko, sen sijaan könkään yläpuolinen kanta on vahvempi (Kallio-Nyberg & Koljonen 1991). Joen

latvaosilla tavataan myös paikallista purotaimena. Metsähallitus teki vuonna 1994 Maaterjoen alajuoksulla sähkökoekalastuksia, joissa todettiin taimenen poikastuotannon olevan erittäin heikko. Sähkökoekalastusten tuloksena tuli vain muutama taimenen poikanen.

Ennen Isohaaran voimalaitoksen rakentamista tavattiin alueen suurimmissa jokivesistöissä – Pöyris-, Suukis- ja Käkälöjoessa – myös merestä kutuvaellukselle nousevaa meritaimenta (Tuunainen 1993).

Harjusta esiintyy yleisesti koko alueen vesissä. Niissä se on muodostanut omia erillisiä kantoja.

Siika on alueen tärkein talouskala. Siika on hyvin sopeutuvainen ja sitä tavataan alueelta monenlaisista vesistä. Se on muodostanut useita vesistö- ja järviakohtaisia kantoja. Siika esiintyy luontaisena valtalajina useissa alueella sijaitsevilla järvillä ja jokilaajentumissa.

Nieriää tavataan vain alueen pohjoisosien yli 450 metriä meren pinnan yläpuolella sijaitsevilla viidessä järvessä. Alueen nieriävesissä kalojen koko jää suhteellisen pieneksi.

Ahvanta, haukea ja madetta tavataan yleisesti koko alueelta.

Pohjoisen sijainnin sekä korkeuden lisääntymisen takia särkeä, säynävää, seipiä ja kiiskiä tavataan vain vesistöjen alajuoksulla. Särkikaloista mutua on ainoa, jota tavataan alueen vesissä yleisesti.

12.3 Istutettu kalasto

Suunnittelemattomien siikaistutusten haitallisia seurauksia on Enontekiön alueella paljon. Istutustiheys on ollut virheellinen järven ravintovaroihin nähden, tai käytetty siikamuoto vesistöön muuten sopimatonta. Tämä on paikoin kääpiöittänyt ja taannuttanut järven alkuperäisiä harjus- ja taimenkantoja. Siikaistutuksilla on usein myös haluttu vaikuttaa alueen luontaisiin kalakantoihin etenkin ahven- ja haukivesissä. Ahvanta ja haukea on arvostettu ruokakalana vain muun kalan loputtua.

Istutustoiminta laajeni 1960-luvulla. Kokeilumielessä istutettiin lähinnä kesänvanhoja siianpoikasia useisiin vesiin seurauksia ajattelematta. Tapahtuneista istutuksista ei useinkaan ole minkäänlaisia tietoja. Etenkin alueen eteläosissa on tapahtunut ”villejä”, yksityisten tekemiä istutuksia, jotka ovat voineet sekoittaa alueen eteläosien järvien kalakantoja.

Istutustoiminnan seuraaminen ja kirjaaminen aloitettiin vasta 1970-luvulla mm. Metsähallituksen toimesta. Metsähallitus on pääsääntöisesti vastannut kalanistutuksista ja pyrkinyt suojelemaan luontaisia siikakantoja jättämällä mm. Kalkujärven alueen istutustoiminnan ulkopuolelle.

Saatavilla olevan tiedon perusteella Pöyrisjärven erämaa-alueen vesissä on kuitenkin säilynyt kutakuinkin alkuperäinen kalasto.

Suurimpien ja tärkeimpien järvien siikakantoja on Metsähallitus hoitanut säännöllisesti vuodesta 1970. Vuodesta 1977 lähtien alueen siikaistutuksiin on käytetty pääasiassa Ivalojoen kantaa olevaa pohjasiikaa.

Säännöllisten siikaistutusten piirissä ovat Jierstijärvi, Muotkajärvi, Vuomajärvet, Pitkäjärvi, Hirvasjärvi ja Vuostojärvi. Satunnaisia pohjasiikaistutuksia on tehty Mustajärveen, Aittajärveen, Proksinjärveen, Rossijärveen, Hietajärveen, Itkujärveen ja Rupijärveen.

Myös Ounasjoen vaellussiikaa on istutettu vuosina 1970–87 seuraaviin järviin: Vuostojärvi, Haukijärvi, Itkujärvi, Kalmakaltionjärvi, Salttijärvi, Ylijoenjärvet, Termisjärvi, Pöyrisjärvi, Jierstijärvi, Hietajärvi ja Saarijärvi.

Järvitaimenta on istutettu erämaa-alueelle Termisjärveen, Ylijoenjärviin, Muotkajärveen, Maaterjokeen sekä Pöyrisjärveen. Käytetyt istutusmäärät ovat olleet pieniä (500–1500 kpl/järvi) ja istutusmäärä on ollut keskimäärin 24 kalaa hehtaarille. Taimenistutuksissa käytetyt 2–3-vuotiaat poikaset ovat olleet Pöyrisjärven omaa kantaa.

Alueen siika- ja taimenistutukset vuosina 1970–92 on esitetty liitteissä 7 ja 8.

12.4 Kalastusoikeus ja kalastuksen järjestely

Vuoden 1998 alusta astui Enontekiön kunnan alueella voimaan vuonna 1982 annettu kalastuslaki (286/82). Kalastuslain mukaan kalastusoikeus vesialueella on alueen omistajalla. Pöyrisjärven alueen vedet kuuluvat valtiolle ja niiden hallinnasta vastaa Metsähallitus. Voimassa olevan kalastusasetuksen mukaan Metsähallituksen tulee pyytää vuosittain lausunto kalavesien hoidosta sekä kalastuksen järjestämisestä kunnan alueella paikalliselta kalatalousneuvotelukunnalta.

Kalastettaessa on oltava voimassaoleva valtion kalastuksenhoitomaksu. Maksu on henkilökohtainen. Maksuvelvollisia ovat 18-64-vuotiaat. Maksua ei tarvitse suorittaa jos vain onkii tai pilkkii.

Onkimiseen ja pilkkimiseen ei tarvita vesialueen omistajan lupaa. Tämä yleiskalastusoikeus ei kuitenkaan oikeuta kalastamaan lohi- ja siikapitoisten vesistöjen koski- ja virtapaikoissa. Ylä-Lapissa kaikki vesistöt ovat lohi- ja siikapitoisia. Yleiskalastusoikeuden käyttäminen voidaan kieltää myös sellaisissa vesissä, joita hoidetaan tavanomaista tehokkaammin tai joissa kalakantojen suojeleminen ja lisääminen sitä edellyttää.

Läänikohtaisella viehekalastusluvalla saa kalastaa yhdellä vavalla ja vieheellä muualla paitsi lohi- ja siikapitoisten vesistöjen koski- ja virtapaikoissa. Alueelliset virkistyskalastusluvut oikeuttavat kalastamiseen myös koski- ja virtapaikoissa. Virkistyskalastusalueilla on mahdollista kalastaa ympäri vuoden.

Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa asuvilla ammattikalastajilla, luontaiselinkeinojen harjoittajilla ja kotitarvekalastajilla on oikeus saada korvaukset kalastuslupa valtion vesialueille. Valtion vesien kalatalousneuvottelukunnat esittävät minkälaisilla pyydyksillä ja kuinka suurilla pyydysmäärillä voi maksuttomalla luvalla kalastaa. Metsähallitus voi perustelluista syistä poiketa esityksistä.

12.4.1 Kalastusrajoitukset

Alueen pohjoisesta sijainnista seuraa, että kalojen kasvu ja kalakantojen uusiutuminen on hidasta. Koska lisäksi kalastus on kohdistunut etenkin isokokoisiin kutukypsiin taimeniin, Metsähallitus on rajoittanut kalastusta eräissä alueen järvi- ja virtavesissä kuultuaan Enontekiön kalatalousneuvottelukuntaa (kuva 19).

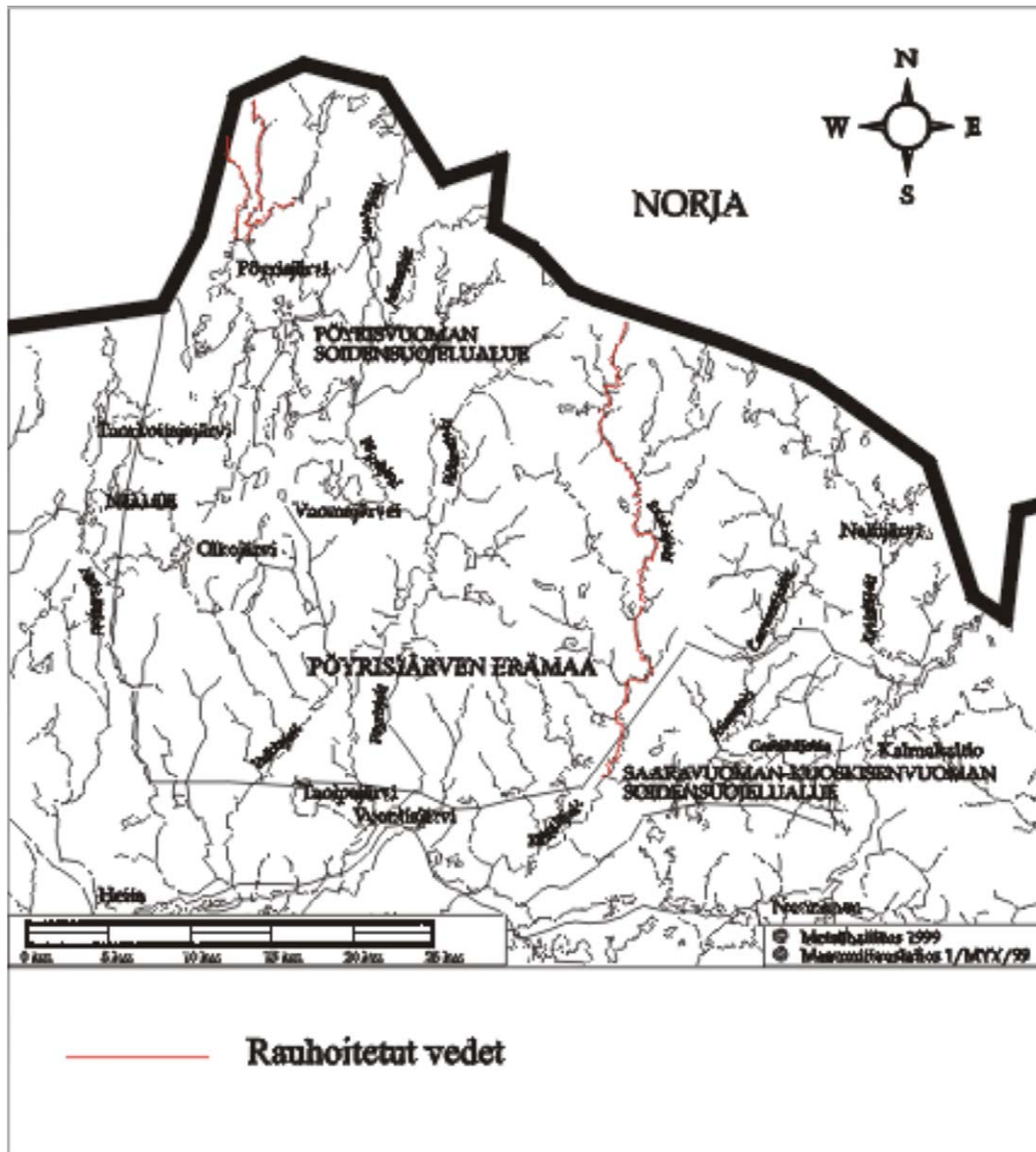
Rajoituksilla on pyritty turvaamaan kalakantojen luontainen lisääntyminen sekä estämään liian varhainen kalastus.

12.4.2 Erityisperusteinen kalastusoikeus

Kalastusoikeuksien osalta ns. erityisperusteiset kalastusoikeudet ovat kiistanalaisia. Vesipiirirajankäyntitoimitus saatettiin loppuun 13.8.1985, jolloin Korkein oikeus vahvisti vesialueiden rajat. Sen jälkeen erillisissä vesipiirirajankäyntitoimituksissa on käsitelty ns. erityisperusteisia kalastusoikeuksia, jotka ulottuvat toisen omistajan veteen. Erityisperusteinen kalastusoikeus voi perustua tilan perustamisasiakirjoihin tai ylimuistoiseen nautintaan. Tilojen perustamisasiakirjoihin perustuvat kalastusoikeudet on vahvistettu.

Vesipiirirajankäyntitoimituksessa määriteltiin ne kantatilat, joiden omistajilla on kalastusoikeus johonkin alueen veteen.

Korkeimman oikeuden vahvistamien kalastusnautintojen määrä erämaa-alueella on 38 eri tilalla kolmeen eri järveen (taulukko 10).

Kuva 19. Pöyrisjärven erämaa-alueen sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman ja Pöyrisvuoman soidensuojelualueiden rauhoitetut vedet.

Taulukko 10. Korkeimman oikeuden vahvistamat erityisperusteiset kalastusoikeudet Pöyrisjärven erämaassa.

Veden nimi	Tilojen lukumäärä
Ammaltamajärvi	36
Ammaltamalommol	36
Olkajärvi	36
Nallajärvi	36
Nallalommol	36
Sermakkajärvi	2
Pöyrisjärvi	2

Vesipiirirajankäyntitoimituksessa on vahvistettu kiinteistölle kuuluvia kalastuspaikkoja, mutta ei niiden laajuutta.

12.5 Kalastuksen kohdistuminen, menetelmät ja saaliit

Kalastus kohdistui ennen pääsääntöisesti asuinpaikan läheisyyteen sekä tärkeimpien kulku-reittien, etenkin vesireittien varsille, esimerkkinä Pöyrisjoki. Pyyntimatkat suuntautuivat harvoin kauemmas asuinpaikan lähivesiltä. Jo pelkästään välineistön kuljettaminen maitse oli hankalaa ja aikaavievää eikä useinkaan vastannut tarkoitusta, kun hyviä vesiä oli helpommin saavutettavissa.

Pääasiallinen saaliskala oli siika ja muut lohensukuiset kalat. Ahventa ja haukea pyydettiin yleensä vain keväisin pitkän talven jälkeen tai muun kalan loputtua.

Nykyisin kalastus kohdistuu voimakkaimmin alueen suurimpiin siikaistutusjärviin kuten Olkojärveen, Vuomajärviin, Pitkäjärveen ja Pöyrisjärveen. Ammattikalastus keskittyy lähinnä Pöyrisjärveen, jossa saaliin määrä on ollut vuosittain 12 000–15 000 kiloa. Ammattikalastajien saaliista on Pöyrisjärvestä pyydetävän kalan osuus yli 50 % koko Enontekiön kunnan alueella pyydetystä kalansaaliista (Kasurinen 1985).

Ammattikalastajien pääasiallinen saaliskala on siika, jonka osuus Enontekiön kokonaissaaliista on vuonna 1981 ollut n. 86 %. Käytetyimpiä pyydyksiä kalastuksessa on verkko, joita kalastajaa kohden on käytössä keskimäärin 47 kappaletta (Kasurinen 1985). Ansiokalastajilla käytettyjen verkkojen solmuväli on yleisimmin 27–33 mm, kotitarvekalastajat käyttävät yleensä suurempisolmuvälisiä, yli 40 mm verkkoja (Anunti 1993). Kotitarvekalastajat käyttävät pyynnissä 10–15 verkkoa kerrallaan (Kasurinen 1985).

Siian lisäksi myös taimen on tavoiteltu saaliskala. Sen hallitsematon pyynti on paikoitellen pienentänyt taimenen järvi- ja jokisaaliita huomattavasti. Myös harjasta pyydetään paljon sekä verkoilla että viehekalastusvälinein.

12.6 Kalastuksen luonne

Pöyrisjärven erämaa-alueen vedet ovat aina tarjonneet hyvät ja monipuoliset kalastusmahdollisuudet eri kalastusmuotojen harjoittamiseen. Pohjoiset olosuhteet ovat kuitenkin asettaneet omat rajoituksensa kalastukselle. Luonnonolosuhteiden vuoksi ympärivuotinen kalastus on aina ollut vaikeaa.

Kalastus on muuttunut vuosisadan alusta koko Enontekiön kunnan alueella. Suurimpia muutoksia ovat aiheuttaneet maastoajoneuvojen nopea kehittyminen ja yleistyminen, pyydysten ja niiden rakennusmateriaalien kehittyminen entistä tehokkaammiksi ja 1970-luvulla alkaneet siikaistutukset. Siikaistutukset ovat ohjanneet kalastusta myös sellaisiin vesiin, jotka ovat vaikeammin saavutettavia tai joiden alkuperäinen kalasto ei muuten olisi kiinnostanut.

Vesien kaukaisen sijainnin ja hankalien kulkuyhteyksien vuoksi kalastus jaksoituu lyhyisiin kalastuskausiin. Ammattimaisesti kalastaville parasta pyyntiaikaa on syksy aina tammikuulle asti. Kesäkalastus jää enemmän kotitarvekalastukseksi ja vähäisessä määrin ansiopyynniksi. Koska kalastuskausi on lyhyt, ovat käytetyt verkkomäärät suuria.

Saaliin poiskuljettaminen kesäaikana on hankalaa ja apuna käytetään maastoajoneuvoja tai lentokonetta. Talviaikana kulku on helpompaa moottorikelkalla. Tällöin pyyntimatkat voivat ulottua hyvinkin kauas asuinpaikasta, joskin saaliin arvo ei aina kata aiheutuneita kustannuksia.

12.7 Kalastuksen merkitys

Kalastuksella ja kalavesillä on ollut tärkeä merkitys sekä ravinnon lähteenä että asutuksen sijoittumisen ja leviämisen ohjaajana. Kala on myös ollut huomattava maksu- ja vaihtotuote, jolla on maksettu veroja ja hankittu tarpeellisia tuotteita kotitalouksiin.

Paikallisen asutuksen sijoittumisen sekä alueella vallinneen elinkeinorakenteen vuoksi kalastus on ollut merkittävä lisätoimeetulon lähde etenkin lähialueen kotitalouksille. Kasurisen (1985) mukaan vielä vuonna 1974 kalaravinto muodosti alueen kotitalouksien ravinnosta merkittävän osan. Esimerkiksi Näkkälässä syötiin kalaa vuodessa 138 kg/henkilö.

Toisen maailmansodan jälkeisen kehityksen ja elinkeinorakenteen muuttumisen myötä on kalatalous menettänyt merkitystään paikallisen väestön keskuudessa, kuten muuallakin Suomessa.

Nykyisin kalastus antanee toimeentuloa lähinnä alueen luontaiselinkeinojen harjoittajille. Kalastus elinkeinona kytkeytyy yleensä muuhun ammatinharjoittamiseen, mutta jää lähinnä sivuelinkeinoksi.

Ammattikalastus vaatii laajoja vesiä, joissa on oltava riittävästi arvokasta kalaa kalastuksen kannattavuuden turvaamiseksi. Lisäksi on kyettävä käsittelemään ja säilyttämään pyydetty kala hyvälaatuisena sekä kuljettamaan se alueelta kohtuukustannuksin.

Erämaa-alueen järvistä vain Pöyrisjärvi (ja Vuomajärvet) mahdollistaa ympärivuotisen ammattimaisen kalastuksen, mutta ongelmana on kalan kuljetus alueelta, etenkin kesällä.

Luontaiselinkeinojen harjoittajien lisäksi kotitarvekalastajat ovat tärkein vesien käyttäjäryhmä. Kotitarvekalastajat kalastavat useimmiten isokokoista siikaa. Heidän halunsa lähteä tavoittelemaan pienempää ja vähempiarvoista kalaa on vähäinen. Usein kotitarvekalastus tapahtuu pelkästään vapaa-aikana ja keskittyy asuinpaikan läheisyyteen. Kauemmaksi mentäessä kotitarvekalastus on virkistyskalastuksen luonteista.

Sekä paikkakuntalaiset että ulkopaikkakuntalaiset harjoittavat viehe- ja pilkkikalastusta alueen vesissä. Avovesiaikana kalastus kohdistuu lähinnä alueen virtavesissä olevaan harjukseen ja taimeneen. Pilkkikalastuksen pääkohteena ovat ahven- ja harjusvedet sekä muutama alueella oleva rautuvesi.

Lähteet

- Allendorf, F., Ryman, N., Stennek, A. & Ståhl, G. 1976: Genetic variation in Scandinavian brown trout (*Salmo trutta* L.): evidence of distinct sympatric populations. – *Hereditas* 83.
- Kallio-Nyberg, I. & Koljonen, M.-L. 1991: Kalakantarekisteri: lohi, taimen ja nieriä. – Moniste, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos.
- Kasurinen, M. 1985: Metsähallinnon kalavesien käyttö- ja hoitosuunnitelma Enontekiön kunnassa. – Opinnäyte kalatalousteknikon tutkintoa varten.
- Ryman, N. 1981: Genetic perspectives of the identification and conservation of Scandinavian stock of fish. – *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 38.
- 1983: Patterns of distribution of biochemical genetic variation in salmonids: differences between species. – *Aquaculture* 33.
 - , Allendorf, F. M. & Ståhl, G. 1979: Reproductive isolation with little genetic divergence in sympatric populations of brown trout. – *Genetics* 92.
- Uhanalaisten eläinten ja kasvien seuranta-toimikunta 1992: Uhanalaisten eläinten ja kasvien seuranta-toimikunnan mietintö. – Komiteamietintö 1991:30. 328 s.

13 LUONTAISLINKEINOT JA KERÄILYTALOUS

Lydia Heikkilä

13.1 Luontaiselinkeinojen harjoittaminen

Luontaiselinkeinojen taloudellista merkitystä on tutkittu vähän. Luontaiselinkeinojen harjoittamisesta päätoimisen toimeentulonsa saavia on määrällisesti vähän, mutta suhteessa kuntien väestömäärään luontaiselinkeinojen harjoittajat muodostavat Ylä-Lapin kunnissa merkittävän väestönosan. Luontaiselinkeinoilla on lisäksi sivuansiollista merkitystä alueen muulle väestölle. Tässä artikkelissa tarkastellaan keräilytalouden merkitystä Pöyrisjärven erämaassa sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueilla sekä luontaiselinkeinoista päätoimisen toimeentulonsa saaville että alueen muulle väestölle. Erityishuomio on luontaiselinkeinotilallisissa, koska heidän asemastaan on tuoretta tietoa. Luontaiselinkeinotilallisten asemaa ja elinkeinollista toimintaa koskevat kysymykset ovat pääpiirteiltään samansuuntaisia muiden luontaiselinkeinojen harjoittajien kanssa.

Keräilytaloutta ei voida tutkia irrallaan muista alueella harjoitetuista luontaiselinkeinoista. Luontaiselinkeinojen harjoittamista on tarkasteltava elinkeinokokonaisuuden näkökulmasta. Tämä näkökulma ulottuu sekä mikro- että makrotason talouden tarkasteluun. Yksittäisten luontaiselinkeinon harjoittajien talous koostuu eri elinkeinojen harjoittamisesta saadusta toimeentulosta. Toisaalta alueella harjoitetut elinkeinot muodostavat kokonaisuuden, jonka osilla on sekä yhteneviä että ristiriitaisia intressejä.

Luontaiselinkeinojen harjoittaminen on yhden tai useamman elinkeinon harjoittamisesta koostuvaa toimintaa, jota säätelee vuodenaikojen vaihtelu ja vuosittaiset satovaihtelut. Eri luontaiselinkeinot ja niiden tarjoama toimeentulo täydentävät toisiaan osana vuodenkiertoa. Useimpien luontaiselinkeinojen harjoittajien toimeentulo koostuu luontaiselinkeinotulojen lisäksi myös muusta työstä saadusta ansiotulosta ja sosiaaliturvatuloista.

Tässä artikkelissa käytetty materiaali perustuu tutkimukseen luontaiselinkeinotilallisten toimeentulosta ja toimeentulomahdollisuuksista (Heikkilä & Magga 1995). Keräilytulojen taloudellista merkitystä verrataan lisäksi Pohjois-Lapin kuntien metsämarja- ja sienitutkimukseen vuosilta 1987–88. Tämän ns. Pohla-projektin toteuttivat yhdessä Pellervo-seuran markkinatutkimuslaitos ja Metsäntutkimuslaitos.

13.1.1 Luontaiselinkeinotilat

Luontaiselinkeinolaki säädettiin vuonna 1984. Sen tarkoituksena oli parantaa luontaiselinkeinojen harjoittajien toimeentulomahdollisuuksia ja elinolosuhteita maan pohjoisilla alueilla. Lakia sovelletaan Enontekiön, Inarin, Savukosken ja Utsjoen kunnissa sekä Kittilän, Muonion, Sallan ja Sodankylän kuntien pohjoisosissa. Luontaiselinkeinoiksi on lain mukaan laskettu porotalous, kalastus, metsästy, pienimuotoinen maatalous, erikoismaatalous sekä marjastus, sienestys ym. luonnon jatkuvaan tuotantokykyyn perustuvien luonnonvarojen hyödyntäminen. Lisäksi laki koskee luontaiselinkeinon ohella harjoitettavaa kalanviljelyä, käsitöitä yms. kotiteollisuutta, kuten matkamunistojen valmistamista sekä matkailijoiden majoitusta ja opastamista. Lain perusteella on myönnetty tukea maanhankintaan, asuinrakennuksen ja

talousrakennuksen rakentamiseen sekä irtaimiston hankintaan. Luontaiselinkeinotilojen myöntämisen perusteena on ollut luontaiselinkeinoista saatu tulo ja perehtyneisyys luontaiselinkeinojen harjoittamiseen. Muusta ansiotyöstä saadulle tulolle on laissa säädetty enimmäistulorajat.

Luontaiselinkeinolain mukaan perustettuja luontaiselinkeinotiloja on Enontekiön kunnassa 66. Kun verrataan luontaiselinkeinotilojen lukumääriä luontaiselinkeinolain piiriin kuuluvien kuntien väkilukuun todetaan, että suhteessa väkilukuun eniten luontaiselinkeinotiloja on Enontekiöllä. Enontekiöllä 7,1 % kunnan 17–54-vuotiaasta väestöstä on luontaiselinkeinotilallisia. Vastaava luku koko luontaiselinkeinoalueella on keskimäärin 2,3 %. Luontaiselinkeinotilat ovat keskittyneet kunnassa tietyille alueille. Eniten luontaiselinkeinotiloja on Hetan kylän alueella sekä Palojärven, Näkkälän ja Peltovuoman kylien alueella.

13.1.2 Porotilalliset ja alueen muut luontaiselinkeinojen harjoittajat

Luontaiselinkeinolaki on jatkoa porotilalaille, joka aloitti valtion luontaiselinkeinojen harjoittajille suuntaaman tukitoiminnan. Porotilalaki säädettiin vuonna 1969. Lain mukaan porotalouden harjoittajien oli mahdollista saada tukea asuinrakennuksen rakentamiseen. Porotilalain mukaan perustettuja tiloja on Enontekiöllä 74. Poro- ja luontaiselinkeinotiloista kaksi kolmasosaa on keskittynyt Pöyrisjärven erämaa-alueetta ympäröiviin kyliin.

Luontaiselinkeinotilallisten ja porotilallisten lisäksi Enontekiöllä on myös muita luontaiselinkeinojen harjoittajia, jotka eivät ole hakeneet tai päässeet osallisiksi näistä etuuksista. Luontaiselinkeinolakia valmistelleen toimikunnan selvitysten mukaan luontaiselinkeinojen harjoittamisesta pääasiallisen toimeentulonsa saavia henkilöitä oli Enontekiön kunnassa porotilallisten lisäksi kaikkiaan 181.

Luontaiselinkeinoista saatavalla tulolla on lisäksi sivuansiollinen merkitys päätoimisille maatalouden harjoittajille, muille ammatinharjoittajille, toimihenkilöille ja viranhaltijoille. Ammatissa toimimattoman väestöryhmän osuus työkäisistä on Enontekiöllä suuri. Työttömyysaste on maan korkeinta tasoa. Marjastuksesta, kalastuksesta ja metsästyksestä saatavalla lisäansiolla on merkittävä osuus työttömien ja eläkeläisten toimeentulossa.

13.1.3 Luontaiselinkeinorakenne Enontekiöllä

Harjoitettujen luontaiselinkeinojen keskinäistä asemaa tarkasteltaessa todetaan, että eri elinkeinoilla on erilainen painoarvo sekä yksilön toimeentulon lähteenä että yhteisön taloudessa. Elinkeinokokonaisuudesta voidaan erottaa kotitalouksille pää- ja sivutoimisen toimeentulon tuottavat elinkeinot. Luontaiselinkeinotilallisten harjoittamien elinkeinojen jakauma noudattelee alueen luontaiselinkeinojen rakennetta. Porotalouden merkitys korostuu luontaiselinkeinotilallisten harjoittamissa elinkeinokokonaisuuksissa muihin luontaiselinkeinoihin nähden (taulukko 11).

*Taulukko 11. Luontaiselinkeinotilaa hakeneet, hyväksytyt ja hylätyt pääelinkeinoittain (Lähde: Heikkilä & Magga 1995). * = Luontaiselinkeinotilaa hakeneista 15:llä oli useampi kuin yksi pääelinkeino. Laskennallisesti heidän kertaantumisensa useammassa ryhmässä nostaa taulukon kokonaisprosenttiluvun yli sadan.*

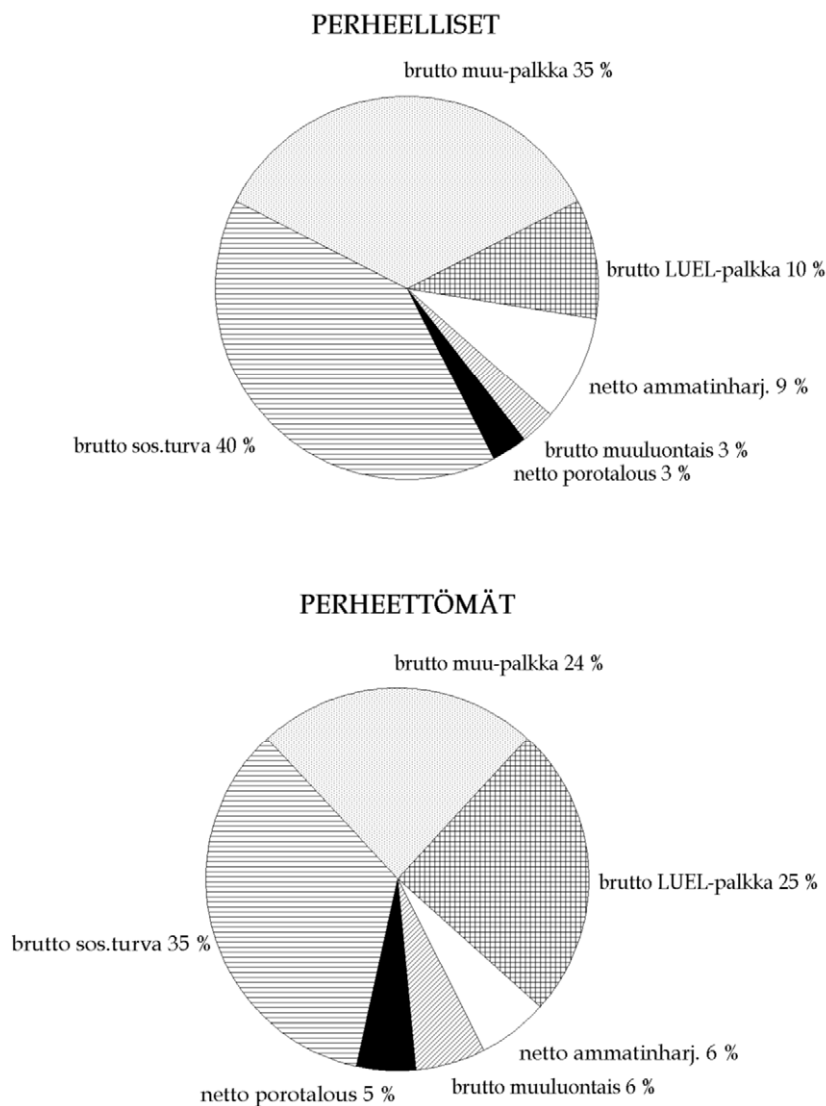
	Porotalous %	Kalatalous %	Muu pääelinkeino %	Sekatalous %	Yhteensä lkm	Yhteensä %
Hakeneet	34	16	17	37	490	104*
Hyväksytyt	41	14	14	35	345	104
Rakentaneet	43	13	16	33	224	104
Rakentamattomat	36	14	12	40	121	104
Hylätyt	17	20	22	42	143	101

Porotalous oli suunniteltuna pääelinkeinona 43 %:lla luontaiselinkeinotilallisista, kalatalous 14 %:lla ja jokin muu laissa mainittu luontaiselinkeino 14 %:lla. Noin 28 %:lla luontaiselinkeinotilallisista ei ollut selvää pääelinkeinoa, vaan he suunnittelivat hankkivansa toimeentulon harjoittamalla vähän kutakin luontaiselinkeinoa. Heitä voidaan pitää sekatalouden harjoittajina. Sivuelinkeinoiksi oli luontaiselinkeinotilallisista suunnitellut porotaloutta 28 %, kalataloutta 53 %, marjastusta 63 %, metsästystä 38 %, matkailua 9 % sekä vähäisen määrän muita elinkeinoja. Vain 29 % luontaiselinkeinotilallisista ei ollut suunnitellut sitoutuvansa mitenkään porotalouteen. Marjastus oli yleisin sivuelinkeino luontaiselinkeinotilallisilla; marjastusta oli suunnitellut pääelinkeinoksi 3 % luontaiselinkeinotilallisista ja sivuelinkeinoksi 63 %. Luontaiselinkeinotilallisista vain 35 % ei ollut ilmoittanut marjastusta tilan toimintasuunnitelmassa.

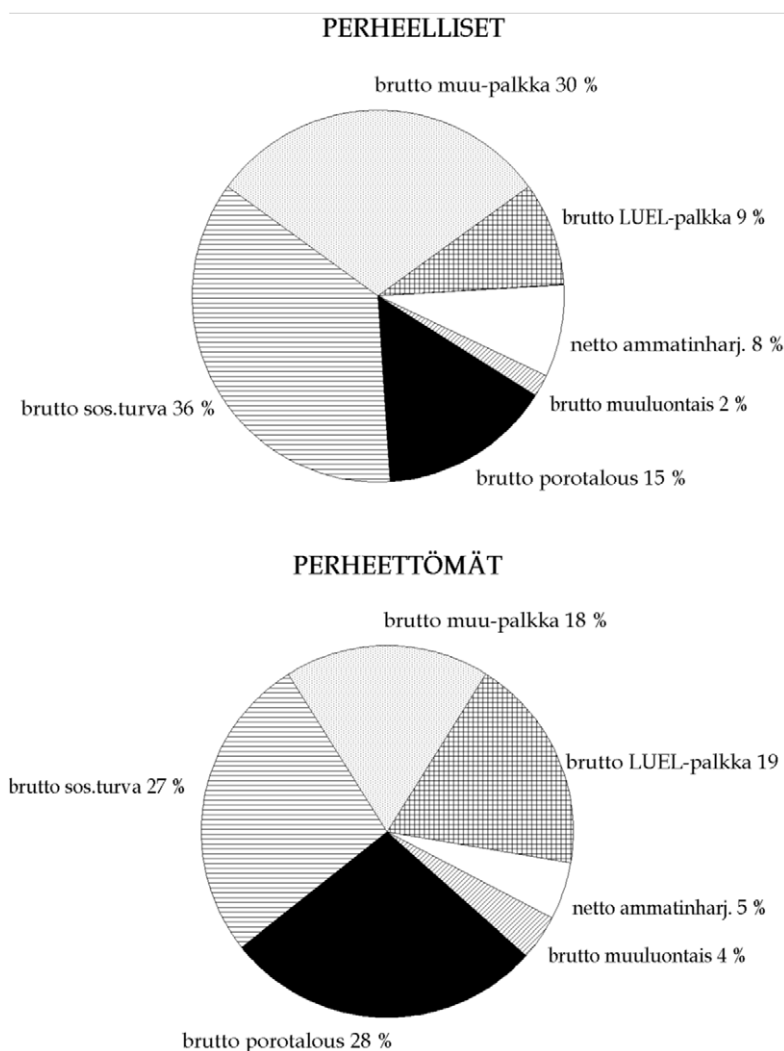
Suunniteltujen elinkeinokokonaisuuksien toteutumista on arvioitu vuoden 1992 verotusta koskevan tiedon ja luontaiselinkeinotilallisille suunnatun kyselytutkimuksen tulosten perusteella (Heikkilä & Magga 1995).

Luontaiselinkeinotilallisista 65 % oli saanut porotalouden tuloja. Porotaloustulojen rahallista merkityksestä luontaiselinkeinotilallisten toimeentulossa ei verotietojen perusteella kuitenkaan saada tarkkaa kuvaa, koska verottaja käyttää porotaloustuloista laskennallista puhtaan tuoton käsitettä. Toisaalta osa porotalouden tulosta on verotuksessa palkkatulomuodossa. Tätä on kuvissa 20 ja 21 hahmotettu erillisellä "brutto luel-palkka" -sektorilla. Porotalouden todellisesta tulovaikutuksesta saadaan kuva, kun tarkastellaan porotalouden bruttotuloa (teurastulot sekä peto-, kato- ja liikennekorvaukset). Porotalouden bruttotulo ja "luel-

palkka"-tulo yhteenlaskettuna porotalouden tulo muodostaa keskimäärin 24 % perheellisten ja 47 % perheettömien luontaiselinkeinotilojen toimeentulosta (kuva 21).

Kuva 20. Luontaiselinkeinotilojen tulojakauma verotettavan tulon mukaan.

Kuva 21. Luontaiselinkeinoilajien tulojakauma porotalouden bruttotulo huomioon ottaen.

13.2 Keräilytulosten merkitys luontaiselinkeinojen harjoittajille

Keräilytulot koostuvat Enontekiöllä lähinnä marjastuksesta saatavista tuloista. Tärkein myyntiin poimittava marja on hilla. Sienten ja yrttien osuus on vähäistä luontaiselinkeinoilajien keräilytaloudessa. Marjastustulosten osuudesta luontaiselinkeinoilajien toimeentulon tuottajana ei saada verotietojen perusteella kattavaa kuvaa, koska keräilytulo on poimijalle verotonta tuloa. Kuvissa 20 ja 21 "brutto muu luontais" -sektori kuvaa pääasiallisesti marjastustulosten osuutta toimeentulossa. Marjastustuloja oli ilmoittanut veroilmoituksessaan vain 10 % Enontekiön luontaiselinkeinoilajisista. Keskimäärin heidän marjastustulonsa olivat 8 141 markkaa.

Luontaiselinkeinoilajisille suunnatun kyselytutkimuksen vastausprosentti oli alhainen. Enontekiöllä kyselyyn vastasi vain 20 % luontaiselinkeinoilajisista. Kyselylomakkeessa tiedusteltiin eri elinkeinoista saatavan tulon merkitystä kotitalouden toimeentulossa. Kyselyyn vastanneista kaksi kolmasosaa ilmoitti marjastuksen olevan heidän tärkein tai toiseksi tärkein

toimeentulon lähteensä. Kotitalouksien marjastustulot olivat 3 000–16 230 markkaa vuodessa (Heikkilä & Magga 1995, 96–97).

Pohla-projektissa (Pohjois-Lapin... 1989, 47–72) on tutkittu poimintatulojen merkitystä elinkeinollisesti suuntautuneille marjanpoimijoille. Tutkimuksessa on haastateltu 49 ruokakuntaa Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kuntien alueella. Haastateltaviksi valikoituneiden ruokakuntien päämiehistä noin kolmannes oli luontaiselinkeinojen harjoittajia. Tutkimusaineiston niukkuudesta johtuen keskipoimintamääristä ei voida tehdä pitäviä johtopäätöksiä marjastuksen taloudellisesta merkityksestä elinkeinollisesti suuntautuneille poimijoille. Keskipoimintamäärät antavat kuitenkin viitteitä keskivertopoimijoiden (kotitarvepoimijoiden) ja ammatillisesti suuntautuneiden poimijoiden poimintamäärien eroista sekä vuosittaisesta satovaihteluista.

Elinkeinollisesti suuntautuneiden poimijoiden keskimääräiset poimintamäärät myyntiin vaihtelivat kotitaloutta kohti valtavasti Enontekiöllä vuosina 1986–88 (taulukko 12).

Taulukko 12. Elinkeinollisesti suuntautuneiden poimijoiden keskimääräiset poimintamäärät Enontekiöllä vuosina 1986–88 (Lähde: Pohjois-Lapin... 1989, 60).

	MYyntI			OMA KäyttÖ		
	kg/kotitalous			kg/kotitalous		
	1986	1987	1988	1986	1987	1988
Hilla	442,3	6,8	320	33,2	6,9	14,3
Mustikka	–	–	5,7	12,9	1,2	16,3
Puolukka	–	2,2	–	17,7	6,9	19,3
Variksenmarja	–	–	–	2,7	–	–
Korvasieni	–	2,8	7,1	–	0,6	1,4
Muut sienet	–	0,8	–	3,2	0,3	2,1

Kun verrataan luontaiselinkeinoilallisten toimeentulotutkimuksen tuloksia Pohla-projektin tuloksiin, todetaan tulosten vahvistavan toisiaan. Keräilytulot vaihtelevat sekä kotitalouskohtaisesti että vuosittain sadosta riippuen. Marjastuksen elinkeinollinen merkitys luontaiselinkeinojen harjoittajille vaihtelee kotitalouskohtaisesti. Myös marjastustulojen vuosivaihtelut ovat suuret. Luontaiselinkeinoilallisille tehdyn toimeentulotutkimuksen (Heikkilä & Magga 1995, 79) mukaan luontaiselinkeinoilallisten keskimääräinen tulotaso on alhainen. Jos kokonaistulotaso on alhainen, marjastustulot muodostavat merkittävän osan toimeentulosta. Marjastustulot tasapainottavat näiden kotitalouksien taloutta. Pohla-projektin tutkimustulosten mukaan marjastuksen myyntitulot muodostivat haastateltujen luontaiselinkeinojen harjoittajien vuotuisesta tulosta jopa yli 30 %.

Viimeaikaisessa yhteiskunnallisessa kehityksessä on ollut piirteitä, jotka ovat huonontaneet luontaiselinkeinojen harjoittajien asemaa. Luontaiselinkeinoituotteiden, varsinkin poronlihan ja riekon, hintakehitys on ollut huono. Luontaiselinkeinojen teknistymisen myötä elinkeinojen harjoittamisen vaatimat kustannukset ovat nousseet. Seurauksena on ollut luontaiselinkeinojen kannattavuuden lasku. Taloudellisen taantumisen seurauksena sivuansiomahdollisuudet

muusta työstä ovat kaventuneet ja sosiaaliturva on huonontunut. Näiden tekijöiden seurauksena voidaan katsoa marjastustulojen merkityksen toimeentulon tuottajana luontaiselinkeinojen harjoittajille kasvaneen.

13.3 Keräilytalouden merkitys Enontekiöllä

Keräilytulojen merkityksestä sivuansiolähteenä Enontekiöläisille kotitalouksille ei ole tehty tarkkaa seuranta. Pohla-projektin tulosten mukaan hillojen kokonaispoimintamäärä oli Enontekiöllä 4 180 kg vuonna 1987 mutta seuraavana vuonna 85 830 kg. Kotitaloutta kohti lasketut keskimääräiset hillan poimintamäärät olivat Enontekiöllä kyseisinä vuosina 5–106 kg (taulukko 13). Vuosina 1987–88 ero hillan poimintamäärissä oli Enontekiöllä jopa kaksikymmenkertainen.

Taulukko 13. Luonnonmarjojen ja sienten kotitalouskohtaiset poimintamäärät Enontekiöllä vuosina 1987 ja 1988 (Lähde: Pohjois-Lapin... 1989, 38).

	1987 kg	1988 kg
Hilla	5,2	106
Mustikka	1,7	16,6
Puolukka	3,6	13
Variksenmarja	0,7	2,8
Korvasieni	–	0,3
Muut sienet	–	11,6

Nämä tiedot koskevat Enontekiöläisistä kotitalouksista satunnaisotannalla otetun 80 kotitalouden poimintatietoja. Myyntiin poimittujen marjojen osuus kokonaismäärästä vaihteli sato vuosista riippuen. Hillasta myyntiin meni tutkimuskohteena olleina vuosina 3–77 % kotitalouksien poimimista marjamäärästä. Hillan kilohinta oli vuosina 1987–88 keskimäärin 32,50 markkaa. Muiden marjojen poiminta myyntiin oli Enontekiöllä kaikenkaikkiaan vähäistä. (Pohjois-Lapin... 1989, 31)

Tutkimustulosten perusteella todetaan, että luonnonmarjojen ja sienten keruulla on kotitalouksille merkitystä niin kotitarvekäytössä kuin ansiotarkoituksessa. Keräilytulojen rahataloudessa mitattua arvoa on kuitenkin vaikea määritellä. Omaan käyttöön poimittujen marjojen ja sienten keskimääräiset poimintamäärät voidaan suhteuttaa Kansantalouden tilinpidon mukaiseen hintatasoon, kuten Tilastokeskuksen kotitalouksien tuloja ja kulutusta mittaavissa tutkimuksissa tehdään. Näin saadaan kuitenkin vain summittainen arvio keräilytuotteiden merkityksestä alueen kotitalouksien toimeentuloon. Poimintamäärät vaihtelevat kotitalouksittain ja satovuosittain, ja niiden vaikutus kotitalouksien kokonaistoimeentuloon riippuu kotitalouden yleisestä tulotasosta.

Tiivistäen voidaan todeta, että marjastuksen taloudellinen merkitys on suuri ammatillisesti suuntautuneille poimijoille, kohtalainen lisäansiopoimijoille ja suhteellisen vähäinen

satunnaisille myyntipojmijoille. Myyntipojminta kuuluu osana luontaiselinkeinoihin liittyvään elinkeinokokonaisuuteen. Ansiotarkoituksessa pojmvien keskipojmintamäärät ovat korkeita, ja marjoja myydään paljon suhteessa luonnonmarjojen kotitarvekäyttöön. Hilla on Enontekiöllä ylivoimaisesti tärkein marja. Luonnonmarjojen myynti on pääasiallisesti hillan myyntiä, mutta luonnonmarjojen kotitarvekäyttö perustuu hillan lisäksi puolukkaan ja mustikkaan. Keskiwertopojmija pojmi marjoja ensi sijassa oman ruokakunnan kotitarvekäyttöön. Marjastuksen lisäansiollinen merkitys riippuu paljon satokaudesta. Mikäli satokausi on huono, vähenee myyntiin pojmittujen marjojen osuus enemmän kuin kotitarvekäyttöön pojmittu osuus.

13.4 Keräilytalouden tulevaisuudennäkymät Pöyrisjärven erämaassa

Pöyrisjärven erämaa-aluetta käyttää arviolta 50 luontaiselinkeinotilallista ja saman verran porotilallisia. Heidän toimeentulonsa on asuinrakennuksen rahoituksen kautta sidottu luontaiselinkeinoihin. Toisaalta asuinrakennuksen rakentamisesta aiheutuneet kustannukset ovat johtaneet lisääntyneeseen ansiontarpeeseen. Erämaa-aluetta käyttää myös joukko luontaiselinkeinoja perinteisesti harjoittaneita enontekiöläisiä, jotka eivät ole hakeneet tai saaneet luontaiselinkeino- tai porotilaa. Alueelta toimeentulonsa hankkivien luontaiselinkeinojen harjoittajien tarkkaa lukumäärää ei tiedetä. Lisäksi Pöyrisjärven erämaa-alue tarjoaa lisäansiollisia marjastus-, kalastus- ja metsästysmahdollisuuksia muiden ammattien harjoittajille. Luontaiselinkeinojen harjoittamisen ohella aluetta käytetään matkailu- ja virkistystarkoituksiin.

Luontaiselinkeinot vaativat laajoja erämaa-alueita. Viimeisten erämaa-alueiden käytön suhteen on kuitenkin syntynyt ristiriitaa sekä eri luontaiselinkeinojen harjoittajien kesken että luontaiselinkeinojen harjoittajien ja alueen muun käytön välillä. Keskeisin ongelma liittyy elinkeinojen rahataloudellisen merkityksen korostumiseen. Luontaiselinkeinojen harjoittajille suunnatusta tukitoiminnasta johtuen aluetta käyttävien ja sieltä toimeentulonsa hankkivien ihmisten määrä on jonkin verran kasvanut. Toisaalta luontaiselinkeinojen harjoittamisen vaatimien menojen sekä yleisten elinkustannusten kohoamisen seurauksena luontaiselinkeinojen rahalliseen tuottavuuteen kohdistuu entistä suurempi paine.

Lisääntynyt käyttäjämäärä ja ennenkaikkea mönkijöiden käytön yleistymisen ovat johtaneet maaston kulumiseen. Erämaaluonto on herkästi haavoittuvaa ja hitaasti korjaantuvaa. Luonnon kulumisen johtaa luontaiselinkeinojen vähenemiseen ja luontaiselinkeinoista toimeentulonsa saavien ihmisten tulotason laskuun. Maastoliikenne ja sen suuntaamiseksi tehdyt toimet on yksi suurimpia ympäristön muutoksiin vaikuttavista seikoista. Alueen käyttöä suunniteltaessa on otettava huomioon alueen luontaiselinkeinojen elinkeinorakenne ja niiden tarpeet maa-alueisiin nähden. Elinkeinojen kehittämisessä on otettava huomioon, mikä vaikutus yhden luontaiselinkeinojen kehittämisellä on alueen muille luontaiselinkeinoille, koska erämaaluonto on herkkä ja arktisten alueiden luonnon kantokyky on rajallinen. Toisaalta liitännäselinkeinoista, joiksi mm. matkailu lasketaan, aiheutuu helposti ristiriitaa luontaiselinkeinojen harjoittamisen kanssa. Kyse on keskeisesti maastonkäytöstä.

Luontaiselinkeinojen harjoittamista ei pidä arvioida pelkästään taloudellisena kysymyksenä. Luontaiselinkeinojen merkitystä ei voi mitata vain niiden tuottavuuden perusteella.

Luontaiselinkeinojen harjoittaminen liittyy osana paikalliseen kulttuuriin. Kulttuurin monimuotoisena säilyttäminen tulisi nähdä tärkeänä alueellisena tavoitteena, ja siksi luontaiselinkeinojen harjoittamismahdollisuuksia olisi kehitettävä. Mahdollisuus harjoittaa luontaiselinkeinoja on myös olennainen osa saamelaiskulttuuria. Eritoten porotalouden harjoittamismahdollisuuksien turvaaminen on tärkeää saamelaiskulttuurin säilymiseksi.

Tämänhetkisessä laajuudessaan maastoliikenne tuhoaa erämaa-alueen luontoa ja haittaa luontaiselinkeinojen harjoittamista. Toisaalta maastoliikenneurien rakentaminen jokien yli tehtyine siltoineen ei sekään ole yksiselitteisesti hyvä ratkaisu. Paremmat kulkureitit tulevat nimittäin lisäämään erämaa-alueen käyttöpainetta entisestään. Pöyrisjärven erämaa-alueen käyttöä suunniteltaessa on tehtävä harkittuja, tietoisia ratkaisuja, joissa otetaan huomioon eri osapuolten näkökohdat.

Lähteet

Heikkilä, M.-T. & Magga, R.-R. 1995: Luontaiselinkeinoilallisen elämän leipä – tutkimus luontaiselinkeinoilallisen toimeentulosta ja toimeentulomahdollisuuksista. – Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C 20.

Pohjois-Lapin kuntien metsämarja- ja -sienitutkimus vuosina 1987–88. Pohla-projekti. – Peltervo-seuran markkinatutkimuslaitos. Raportteja ja artikkeleita 1989.

14 POROTALOUS NYKYISIN

Liisa Kajala ja Arvo Olli

Porotalouden historiaa ja osuutta luontaiselinkeinonharjoittajien toimeentulosta on kuvattu luvuissa 10 ja 13. Tässä luvussa keskitytään porotalouden lähihistoriaan ja nykypäivään.

14.1 Porotalouden järjestelyt ja rakenteet

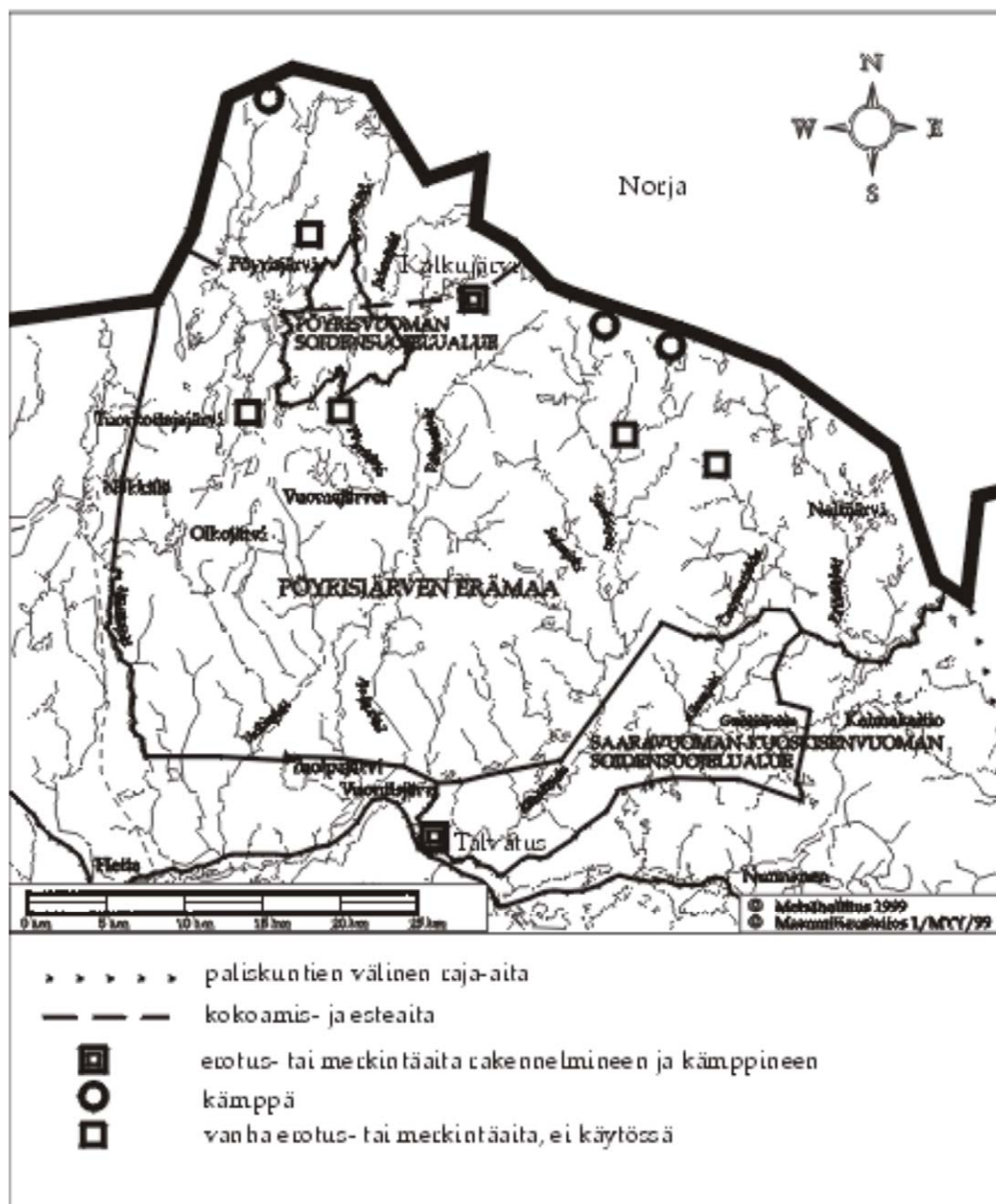
Pöyrisjärven erämaa-alue sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueet kuuluvat kokonaisuudessaan Näkkälän paliskuntaan ja ovat Näkkälän, Vuontisjärven ja Nunnasen tokkakuntien talvi-, vasomis-, ja kesälaidunalueita (kuva 22). Ounasjoki ja sen sivujoet ovat paliskunnan luontaisina rajoina etelässä. Suomen ja Norjan välille 1950-luvun puolivälissä rakennettu poroaita muodostaa paliskunnan pohjoisrajan. Idässä Näkkälän paliskunnan naapurina on Sallivaaran paliskunta ja etelässä Kuivasalmen ja Kyrön palkiset. Kyseisten paliskuntien rajoilla on poroaidat. Lännessä Näkkälän paliskunnan naapurina on samaan merkkipiiriin kuuluvan Käsivarren paliskunnan Erkunoiden kylä.

Porot eivät ole yhteispaimennuksessa, vaan eri kyläkunnat pitävät porotokkansa erillään paimentamalla läpi vuoden. Alueella ei ole varsinaista laidunkiertoa, vaan porot asustelevat pääsääntöisesti samoilla alueilla ympäri vuoden. Poromiesten työhuippu on ennen syyserotuksia, jolloin porotokat kerätään laajalta erämaa-alueelta Talvatuksen erotusaidalle. Se sijaitsee Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen länsipäässä, Vuontisjärven ja Peltovuoman kylien välissä. Erotukset jatkuvat usein tammikuulle.

Poromiesten kesäaikainen työhuippu ajoittuu vasanmerkkauksen aikoihin, juhannuksen molemmin puolin. Tällöin porot kerätään Pöyrisjärven erämaa-alueella sijaitsevalle Kalkujärven vasanmerkkauksaidalle. Kuvasta 22 käyvät edellisten rakenteiden lisäksi ilmi kokoamis- tai esteaidat, poromiesten ja Paliskuntainyhdistyksen kämpät sekä vanhat, käytöstä poistetut erotus- tai merkintäaidat, joista vielä näkyy rakenteita maastossa.

14.2 Porotalouden merkityksestä alueella

Näkkälän paliskunnassa oli poronhoitovuonna 1995/96 lukuporoja 8 047. Näistä maapintaalojen suhteessa (138 850 ha/332 900 ha) laskettuna noin 3 360 voidaan arvioida laiduntaneen erämaa-alueella ja siihen liittyvillä soidensuojelualueilla. Tämä on aliarvio, sillä osalla erämaan ja soidensuojelualueiden ulkopuolisia alueita muut maankäyttömuodot vähentävät porotalouden mahdollisuuksia.

Kuva 22. Porotalouden rakenteet ja järjestelyt Pöyrisjärven erämaa-alueella sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueilla.

Näkkälän paliskunnassa oli 169 poronhoitajaa poronhoitovuonna 1995/96. Pinta-alojen suhteessa laskettuna voidaan arvioida noin 70 henkilön omistavan erämaa-alueella tai soidensuojelualueilla laiduntavia poroja.

Suurin sallittu eloporumäärä on Näkkälän paliskunnassa ollut poronhoitovuodesta 1988/89 alkaen 10 000 poroa. Se ylittyi neljän poronhoitovuoden ajan, mutta sen jälkeen paliskunnassa on ollut useita vaikeita vuosia peräkkäin ja eloporumäärät ovat pysytelleet selvästi alle suurimman sallitun.

Vaikeat vuodet näkyvät myös teurasmäärissä, jotka putosivat 1980-luvun lopun ja vuosikymmenen vaihteen määristä noin puoleen. Erämaa-alueen ja siihen liittyvien soidensuojelualueiden teurasmäärät olivat poronhoitovuonna 1995/96 pinta-alojen suhteessa laskettuna keskimäärin 846 poroa. Teuraiden lihan arvoksi 28 mk:n kilohinnalla ja 20 kg:n keskipainolla tulee noin 474 000 markkaa. Poronomistajaa kohden se merkitsee keskimäärin 6 800 markan bruttotuloa. Keskiarvo korostaa vähäporoisten poronomistajien (esimerkiksi perheen lapset) merkitystä. Päätoimisten poronomistajien bruttotulo on huomattavasti suurempi.

Porotalouden merkitystä arvioitaessa ei riitä pelkkä rahamääräinen arvio. Porotaloudella on huomattava merkitys kylien asuttuna pitämisessä. Lisäksi se on yksi saamelaiskulttuurin perusta. Poronhoidolla on myös yhteiskunnallista merkitystä. Poro edustaa maailmalla kuvaa Lapista ja esimerkiksi Lapin matkailu tukeutuu vahvasti poroon liittyviin mielikuviin ja poronhoitoon elämäntapana.

15 RETKEILY

Arvo Olli

Pöyrisjärven erämaan käyttömuodoista retkeily on kaikkein nuorinta. Alueella ei vielä retkeillä kovin paljon. On kuitenkin nähtävissä, että tulevaisuudessa retkeilijämäärät kasvavat erämaa-alueen tullessa paremmin tunnetuksi. Ensimmäiset retkeilyrakenteet alueelle on rakennettu vasta 1970-luvun alussa.

Kunnan ulkopuolelta tuleva retkeilypaine on ollut vähäistä, mutta alue on paikkakuntalaisille tärkeä virkistytymisalue etenkin kevättalvella. Paikkakuntalaisten kulkemiseen on yleensä hyvä ”syy”, joka liittyy kalastamiseen, metsästykseseen tai marjastamiseen. Osa tästä käytöstä voidaan katsoa retkeilyksi, kuten kevättalviset pilkkiretket, jotka ajoittuvat etupäässä maalihuhtikuulle. Kävellen ja kanootilla kulkevia retkeilijöitä on eniten kesäkuun alusta syyskuun puoliväliin. Hiihtämällä liikkuvien retkeilijöiden määrä on suurin maaliskuun puolivälistä huhtikuun loppuun. Uusina retkeilymuotoina ovat alueelle tulleet koiravaljakkoajelut ja maastopyöräily. Näiden retkeilijöiden osuus on vielä pieni, mutta heidän määränsä tulee todennäköisesti lisääntymään. Rauhallista aikaa erämaassa on toukokuun rospuuttokausi sekä marras-helmikuun välinen kaamosaika. Kunnan taajamista Hetta, Vuontisjärvi, Peltovuoma, Nunnanen, Leppäjärvi, Palojärvi ja Näkkälä sijaitsevat erämaan läheisyydessä.

Pöyrisjärven alueella retkeillään eniten kevättalvella, jolloin liikutaan yleensä moottorikelkoilla rajan pinnassa oleville pilkkijärville. Suosituimmat kohteet lienevät Pöyrisjärvi, Maatterjärvi, alueen rautujärvet (mm. Maattojärvi) ja jokivesistöt.

15.1 Retkeily kesällä

Kesäaikainen retkeily suuntautuu melko hajanaisesti erämaa-alueelle. Suurimmat joet, Pöyrisjoki ja Käkkälöjoki, ovat kanoottiretkelijöiden ja kalastajien suosiossa. Kävelen vaeltavien turistien yleisimmät lähtöpaikat ovat Kalmakaltio, Vuontisjärvi, Nunnanen ja Näkkälä. Kalmakaltiolta, Vuontisjärveltä ja Nunnasesta lähtevät turistit suuntaavat reittinsä useimmiten alueen etelä- ja keskiosassa olevien autiotupien seuduille. Näkkälän kautta lähtevät retkeilijät suuntaavat matkansa usein Pöyrisjärvelle ja sieltä edelleen Kalkujärvelle tai Pöyrisjokivarteen. Lentäen erämaahan kulkevien kalastusturistien yleisimmät kohteet ovat Pöyrisjärvi ja Maaterjärvi.

15.1.1 Ohjattu retkeily

Ohjattua retkeilyä alueella on toistaiseksi hyvin vähän. Muutamat kanoottikerhot vetävät vuosittain kesän alkupuolella ohjattuja kanoottiretkiä Pöyrisjoella ja Käkkälöjoella. Pöyrisjoki on vaativa kanoottireitti, joka vaatii kokemusta, kun taas Käkkälöjoki sopii hyvin myös aloittelijoille.

Enontekiön kunta on kunnostanut entisen Kalmakaltion rajavartioaseman retkeilykeskukseksi. Retkeilykeskuksen on vuokrannut matkailuyrittäjä. Hän järjestää kesä- ja talviaikaan ohjattuja retkiä myös Pöyrisjärven erämaa-alueelle ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueelle.

15.1.2 Retkeily jokamiehenoikeudella

Jokamiehenoikeudella tapahtuva retkeily suuntautuu suurelta osin alueen etelä- ja keskiosiin, joissa sijaitsevat alueen autiotuvat. Yksittäisiä retkeilijöitä kulkee myös alueen pohjoisosissa, missä ei ole retkeilyrakenteita. Niille retkeilijöille, jotka hakevat luonnonrauhaa ja mahdollisimman vähäistä ihmismäärää, alueen pohjoisosan tunturialue on ihanteellinen. Etenkin Pöyrisjärven ja Maaterjärven välinen alue on maastonsa puolesta erämaa-alueen ainutlaatuisinta maisemaa harjuineen ja lentohietikkoineen. Pöyris- ja Käkkälöjoella käy muutamia yksittäisiä kanoottiretkelijöitä.

Maastopyöräily uutena liikkumismuotona ei ole vielä täysin löytänyt Pöyrisjärven erämaa-alueetta. Erämaa-alueella on laaja mönkijäuraverkosto josta yli 90 % on maastopolkupyörillä ajettavissa. Pöyrisjärven erämaa-alueen reitistö lienee paras, mitä Lapista voi löytää (Tyllilä 1993).

15.2 Retkeily talvella

15.2.1 Ohjattu retkeily

Erämaa-alueella ei ole säännöllisen latuhuollon piiriin kuuluvia latuja. Ehkä tämän vuoksi alueella ei järjestetä myöskään ohjattuja laturetkiä.

Paikkakunnan ohjelmapalveluyrittäjät, jotka ovat etupäässä luontaiselinkeinotilallisia, järjestävät ohjattuja kelkkaretkiä erämaa-alueelle. Suurimpaan osaan kelkkaretkistä kuuluu pilkkiminen rautu- tai harrivesissä. Osa luontaiselinkeinotilallisista käyttää asiakkaitansa ohjelmapalvelunumerona riekonansakierroksilla. Nämä ohjatut retket ajoittuvat pääosin maaliskuulta huhtikuun loppuun. Hettalainen ohjelmapalveluyrittäjä on järjestänyt talvisin Pöyrisvuoman soidensuojelualueella survival-retkiä 2–6 hengen ryhmille.

Ohjattuja koiravaljakkoretkiä on järjestetty pienessä mittakaavassa erämaa-alueella. Tulevaisuudessa niitä tullaan todennäköisesti järjestämään yhä enemmän. Ohjattuihin kelkka- ja koiravaljakkoretkiin tarvitaan maanomistajan lupa.

15.2.2 Kuntalaisten moottorikelkkailu

Kuntalaisten moottorikelkkaretket ajoittuvat suurimmaksi osaksi kevätkaudelle maaliskuulta huhtikuulle ja osittain toukokuun alkupuolelle. Tällöin kuntalaiset käyvät pilkkiretkillä erämaa-alueen kalavesillä. Liikkuminen tapahtuu pääasiassa perheittäin tai kaveriporukoissa. Melkein poikkeuksetta kelkkaretkillä liikutaan turvallisuusnäkökohtien vuoksi vähintään kahdella kelkalla ja pääsääntöisesti vakiintuneita kulku-uria myöten. Poronhoitotöitä lukuun ottamatta moottorikelkkailuun tarvitaan aina maastoliikennelupa.

15.2.3 Retkeily jokamiehenoikeudella

Hiihtäen erämaa-alueella kulkevien retkeilijöiden määrä ei ole kovin suuri, ja hiihtoretkeily on keskittynyt autitupien läheisille alueille. Lähes kaikki hiihtäen alueella liikkujat ovat turisteja. Paikalliset ihmiset liikkuvat pääsääntöisesti moottorikelkoilla. Osa hiihtäen kulkijoista ulottaa hiihtoreittinsä aina erämaa-alueen pohjoisosassa oleville tuntureille asti. Täysin puuttomalla tunturialueella ei ole eikä sinne tulla rakentamaan retkeilyrakenteita. Talviaikana sääolosuhteet voivat olla tunturissa hyvinkin ankarat. Tämän vuoksi retkeilijöillä pitää aina olla hyvä tunturiretkeilijän varustus lähdettäessä tälle alueelle. Erämaan etelä- ja keskiosassa hiihtäjät voivat turvautua autiotupaverkoston ja alueella on myöskin puustoa, jota voi käyttää leiriytymiseen.

Viimeaikoina muutamia koiravaljakolla ajajia on retkeilyt vuosittain erämaa-alueella. Siellä on suhteellisen paljon paikallisten kelkkareititejä, joita koiravaljakoilla ajavat ovat käyttäneet hyväkseen. Erämaan pohjoisosassa on suurimman osan talvea kantava hankikeli, jolloin koiravaljakot eivät tarvitse välttämättä moottorikelkan jälkeä kulkemiseen.

15.3 Retkeilyn rakenteet

15.3.1 Tuvat

Tuparakentaminen retkeilytarkoituksiin on nuorta Pöyrisjärven erämaa-alueella. Metsähallituksen tupien lisäksi retkeilijöiden käytössä on rajavartioston vanha tupa Suukisautsissa. Suukisautsin kämpä on nykyisin poromiesten hallinnassa. Rajavartiolaitos on purkanut Maaterjärven autiotuvan vuonna 1996.

Metsähallitus teki ensimmäisen autiotuvan Käkkälöjoen länsirannalle vuonna 1969. Tupa sijaitsee Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella. Vuonna 1971 rakennettiin kolme autiotupaa Lenkihakaan, Staaljärvelle ja Naltijärvelle ja vuonna 1994 uusin autio-/varaustupa Pöyrisjärvelle. Näiden lisäksi rajavartiosto on vuonna 1994 luovuttanut Metsähallituksen käyttöön Korteojan vanhan rajavartioston tuvan, josta Metsähallitus on tehnyt autiotuvan. Viimeksi mainitut 5 tupaa sijaitsevat Pöyrisjärven erämaa-alueella.

Autiotuvalla tarkoitetaan lukitsematonta, kaikille avoinna olevaa tupaa, jossa on mahdollista laittaa ruokaa, levähtää tai yöpyä. Tuvissa on varustuksena puukamina, vesi- ja likasankot, lattiaharja ja mahdollisesti joitakin keittovälineitä. Autiotupa on tarkoitettu tilapäiseen olemiseen ja yöpymiseen ja viimeksi tulleella on etuoikeus kämpän käyttöön. Moottorikelkkailijoiden yöpyminen on kielletty kevättalvella.

Varaustupa on lukittu maksullinen tupa, josta on mahdollista varata petipaikka etukäteen. Varustukseltaan varaustupa on parempi kuin autiotupa. Varaustuvassa varustukseen kuuluvat autiotuvan varustuksen lisäksi kaasuliesi, patjat, tyyny, peitteet ja astiasto.

Metsähallitus vastaa tupien puu- ja jätehuollosta sekä siivoaa tuvat muutaman kerran vuodessa. Tupien käyttäjille kuuluu siivous käytön jälkeen.

Seuraavassa esitellään retkeilykäytössä olevat Metsähallituksen omistuksessa olevat tuvat. Näiden lisäksi Naapajärven rannalla on Metsähallituksen huoltotupa. Lisäksi alueella on paikallisilla ihmisillä muutamia metsästystä ja kalastusta varten tehtyjä rakennuksia, joita Metsähallitus ei huolla.

Numerot viittaavat ohessa olevaan karttaan (kuva 23).

1. Pöyrisjärven autio-/varaustupa

Metsähallitus on rakentanut autio-/varaustuvan Pöyrisjärven rantaan Naapajokisuun länsipuolelle vuonna 1994. Rakennus on tehty pyöröhirsistä ja sen kokonaispinta-ala on 78 m². Tuvan avonaisessa päässä on tilaa 12 hengelle ja varauspuolella 10 hengelle. Tuvan varaukset tehdään Metsähallituksen Hetan toimipaikasta. Paikkakuntalaisten osuus tuvan käyttäjästä on suuri, koska Pöyrisjärvi on Enontekiön kunnan tärkein kalajärvi.

2. Staaljärven autiotupa

Metsähallitus on rakentanut Staalojärven autiotuvan vuonna 1971. Pyöröhirsinen 45 m²:n tupa sijaitsee Staalojärven koillisrannalla. Tupa on peruskorjattu 1987 ja on hyväkuntoinen. Tuvassa on tilaa 12 hengelle. Tuvan käyttö ajoittuu etupäässä maalishuhtikuulle. Touko-helmikuussa tuvan käyttö on hyvin vähäistä (n. 10–20 henkeä). Tuvassa pistäytyy tai yöpyy vuosittain n. 400 kävijää, joista paikkakuntalaisia kelkkailijoita on yli puolet.

3. Korteojan autiotupa

Korteojan autiotupa on vuonna 1954 hirsistä tehty entinen rajavartiolaitoksen kämpä, joka luovutettiin Metsähallitukselle vuonna 1994. Tupa sijaitsee n. 300 m Korteojan eteläpuolella Suukisjoesta itään ja on kohtalaisessa kunnossa. Peruskorjaus tehdään vuonna 1998. Tuvan pinta-ala on 23 m² ja siinä on tilaa 10 hengelle. Tuvan käyttö painottuu maalishuhtikuulle, ja tuvassa on yöpynyt tai pistäytynyt vuosittain n. 100 henkeä. Suurin osa kävijöistä on ollut ulkopaikkakuntalaisia. Tuvan käyttäjämäärä tulee nousemaan sen tultua Metsähallituksen autiotuvaksi.

4. Èearpmatjohkan (Lenkihaan) autiotupa

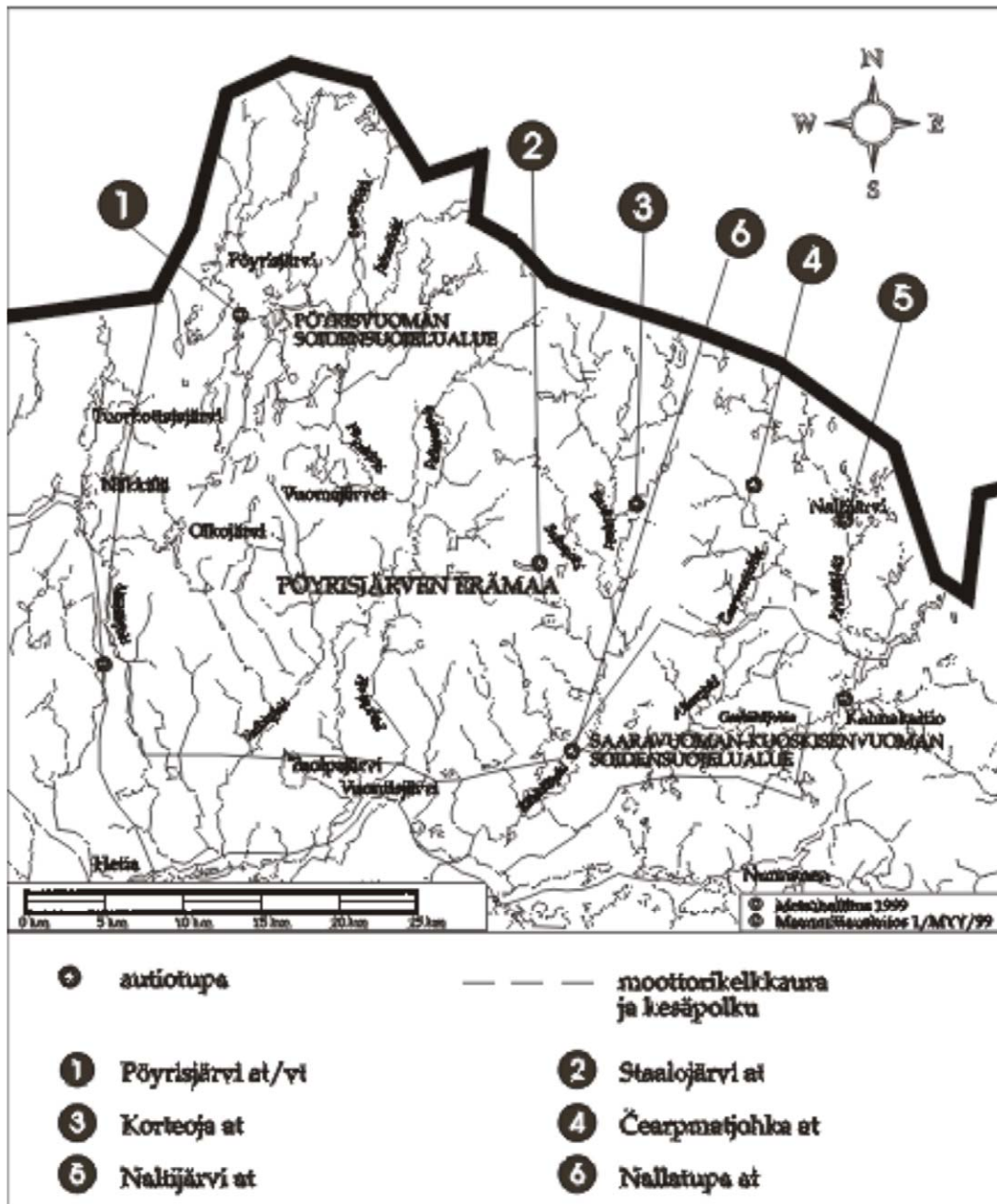
Metsähallitus on rakentanut Aiteenjoen (Èearpmatjohka) latvajärven itärannalle pyöröhirsisen tuvan vuonna 1971. Tupa on peruskorjattu 1986 ja se on hyvässä kunnossa. Sen pinta-ala on 23 m² ja siinä on tilaa 10 hengelle. Se on alueen tuvista ehkä selvimmin retkeilijöiden käytössä. Kävijämäärästä (n. 200 henkeä) noin kaksi kolmasosaa on ulkopaikkakuntalaisia. Tuvan käyttö painottuu maalishuhtikuulle, mutta kävijöitä riittää suhteellisen tasaisesti maaliskuusta syyskuuhun.

5. Naltijärven autiotupa

Metsähallitus on rakentanut Naltijärven itäpuolella olevan pyöröhirsisen autiotuvan vuonna 1971. Tupa on peruskorjattu 1986 ja on hyvässä kunnossa. Sen pinta-ala on 23 m² ja siinä on tilaa 10 hengelle. Kävijämäärä on vuosittain n. 350 henkeä, joista noin kaksi kolmasosaa on ulkopaikkakuntalaisia. Tuvan käyttäjistä noin puolet käy maalishuhtikuussa ja loput kesälokakuussa. Marras-helmikuu on tämänkin tuvan käytön kannalta hiljaisinta aikaa.

6. Nallatupa

Metsähallitus on rakentanut Käkkälöjoen länsirannalla olevan autiotuvan vuonna 1969. Pyöröhirsinen 23 m²:n tupa on peruskorjattu vuonna 1987. Tupa on hyvässä kunnossa ja siinä on tilaa 12 hengelle. Tuvan käyttö on suurinta keväällä maalishuhtikuussa, jolloin kävijöitä on n. 250. Vuosittain tupaa käyttää n. 400 henkeä. Kesäaikaan pääasialliset käyttäjät ovat veneilijöitä ja hillastajia. Hiljaisinta aikaa tuvalla on loka-helmikuu.

Kuva 23. Pöyrisjärven erämaa-alueen ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen retkeilyalueet.

15.3.2 Retkeilyreitit

Pöyrisjärven erämaa-alueella ja soidensuojelualueella on yksi varsinaiseksi retkeilyreitiksi katsottava reitti, Käkälöjoen veneilyreitti. Varustetuiksi reiteiksi ei lueta reittejä, joiden varrella ei ole retkeilyrakenteita.

Käkkälöjoen veneilyreitti

Yleisin paikka lähteä Käkkälöjoelle on vanha Kalmakaltion rajavartioasema, johon saa vietyä autolla veneet ja kanootit. Osa kanootilla kulkijoista on ottanut paikallisilta kuljetuksen Naltijärvelle, josta he ovat lähteneet laskemaan Käkkälöjokea alaspäin. Matkaa Kalmakaltiolta tienvarteen kertyy n. 35 km ja Naltijärveltä tienvarteen n. 50 km. Käkkälöjoen varressa ovat Naltijärven, Kalmakaltion ja Nallatuvan autiotuvat. Naltijärven autiotupa sijaitsee Pöyrisjärven erämaa-alueella, Nallatuvan autiotupa Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella ja Kalmakaltion autiotupa suojelualueiden ulkopuolella. Reitistä n. 9 km on Pöyrisjärven erämaa-alueella ja n. 30 km Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella.

15.3.3 Maastourat

Erämaa-alueella on runsaasti maastoliikenteen synnyttämiä maastouria, joista osaan tullaan tekemään rakenteita (ks. luku 16.4. Maastoliikenne ja kuva 24). Vanhat polut ovat monesti jääneet mönkijäurien alle. Maastourat ovat syntyneet suurimmaksi osaksi 1980-luvulla mönkijöiden tullessa maastoliikenteen kulkuvälineiksi. Seuraavassa esitellään tärkeimmät maastourat, joiden käyttö on suurinta ja joihin tullaan myöskin tekemään erilaisia maaston kulumista estäviä rakenteita.

Näkkälän–Kalkujärven maastoura

Näkkälän–Kalkujärven maastoura lähtee Näkkälän kylästä ja on ajettavissa Pöyrisjärvelle asti maastoautolla. Pöyrisjärveltä ura jatkuu mönkijäurana Pöyrisjokisuun kautta Suomavaaralle ja sieltä edelleen Kalkujärvelle. Maastouralle on tehty telotuksia Näkkälän ja Pöyrisjärven välille. Maastouralle tullaan tekemään silta Kentälompoloiden kohdalle ja telotuksia Pöyrisjärven ja Kalkujärven välille.

Vuontisjärven–Kalkujärven maastoura

Vuontisjärven–Kalkujärven maastoura lähtee Vuontisjärveltä ja kulkee Pöyriselän, Hirvasjärven, Porrastunturin ja Valkamapään kautta Kalkujärvelle. Uralle tullaan tekemään joitakin mönkijätelotuksia.

Kalmakaltion–Kalkujärven maastoura

Kalmakaltiolta lähtevä maastoura on maastoautolla ajettavissa Naltijärvelle asti. Naltijärveltä maastoura jatkuu Lenkihaan, Èearpmatoaivin, Katajajärven, Suukisautsin ja Valkamapään kautta Kalkujärvelle. Myös tälle maastouralle tullaan tekemään muutamia mönkijätelotuksia.

Lähteet

Tyllilä P. 1993: Pöyrisjärven tundralla. – Latu ja polku 4:6–9.

16 LIIKENNE JA KULKUYHTEYDET

Arvo Olli

16.1 Tiestö erämaan sisällä

Pöyrisjärven erämaa-alueen sisälle ei tule yhtään varsinaista tietä. Kesäaikaisia maastoajoneuvouria (kuva 24) myöten on mahdollista päästä maastoautolla Pöyrisjärvelle ja Naltijärvelle. Kesäaikainen maastoliikenne on sallittua vain paikalliselle väestölle ja vaatii maanomistajan luvan.

16.2 Erämaan tuntumaan tulevat tiet

Maantie 956 kulkee erämaa-alueen eteläpuolella ja on lähimmillään varsinaista erämaa-aluetta Vuontisjärven kohdalla, josta on matkaa erämaahan vajaa kolme kilometriä. Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualue tulee kiinni tiehen noin kahden kilometrin matkalla Talvatuksen poroaidan kohdalla.

Kalmakaltion entiselle rajavartioasemalle johtava sorapäälysteinen polkutie kulkee läheltä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueen itäreunaa ja on lähimmillään vajaan kahden kilometrin päässä alueen reunasta. Entiseltä rajavartiostolta lähtee Naltijärvelle kesäaikainen maastoajoneuvoura, jota myöten on mahdollista ajaa maastoautolla. Tähän tarvitaan kuitenkin kesäaikainen maastoliikennelupa.

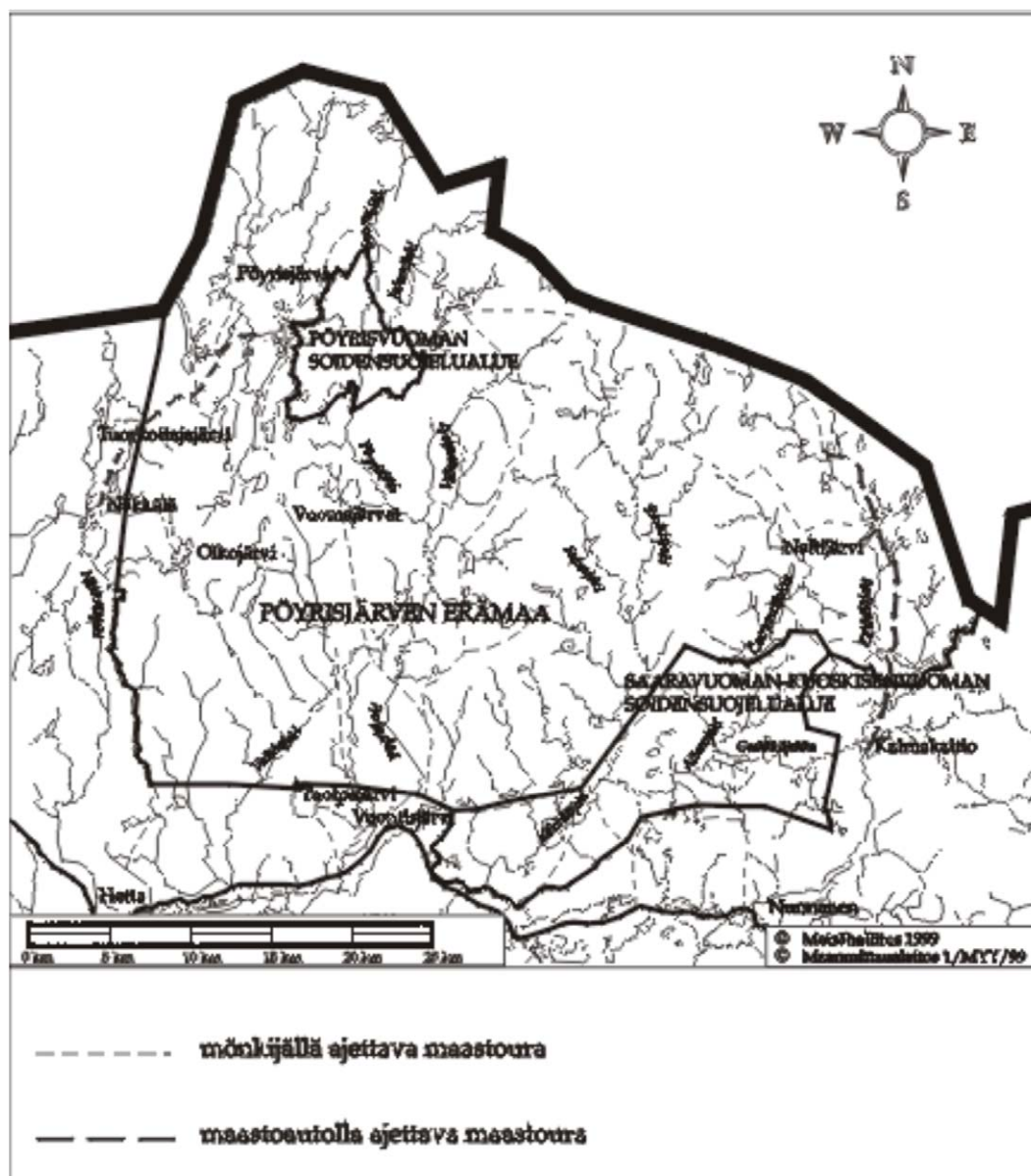
Maantieltä 958 lähtevä päällystetty polkutie Näkkälän kylään tulee vajaan kahden kilometrin päähän erämaa-alueen länsireunasta. Näkkälästä lähtee n. 16 km pitkä maastoajoneuvoura Pöyrisjärvelle. Vanha Tielaitoksen polku nro 52005 Näkkälästä Kaamusjärvelle on lakkautettu kesällä 1996.

Enontekiöltä Näkkälään ja siitä edelleen Kaamusjärven kautta Norjan rajalle kulkeva Tielaitoksen ylläpitämä polku nro 52005 kulkee erämaan länsipuolelta paikoitellen vain muutaman sadan metrin päässä erämaa-alueen reunasta. Tietä käyttävät kesäaikaan etupäässä jalkaisin kulkevat matkailijat.

16.3 Lentoliikenne

Enontekiön lentoasema sijaitsee noin 8 km Enontekiöltä Palojoensuuhun päin. Lentokentältä on matkaa Pöyrisjärven erämaa-alueelle n. 20 km. Liikenne kentältä on säännöllistä ja vilkkaainta kevättalvella. Enontekiön lentokentän kautta kulki 2 640 matkustajaa vuonna 1995. Kentälle laskeutuvat ja sieltä nousevat reittikoneet eivät lennä erämaa-alueen yllä.

Sotilaskoneet käyttävät lentokenttää ajoittain harjoituksiinsa ja saattavat tällöin lentää myös erämaa-alueen yllä.

Kuva 24. Kesäaikaiset maastoliikenneurat Pöyrisjärven erämaa-alueella sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueilla.

Paikallinen lentokoneyritys vie vesitasolentokoneilla kalastajia, retkeilijöitä ja marjastajia erämaahan ja hakee heidät sieltä pois. Tavallisimmat laskeutumispaidat ovat Pöyrisjärvi, Maaterjärvi ja Kalkujärvi.

Vuonna 1996 paikalliset ammattikalastajat saivat valtiolta kuljetustukea. Paikallinen lentokoneyritys haki kalastajilta kalat suoraan pyyntijärvistä ja toi ne Enontekiön kalasatamaan. Myös promiehet saivat valtiolta lentokuljetuksiin tukea, jota he käyttivät hyväkseen lentämällä vesitasolentokoneella kesäerotuksiin Kalkujärvelle.

16.4 Maastoliikenne

16.4.1 Kesäaikainen maastoliikenne

Kesäaikainen maastoliikenne sai alkunsa 1950-luvulla, jolloin kalastuksessa ja marjastuksessa alettiin käyttää maataloustraktoreita kala- ja marjasaaliiden kuljetuksessa. 1970-luvun lopulla paikkakunnalle tulivat ensimmäiset mönkijät, jotka mahdollistivat nopean liikkumisen ja toivat kaukaiset kalavedet ja marjamaat helposti saavutettaviksi. Mönkijöiden määrä on kasvanut Enontekiöllä huomattavaksi, koska avara maasto sopii hyvin mönkijällä ajoon ja kunnan pohjoisosassa ei ole lainkaan metsäautoteitä. Mönkijöiden käytöstä on aiheutunut erämaa-alueilla selvää maaston kulumista.

Mönkijä tai maastomoottoripyörä on nykyisin lähes jokaisen poromiehen kesäaikainen liikkumisväline. Poromiesten kesäaikainen maastoliikenne ajoittuu ennen vasanmerkkausta juhannuksen molemmin puolin, jolloin porot kerätään Kalkujärvelle vasojen merkitystä varten.

Myös muilla paikkakunnan asukkailla on mönkijöitä kotitarvekalastusta, metsästystä tai hillankeruuta varten. Muiden kuin poromiesten kesäaikaista maastoliikennettä Metsähallitus on rajoittanut antamalla kesäaikaisia maastoliikennelupia vain tietyille kulku-urille. Suurin osa näistä luvista on kirjoitettu hillastusta ja kalastusta varten.

Kulkukelpoisia vesireittejä erämaa-alueella ovat Pöyrisjoki ja Käkkälöjoki. Paikkakuntalaiset käyttävät näitä vesireittejä kalastukseen ja hillankeruuseen. Kulkuvälineinä ovat tällöin perämoottorilla varustetut jokiveneet. Turistit käyttävät jokia melontaan.

Viime vuosina maastopolkupyöräily on tullut uutena liikkumismuotona myös erämaa-alueille. Alueella risteilevät mönkijäurat ovat verrattain hyvin ajettavissa maastopyörällä, ja aluetta pidetäänkin eräänä Suomen parhaista maastopyöräilyalueista.

16.4.2 Talviaikainen maastoliikenne

Talviaikainen maastoliikenne on lisääntynyt nopeasti siitä, kun ensimmäiset moottorikelkat 1970-luvulla tulivat käyttöön. Moottorikelkkailu kuuluu nykyisin kiinteänä osana useiden enontekiöläisten talviaikaiseen työhön ja enenevässä määrin myös vapaa-aikaan.

Poromiesten työhuippu on ennen syyserotuksia, jolloin porotokat kerätään laajalta erämaa-alueelta Talvatuksen poroaidalle. Erotukset jatkuvat usein tammikuulle, jonka jälkeen kelkkailu vähenee, lukuun ottamatta läpi talven jatkuvaa paimennusta, joka estää eri kyläkuntien porotokkia sekoittumasta keskenään.

Lumipeitteisenä aikana paikkakuntalaiset saavat ajaa koko kunnan alueella Metsähallituksen maksuttomalla maastoliikenneluvalla. Suurin osa muiden kuin poromiesten kelkkailusta keskittyy kevähangille maaliskuu-toukokuulle. Tällöin Maaterjärvi, Pöyrisjärvi ja alueen pohjoisosassa olevat rautuvedet ovat monen kalastajan jokakeväisten pilkkiretkien kohteena. Paikkakuntalaiset käyttävät kelkkaillessaan vanhoja järvien, soitten ja laaksojen kautta kulkevia kulkureittejä.

Pöyrisjärven erämaa-alueella ei ole yleisiä kelkkauria. Hetasta Kilpisjärvelle menevä kelkkaura kulkee Näkkäläjoen itäpuolta Pöyrisjärven erämaa-alueen itäpuolitse.

17 ASUTUS

Arvo Olli

Alueella ei ole ympärivuotista asutusta. Alueella on kalastajien, metsästäjien ja luontaiselinkeinonharjoittajien tukikohtia. Ne sijaitsevat pääasiassa Pöyrisjärven ja Kalkujärven ympäristössä (ks. luku 19). Pöyrisjärven erämaa-alueen sisällä on yksityismaita 19 ha ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueella 1 044 ha. Pöyrisvuoman soidensuojelualueella ei ole yksityismaita.

18 RAJAVARTIOLAITOKSEN TOIMINTA

Risto Anunti

Rajavartiolaitos vastaa Pöyrisjärven erämaa-alueella Suomen ja Norjan vastaisen valtakunnan rajan valvonnasta sekä valtakunnan rajalla olevien rajamerkkien kunnosta ja hoidosta. Rajavartiolaitoksen tehtäviin kuuluu luvattoman rajanylikulun paljastaminen ja luvallisen rajanylikulun valvonta sekä passintarkastus. Muita tehtäviä ovat Pöyrisjärven erämaa-alueella muun muassa maastoliikenteen valvonta, metsästyksen ja kalastuksen valvonta sekä poliisille ja tullille annettavaan virka-apuun liittyvät tehtävät. Rajavartiolaitos suorittaa myös valtakunnan turvallisuuteen liittyviä valvontatehtäviä yhdessä puolustusvoimien kanssa.

18.1 Rajavalvonnan historiaa

Rajavartiolaitos saapui Suomen länsi- ja pohjoisrajoille Lapin sodan jälkeen. Vuonna 1945 perustettiin Rajavartiosto 6, esikunta Rovaniemellä, huolehtimaan läntisen maarajan vartiointista. Heinäkuuhun 1945 mennessä oli perustettu muun muassa Palojoensuun vartioasema, joka kuitenkin siirrettiin vielä saman syksyn aikana Hettaan. Hetan vartioaseman toiminta-alueena oli tuolloin koko nykyinen Pöyrisjärven erämaa-alue.

Maaliskuusta 1947 toukokuuhun 1951 vartio toimi talvikausina (marraskuusta toukokuuhun) Nunnasesta 15 kilometriä itään sijaitsevassa Korsan autiotuvassa. Toukokuussa 1951 Hetan vartio lakkautettiin ja uusi vartioasema perustettiin Nunnaseen. Samana syksynä perustettiin toinen vartioasema Palojärvelle, ja Pöyrisjärven erämaa-alueen valvonta jaettiin näiden kahden vartioaseman kesken. Valvonta-alueiden raja kulki Maaterjärveltä Maaterjokea alavirtaan Pöyrisjärvelle, sieltä edelleen Pöyrisjokea Vuontisjärven kautta Ounasjokeen ja Ounasjokea alavirtaan Kittilän kunnanrajalle.

Kalmankaltion vartioaseman rakennustyöt aloitettiin tammikuussa 1954, ja vartio siirtyi Nunnasesta Kalmankaltiolle vielä saman vuoden lopulla. Toiminta-alueiden rajat eivät muuttuneet. Vuonna 1991 rajavartiolaitos lopetti Kalmankaltion vartion toiminnan, ja koko Pöyrisjärven erämaa-alueen valvonta siirtyi Palojärven vartioaseman tehtäväksi.

Palojärven vartioasema lakkautettiin kesällä 1997, jolloin perustettiin Hettaan uusi vartioasema, joka valvoo myös Pöyrisjärven erämaa-aluetta. Palojärven vartioaseman vahvuus oli noin 20 miestä, ja se säilynee toistaiseksi myös Hettaan perustetun vartioaseman vahvuutena.

18.2 Rajavalvonnan toteutus

18.2.2 Rajavalvonnan toteutus eri vuodenaikoina

Rajavalvontaa tehdään sekä talvella että kesällä enimmäkseen partioimalla. Partiointia tuetaan Pöyrisjärven erämaa-alueella tähystyksin ja jonkin verran teknisin apuvälinein.

Talvella partiot liikkuvat enimmäkseen moottorikelkoilla. Apuna käytetään kausiluontoisesti myös Rovaniemen vartiolentueen Agusta Bell 412- ja 206 -tyyppisiä helikoptereita.

Kesällä partiot kulkevat maastomönkijöitä sekä maastomoottoripyöriä apuna käyttäen. Helikoptereilla tehdään valvontalentoja ja partioiden siirtoja huomattavasti useammin kuin talvikautena.

18.2.3 Partiomajojen käyttö rajavalvonnassa

Pöyrisjärven erämaa-alueella sijaitsee Metsähallitukselta vuokratulla tontilla neljä partiomajaa. Partiomajoja käytetään tukeutumis- ja taukopaikkoina sekä majoittumispaikkoina pitemmän aikaa kestäville partiomatkoilla.

Rajavartiolaitoksen partiomajat ovat:

- (1) Maaterjärven partiomaja, joka on rakennettu 1964 ja peruskorjattu keväällä 1983. Partiomajan yhteydessä oleva sauna on rakennettu keväällä 1975 Kalmakaltiolta siirretyistä vanhoista saunahirsistä.
- (2) Rautujärven partiomaja. Ensimmäinen partiomaja rakennettiin keväällä 1977, mutta se jouduttiin polttamaan homevaurioiden vuoksi vuonna 1994, jolloin Rautujärvelle siirrettiin ja peruskorjattiin partiomaja Muonion Karsikkoniemestä.
- (3) Palokorsan partiomaja, joka on rakennettu syksyllä 1978.
- (4) Jorpavaaran partiomaja, joka on rakennettu 1961 ja peruskorjattu keväällä 1981.

18.3 Rajan ylitys

18.3.1 Paikkakuntalaiset

Suomen liittyminen Euroopan unioniin vuoden 1995 alusta ei muuttanut Suomen ja Norjan välisen valtakunnan rajan ylikulkua mitenkään, sillä vaikka Norja ei liittynytäkään Euroopan unioniin, säilytettiin Pohjoismaiden välinen passivapaus.

Paikkakuntalaisten rajanylikulku perustuu edelleen 1.3.1983 maiden välillä tehtyyn sopimukseen. Sen mukaan enontekiöläiset ja vastaavasti Norjan puolella asuvat rajakunnan asukkaat saavat ylittää kävellen taikka hiihtäen valtakunnan rajan mistä haluavat, kunhan mukana ei ole tullattavaa tavaraa. Mikäli rajan ylitys halutaan tehdä motorisoidusti siihen tulee hankkia lupa tullilta. On huomattava, että Norjassa moottoriajoneuvojen käytölle on vielä tiukemmat määräykset kuin Suomessa ja käyttöön tarvitaan erityislupa.

Poronhoitotehtävissä valtakunnan rajana pidetään Suomen ja Norjan välisen porosopimuksen mukaisesti poroaitaa.

18.3.2 Ulkopaikkakuntalaiset

Ulkopaikkakuntalaiset ja ulkomaalaiset tarvitsevat erityisluvan Norjan vastaisen valtakunnan rajan ylitykseen muualta kuin virallisten rajanylikulkupaikkojen kautta. Rajanylityslupa on

anottava kirjallisesti (telefaksi kelpaa ainakin Suomessa) Sisäasianministeriöstä Rajavartiolaitoksen esikunnan rajaosastosta. Lupahakemuksessa tulee mainita hakijan henkilötiedot täydellisinä sekä aiottu ylikulkupaikka päivämäärineen.

Osoite on:
Rajavartiolaitoksen esikunta rajaosasto
PL 3, 00131 Helsinki.

Vastaava lupa on hankittava myös Norjasta.

Osoite on:
Politimesterembete i Vest Finnmark
9601 Hammerfest, Norge.

Lähempiä tietoja Pöyrisjärven erämaa-alueen rajanylitysmääräyksistä antavat Hetan rajavartioasema ja Muonion rajavartioalueen johtopaikka, puh. 0204 10 5500.

Suomi on allekirjoittanut tarkkailijajäsenyys sopimuksen Shengen-maiden kanssa loppuvuodesta 1996. Varsinainen Shengen-sopimus vapauttaa henkilöiden rajanylilyä huomattavasti. Tarkkailijajäsenyys ei tule muuttamaan ainakaan toistaiseksi henkilöiden rajanylilyä Norjan vastaisella rajalla.

19 MAANVUOKRAUS JA -LUOVUTUS

Arvo Olli

19.1 Maanvuokraus, metsästys- ja kalastustukikohdat

Pöyrisjärven eteläosasta on Paavo Laaksolle vuokrattu noin 0,2 hehtaarin suuruinen alue kalastustukikohdaksi. Vuokrasopimus päättyy 31.12.1999.

Pöyrisjärven eteläosasta on Reino Leppäjärvelle vuokrattu noin 0,2 hehtaarin suuruinen alue kalastustukikohdaksi. Vuokrasopimus päättyy 31.12.2004.

Vuomajärven länsiosasta on Lauri Keskitalolle vuokrattu noin 0,25 hehtaarin kalastus- ja metsästystukikohta. Vuokrasopimus päättyy 31.12.2001.

19.2 Luontaiselinkeinoin (610/84) 41 § etuisuudet

Terho Johannes Ylitalolle on luontaiselinkeinon harjoittajana annettu oikeus sijoittaa kalapirtti, kalakellari ja varastosuoja Pöyrisjärven lounaisrannalle. Pinta-ala on noin 0,2 hehtaaria. Voimassaoloaika toistaiseksi. N:o 804, 26.11.1986.

Taneli Näkkäljärvelle on luontaiselinkeinon harjoittajana annettu oikeus sijoittaa kala- ja metsästyspirtti sekä varasto Pöyrisjärven lounaisrannalle. Pinta-ala on noin 0,2 hehtaaria. Voimassaoloaika on toistaiseksi. N:o 139/42/1989, 20.4.1989.

Antti Einari Syväjärvelle on luontaiselinkeinon harjoittajana annettu oikeus sijoittaa kala- ja metsästyspirtti sekä varastosuoja alemman Kenttälompolon koillisrannalle. Pinta-ala on noin 0,25 hehtaaria. N:o 458, 2.1.1990.

Vuotsujärven rantaan on annettu yksi LUL-etuus.

19.3 Maanvuokraus, luontaiselinkeinot

Näkkälän paliskunnalle on tehty käyttöoikeussopimus noin 13 km:n pituisesta porojen kesäaikaisesta syöttöaidasta. Aita kulkee Rautujärveltä Kalkujärven kautta Pöyrisjärven itäpuolelle Rossijärven kohdalta. Aita jatkuu Pöyrisjärven länsipuolelta Norjan rajalle. Vuokra-aika päättyy 31.12.2000. N:o 1104, 10.10.1995.

Paliskuntain yhdistykselle on vuokrattu työmaa-asunnon sijoituspaikka Roavveoaville. Pinta-ala on noin 0,3 hehtaaria. N:o 7057, 16.6.1992.

Talvatuksen kohdalla on vuokrattu poroaitapaikka Näkkälän paliskunnalle.

19.4 Porotilalain 7 a §:n mukaiset rakennuspaikan hallintaoikeudet

Näkkälän paliskunnalle on annettu porotilalain 7 a §:n mukaisesti seuraavat rakennuspaikka-etuudet: Pöyrisjärven eteläpuolella Naapajoen suun länsipuolella noin 1,00 hehtaaria, Maaterjärven pohjoispään itäpuolella noin 0,63 hehtaaria, Suukisjoki, Latvajärven pohjoispuolella noin 0,58 hehtaaria ja Liulama Norjan rajalla noin 0,70 hehtaaria. TN:o 5835/2327–86, 5.2.1986.

Pöyrisjärven eteläpuoli. Rak y/21, noin 0,97 ha (Iisak Viljam Vanhapiha, Vilho Ilmari Vanhapiha, Oula Piera Vanhapiha). TN:o 8499/2327–85.

Keskimmäisen Kenttälompolon eteläpuoli. Rak y/22, noin 0,94 ha (Johan Niila Näkkäläjärvi, Iisak Matias Syväjärvi). TN:o 8499/2327–85.

Keskimmäisen Kenttälompolon itäpuoli, Rak y/23, noin 0,91 ha (Maarita Kaarin Näkkäläjärvi, Tuomas Antti Näkkäläjärvi, Jooseppi ja Elli Magga, Nils Oula Magga, Heikki Magga, Matti Magga ja Matias Taneli Näkkäläjärvi). TN:o 8499/2327–85.

Alimmaisen Kenttälompolon pohjoispuoli. Rak y/24, noin 0,79 ha (Antti Rist). TN:o 8499/2327–85.

Alimmaisen Kenttälompolon pohjoispuoli. Rak y/25, noin 0,99 ha (Antti Niilo Näkkälä, Oula Tuomas Näkkäläjärvi, Tuomas Näkkäläjärvi). TN:o 8499/2327–85.

19.5 Maanhankkimislain 31 §:n mukaiset porotilalain hallintaoikeudet

Kalkujärven Vanha Lapinkylä, RAK y/26, noin 1,00 hehtaaria (Iisak Henrik Magga, Johan Taneli Magga, Hannu Antti Magga, Elli Kristiina Magga). TN:o 11795/2135–83.

Kalkujärven Vanha Lapinkylä, RAK y/27, noin 1,00 hehtaaria (Jouni Oula Näkkäläjärvi, Johan Henrik Näkkäläjärvi, Juhani Taneli Näkkäläjärvi, Esa Iisakki Näkkäläjärvi). TN:o 11795/2135–83.

Pierkkujärven länsipuoli, RAK y/28, noin 1,00 hehtaaria (Antti Matti Ruotsala). TN:o 11795/2135–83.

Naltijärven kesäpaikka, RAK y/29, noin 0,68 hehtaaria (Jooseppi Antti Magga). TN:o 11795/2135–83.

19.6 Rajavartioston vuokra-alueet

Maaterjärven partiomaja. Maaterjärven luoteispuolella. Partiomaja ja saunarakennus. HkV 415/950–65. Pinta-ala 10 ha.

Rautujärven partiomaja Rautujärven eteläpuolella. Pinta-ala 0,5 hehtaaria. MH sop 8774/22.4.77. Käyttöoikeus on voimassa enintään 31.12.2001 saakka.

Palokorsan partiomaja Palokorsajärven pohjoispäässä. Pinta-ala noin 3 hehtaaria. HkV 306/1051-67/20.3.1986. Käyttöoikeus on voimassa enintään 31.12.2005 saakka.

Jorpavaaran partiomaja Kalmakaltiojärven luoteispuolella. HkV 415/950-65. Pinta-ala 20 ha.

Pajasmuotkanjärven tähystysmaja noin 2 km Pöyrisjärven luoteispuolella on poistettu. MH Hkv 447/1051-67/7.9.83. Käyttöoikeus on voimassa enintään 31.12.2002 saakka.

Rautuoavin partiomaja Pikku Rautuoivin luoteispuolella on poistettu. HkV 415/950-65. Pinta-ala 20 ha.

Palovaaran tähystysmaja Palovaaran päällä on poistettu. Hkv 447/1051-67/7.9.83. Käyttöoikeus on voimassa enintään 31.12.2002 saakka.

19.7 Muut sopimukset

Vuontisjärven Metsäveikot ry -nimiselle metsästysseuralle on annettu oikeus rakentaa 16 hirvenmetsästyslavaa Neitovaaran ja Pöyrisselän väliselle alueelle. Suurin osa lavoista sijaitsee Pöyrisjärven erämaan eteläosassa. Sopimus päättyi 31.12.1996. Nro 103/42/1992.

19.8 Vanhat rakennukset

Pöyrisjärven erämaa-alueella sekä Pöyrisvuoman ja Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soiden-suojelualueilla on vanhoja asumiskuntoisia metsästystä, kalastusta ja marjastusta varten tehtyjä rakennuksia noin 30 kappaletta. Suurin osa rakennuksista on tehty 1950-80 välisenä aikana. Rakennukset ovat olleet ja ovat vieläkin tärkeitä tukikohtia tiettömässä erämaassa liikuttaessa.

PÖYRISJÄRVEN ERÄMAA-ALUEEN SEKÄ SIIHEN LIITTYVIEN SOIDENSUOJELUALUEIDEN NIMISTÖ

Lydia Heikkilä

Tähän luetteloon on kerätty Pöyrisjärven erämaa-alueen ja Pöyrisvuoman sekä Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueiden paikannimistössä esiintyvät saamenkieliset, maastoa kuvailevat yleisnimet sekä tarkasteltu yleisnimien määrääviä osia temaattisesti. Maastoa kuvaileva termistö on saamen kielessä runsas, eivätkä kaikki termit tule tässä yhteydessä esille. Nimen merkityksen selitys perustuu T. I. Itkosen paikannimistöä käsitteleviin artikkeleihin (1948: I, 16–26, 1920, 1961, 1967), Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimistöarkiston tietoihin ja paikallisten asukkaiden haastatteluihin. Saamenkielisen oikeinkirjoitusasun ja selitysosan on tarkastanut Samuli Aikio (Aikio 1996) ja oikeinkirjoitusta on kommentoinut Klemetti Näkkäljärvi. Kuten mukaan otetuista esimerkeistä voi huomata, paikasta käytetty saamenkielinen ja suomenkielinen muoto eivät aina vastaa toisiaan. Esimerkeissä on käytetty nimeä joko yksi- tai kaksikielisenä perustuen tähänastiseen nimistöselvitystyöhön. Nimistöä esiteltäessä on pyritty ottamaan huomioon uusiin topografikarttoihin tulevat nimistömuutokset. Kun selvitysosassa viitataan kartalla käytettyyn nimeen, tarkoitetaan vanhoja topografikarttoja.

Maaston yleisnimet

Áhpi aapa, avoin heinää kasvava suo; *Guoskisáhpi/Kuoskisenvuoma* (kartalla). Saamenkielinen ja suomenkielinen nimiasu eivät vastaa toisiaan. **Vuopmi**/vuoma ks. myöhemmin. Vrt. *Guoskivuopmi/Kuoskivuoma*.

Áv³/₄i rotko, pystyreunainen laakso, jonka pohjalla saattaa olla ruohoa, puita, ojakin; *Èuvgesáv³/₄i/Suukisautsi*

Borri 1) pori, epätasainen kunnas, kiviharju; *Láinneborri/Lainipori*

2) lihansäilytyskuoppa, maapurnu. "Metsättömässä tunturiseudussa kaivettiin **boarna**/maapurnu siten, että kiviraunioon raivattiin kuoppa, joka sisustettiin varvuilla. Ammutun peuran lihat pantiin sinne ja peitettiin lehdeksillä, hiekalla ynnä kivillä, jotteivät ahmat, ketut ja naalit päässeet kätkön kimppuun. Enontekiöllä varkaat tekevät vieläkin [v. 1948] lihapurnuja (**biergoborri** tai **geaðgeborri**) sulanmaan aikana syrjäseuduille." (T.I.I. 1948: I, 216.)

Yksinkertaisempia kivillä peitettyjä lihansäilytyskuoppia on kaivettu myös poriin, ajallisesti vanhempi ilmiö, kuin kohdassa 2 mainitut, katetut maakuopat (Aikio, 1996).

Buollán palo, joskus palanut vaara; *Gollebuollán/Kollipalo*

Buol³/₄a hieta- tai soraharju; *Èearpmatbuol³/₄a*

Èearru harjannemainen vaaran laki, myös useita vierekkäin ; *Sieiddeèearru*. Käännetty suomeksi sanalla kero, tosin keron merkitys suomen kielessä on rajatumpi. (Aikio 1996)

Èielgi selkä, maanselkä, vedenjakaja, ylävä, pitkä maa; myös (anat.) selkäranka; *Bievorra¹èielgi/Pöyriselkä*. ”Porot kulkevat mielellään selkää pitkin. Ne oleksivat syyspimeässä valtaselällä, vaikka päivällä olisivat alempana. Aamulla hajautuvat jängän rajaan.” (T.I.I. 1948: I, 19.)

Èohkka jyrkkä, terävä huippu; *Dihkkeèohkka*

Èorru kumpu tai kukkula tunturimaassa, **èearrussa**/harjanteella ks. edellä (Aikio 1996); *Buollánèorru*

Dievvá tieva, jyrkkä tai loiva kunnas, tavallisesti puita kasvava, nousee tasangosta tai ylängöstä; *Vuollikatieva*

Duottar tunturimaa, tundra; *Boarrásduottar/Porrastunturi*. Suomen kielessä on käytössä osin keinotekoinen määritelmä sanoille tunturi ja vaara sekä niiden eroille. Molemmat sanat tarkoittavat suomen kielessä kukkulaa, maankohoumaa, vuorta. Tunturilla tarkoitetaan yleensä paljaslakista, vaaralla taas metsäistä maankohoumaa. Saamen kielessä **duottar**/tunturi tarkoittaa kuitenkin tunturimaata, -aluetta, tundraa ja **várri**/vaara taas yksittäistä maankohoumaa tunturialueella tai erillään. (Aikio 1996.)

Itkonen lähtee suomalaisesta tavasta ymmärtää sanat tunturi ja vaara. Hänen mukaansa tunturi on vaarantapainen, mutta korkeampi, nousee tasaisesti, vaikka rinteillä ja laella voi olla kukkuloita (**èopma**) ja harjanteita (**èorru**), laki paljas, jokseenkin tasainen; rinteillä saattaa kasvaa mäntyä, ylempänä koivua.

Eana(n) laaja, maastoltaan vaihteleva maa, vesistöjen rajoittama, usein sakeaa metsää kasvava; *Suhkkeseana/Sakeamaa*

Gielas kielas; kapeahko, tavallisesti harvaa koivumetsää kasvava, hyvin pitkä ylänne, vaaran olka; *Rádjegielas/Rajakielas* (ei kartalla)

Gorsa kursu, syvä kuru, jonka pohjalla voi olla joki tai oja; *Buollángorsa/Palokorsa*

Gurra kuru, kanjoni, raviini; *Stállogurra/Staalokuru*. Ks. myöhemmin **Stállu**/Staalo.

Jeaggi yleistermi jängälle eli suolle; *Pohjasjeaggi*

Jávri järvi; *Naldejávri (Náldejávri)/Naltijärvi*

Johka joki, jonka rannat ovat enimmäkseen kiviset, loivat ja jossa on koskia ja suvantoja; *Bievorra¹johka/Pöyrisjoki*. **Joga¹** (deminutiivimuoto) tarkoittaa enontekiön murteessa pientä jokea; *Gottejoga¹/Kottioja* (ei kartalla).

Luobbal, luoppal lommol (lompolo), leveä, iso suvanto eli pieni jokijärvi; *Spierkoluoppal/Pierkulommol*

Marastat marasto; pitkä, erillinen, matalaa koivua kasvava selänne, vailla korkeita kohtia. Marasto sijaitsee ylängöllä, sen ympärillä on usein soita ja lampia; *Reatkámaras/Katajamarasto*

Mielli mella, vyöryvä hiekkatörmä; *Lappalaisen mellat*, ks. *Oarjánbuol*^{3/4} myöhemmin.

Oaivi, oaivvá¹ (deminutiivimuoto) pää, melkein puolipallon muotoinen, matala tai korkea vaara; *Rávdoaivi/Rautuoivi, Unna Rávdoaivvá¹/Pikku Rautuoivi*

Oaivvu¹ (ei kartalla) luusua, joenniska

Skáidi kaira, kaita. Pitkä, ylävä maanselkä, paikoin metsäinen, paikoin puuton, jota vuomat katkovat. Skáidi on kahden joen, jopa joen ja vuoman, välissä; *Gálláskáidi*

Vaðða visa, vosa; *Gálggovaðða*. Itkonen puhuu tunturimaassa sijaitsevasta laakeasta, matalasta ja puuttomasta vaarasta (T.I.I.1948: I, 19). Saamenkielisen nimistötutkimuksen mukaan sana tarkoittaa kuitenkin aukeaa jänkähaaraa (Aikio 1994, 9), aukeaa, laajahkoa, tavallisesti soista aukiota metsässä, laajahkoa kunnasta (Sammallahti, 1993). *Gálggovaððasta* käytetään joskus myös suomenkielistä muotoa *Kalkuvaara*. **Várri**/vaara ks. myöhemmin.

Várri vaara; *Jierstavárri/Jierstivaara*. Suomen kielessä várri on usein käännetty tunturiksi. Ks. mitä edellä sanottu sanan **duottar** yhteydessä.

Vuohppi vuopaja, lahti, jonka salmi yhdistää jokeen tai järveen; *Hávgavuohppi*. "Vuopajassa oleksii tavallisesti haukia, joille pannaan verkko salmen poikki ja toinen peremmäs" (T.I.I. 1948:I, 22).

Vuopmi vuoma; *Válganvuopmi/Valkamavuoma*. Tavallisesti vaarojen välissä sijaitseva loiva, leveä jokilaakso tai alanko, joka käsittää myös jokeen laskevat sivupurot ja käy toisinaan eri jokien poikkikin. Vuoma kasvaa koivikkoa, paikoin vain pajua ja vaivaiskoivua (**skierri**), saat- taen sisältää soitakin (T.I.I. Itkonen 1948: 1, 17). Vuoma on myös harvemmin käytetty nimitys yleensäkin alavasta, metsäisestä maasta, jolloin sana vastaa merkitykseltään outaa. **Vuovdi**/outa ks. myöhemmin. (Aikio 1996.) Suomen kielessä vuomaa usein käytetään virheellisesti sanan jänkä (suo) synonyymina.

Vuovdi outa, isopuinen metsä, salo, myös metsä tunturimaan vastakohtana; *Naltiouta*. Harvemmin paikannimistöissä esiintyvä sana, ks. **vuopmi**.

Maastoa kuvailevia yleisnimiä ja yleisnimenluonteisia sanoja, joita on käytetty luonnehtivana määräysosana alueen paikannimistössä

Bákti pahta, jyrkänne, vuorensinämä; *Báktevárri/Pahtavaara* (kartalla). Vaarasta käytetään nimeä *Èearpmatoaivi*.

Balsa palsa; jättimäisiä, pyöreitä tai pitkulaisia, jopa 10 m pitkiä ja 4 m korkeita mättäitä tai mätäsalueita, joiden sisällä on sulamaton jää 30–100 cm päässä pinnasta; *Balsajeaggi/Kuoskivuoma* (kartalla). Balsajeaggi on kuitenkin tässä yhteydessä todennäköisesti maastotermin pallasuo saamenkielinen käännös, ei varsinainen paikannimi. Alue tunnetaan kuitenkin saamenkielisellä nimellä *Balsaskáidi*.

Bár'i jyrkkä kukkula; *Báršoaivi (Báršeoaiivi)* (kartalla väärä sijainti)

Èoalbmi salmi; *Èoalbmejávri/Salmijärvi* (kartalla *Naikkojärvet*). Järvestä käytetään joskus myös nimeä *Käyräjärvi*.

Fielbmá vielma, syvätkö, hidasvirtainen pieni joki tai sen osa, paikoin pitkä suvanto (T.I.I. 1948: I, 21); *Fielmmasjávri/Fielmmasjärvi*

Gáldu kaltio, lähde, hete; *Gálbmagáldojávrit/Kalmakaltionjärvet*

Giera lalva, latva; *Gierajávri/Lalvajärvi*

Gor³ai kurkkio, pola, lyhyt, jyrkkä vesiputous, yleistermi putoukselle; *Kurkkiobuol³/₄at/Kurkkioharjut*. Huom. suomenkielinen termi "kurkkio" on siirtynyt myös paikan saamenkieliseen nimiasuun.

Guoika koski; *Vuopmaguoikeanan/Vuomakoskenmaa*

Jávri, jávrrá¹ (deminutiivimuoto) järvi, pikku järvi; *Jávrr¹duoddarat/Jauristunturit*

Juovva "juolu", "juolikko", louhikko; *Juovvavárri/Kivioaara*

Muotki lyhyt niemen tai järvien kannas, taival kovan kosken sivulla (veneet vetämiseksi); *Muotkejávri/Muotkajärvi*

Njarga niemi; *Njargajávri/Niemijärvi*. *Njargajávri/Niemijärvi*-nimisiä järviä on alueella useita. *Èearpmatoaivoin* (kartalla *Pahtavaara*) itäpuolella oleva *Njargajávri/Niemijärvi* on merkitty kartalle *Käyräjärveksi*.

Roavvi rova, vanha palo; *Roavveoaiivi*

Sáttu hieta; *Sáttojávri/Hietajärvi* (P.S. 1967)

Suolu saari; *Suolójávri/Saarijärvi*. *Suolójávri/Saarijärvi*-nimisiä järviä on alueella useita. *Èear-matoaivin* lounaispuolella oleva *Suolójávri/Saarijärvi* on merkitty kartalle *Kortejärveksi*.

Vuohèèu vuotso, pitkä, kapeahko suoalue, jossa peräkkäisiä lampia; *Vuotsujärvi*

Adjektiiveja ja attributteja sekä niiden luonteisia sanoja yleisnimen määreenä

Boaris vanha, vanhus; *Boarrásduottar/Porrastunturi*

Èáhppat musta; *Èáhppesjávri/Mustajärvi*

Èuvges valoisa, kirkas; *Èuvgesáv³/₄i/Suukisautsi*. Itkonen on kääntänyt nimen merkityksen suomeksi sanoilla "valoisa rotko" (T.I.I. 1948: II, 524). *Èuvges* viittaa kuitenkin tässä yhteydessä erittäin kirkasvetiseen *Èuvgesjohkaan/Suukisjokeen*.

Doaris poikkipuolinen; *Doaresjogaš/Torisoja*. *Doaresjoga¹/Torisoja*-nimisiä jokia on alueella kaksi. *Gollebuollán/Kollipalosta* lähtevä joki on merkitty kartalle nimellä *Kollioja*.

Duolbbas tasainen, litteä, matalarantainen; *Duolbajávri/Tuolpajärvi*

Galmmas kylmä; *Galbmagáldojávrrit/Kalmakaltiojærvet*/"kylmä kaltio" (T.I.I. 1948: I, 21)

Gaska keski(-), välimatka; *Gaskajávri/Keskijärvi* (kartalla *Vaikkajärvi*)

Guhkki pitkä; *Guhkesjávri/Pitkäjärvi* (P.S. 1967)

Guonna virtsalle haiseva; *Guonnajávri/Kuonnajärvi* (Nielsen 1979, M.S.1980)

Jalges sileä, puuton; *Jalges-Boarrásduottar* (ei kartalla)

Jorbbas pyöreä, ympyrä; *Jorbavárri/Jorpavaara* (T.I.I. 1965, P.S. 1967)

Mátta etelä-, tyvi-; *Máttoaivi (Máttaoivi)/Maattoivi*

Oarján länsi-; *Oarjánbuol³/₄a/Orjajarjut*. Käytetään myös nimeä *Lappalaisen mellat*. "Sanotaan erään Ruotsin lappalaisen laskeneen jokeen ja hukkuneen siinä." (P.S. 1967).

Ram¹u vaikeakulkuinen, epätasainen maasto; *Ram¹ovárri* (kartalla *Liulama*)

Suddi sula; *Suttejávri/Sulajärvi*

Suohkat sakea maa, metsä, myös puuro; *Suhkkeseana/Sakeamaa*

Unni pieni; *Unna Rávdoaiivváš/Pikku Rautuoivi*

Kasvillisuutta ja eläimistöä kuvaileva nimistö

Tähän luetteloon on kerätty kasvillisuutta ja maaston muotoja koskevaa saamenkielistä nimitystä, jota on käytetty alueen nimistössä lähinnä yleisnimen määreenä. Nimistö on valittu sekä käytössä olevan saamen- että suomenkielisen paikannimistön perusteella riippumatta siitä kumpi nimi on yleisesti käytössä, vai tunnetaanko paikannimi molemmilla kielillä.

Kasvit, kasvusto

Beahci mänty; *Beahcebuol³/₄a/Mäntyharju*

Boska väinönputki, (*Angelica archangelica*); *Boskajávri/Putkijärvi*

Hoašša korte; *Kortejávri/Kortejärvi*. Kartalla *Kortejärveksi* merkitystä järvestä käytetään nimeä *Suolajärvi/Saarijärvi*. *Kortejärveksi* nimitetään lännempänä olevaa *Korteojan* latvajärveä.

Jeagil jäkälä; *Jeageleanan/Jäkälämaa*

Leaibi leppä; *Leaibeoaivi/Leipioivi*

Lukti luhta, saraheinä; *Luhtajärvi*

Máđir matara, **gieddemađir**/kenttämatar (*Galium boreale*), juuresta saa punaista väriainetta; *Máđerjávri/Maaterjärvi*

Reatká kataja; *Reatkájávri/Katajajärvi (Rätkäjärvi)*. Tällä murrealueella käytetään katajasta saamen kielessä yleensä muotoa **gaskkas**.

Rissi risu, varpu, koivun vesa; *Rissevárri/Risuvaara*. Kartalla *Rissevárri/Risuvaaroja* on useita ja nimitykset poikkeavat osin paikallisen väestön käyttämistä nimistä. *Rissevárri/Risuvaaraksi* nimitetään *Èuvgesjohkan* itärannalla olevaa vaaraa (kartalla *Patavaara*) ja *Èearpmatjohkan* länsirannalla olevaa vaaraa (kartalla *Rissevárri/Kultavaara*).

Soarvi honka; *Soarvevárri/Honkavaara*

Suoidni heinä; *Heinäjärvet* (M.S. 1980)

*Eläimet**Kalat*

Èuov^{3/4}a siika; *Siikavuopionjäykkä*

Dápmot tammukka; *Dápmotjohka/Tammukkajoki*

Hárri harri; *Hárrejohka/Harrijoki*

Hávga hauki; *Hávgajávrri/Haukijärvi*

Rávdu rautu, nierä; *Rávdoaivi (Rávdooaivi)/Rautuoivi* (T.I.I. 1965)

Vuosku ahven; *Vuoskojávrri/Ahvenjärvi* (ei kartalla). Järvi sijaitsee *Èuomavárri/Suomavaaran* itäpuolella. Kartalla *Ahvenjärveksi* on merkitty *Buollánvárri/Palovaaran* ja *Sieiddeèearrun* välissä oleva järvi. Tästä järvestä käytetään kuitenkin nimitystä *Buollángorsajávri/Palokorsajärvi*.

Linnut

Èuonjá hanhi; *Èuonjágurra/Hanhikuru*

Dovtta kuikka; *Doktatjávrri/Tohtajajärvi*

Gáhkkor kaakkuri; *Kaakkurijärvi*

HaꞤꞤá alli; *Allijärvi* (ei kartalla)

Skoarra pilkkasiipi; *Skoarrajávrri/Korrijärvi*

Nisäkkäät

Beana koira; *Beatnatvárri/Koiravaara*

Geatki ahma; *Geatkeruohttanvárri/Kätkäruottimavaara*. **Ruohttat** tarkoittaa juosta.

Guov^{3/4}a karhu; *Karhutievat* (kartalla). Paikasta käytetään nimitystä *Varkaanrova*.

Mádjit majava; *Mádjitjohka/Majavajoki*

Sáhpan hiiri, myyrä (**goddesáhpan/sopuli**); *Sáhpanoivi* (T.I.I. 1965)

Hyönteiset

Dihkki täi; *Dihkkeèohkka*

Poronhoitoon ja saamelaiskulttuuriin liittyvät sanat, joita on käytetty paikannimien määreenä

Áiti aitta; *Áitejávri/Aittajärvi* (kartalla *Naikkojärvet*)

Ákkis hangas, pyydys, peurojen oleskelusijoille pystytetty riukuaita; *Hangasjärvi* (kartalla). Tämä nimitys ei ole yleisesti käytössä.

Bálggis polku; *Bálggesoaivi/Palkisoivi*

Èearpmat kermikkä, noin yksivuotias poro; *Èearpmatoaivi*. Kartalla *Èearpmatoaiviksi* nimeystä vaarasta käytetään nimeä *Guottetoárrri/Kantamavaara*. *Èearpmatoaiviksi* nimitetään vaaraa, joka on kartalle merkitty nimellä *Báktevárrri/Pahtavaara*.

Dálvadus talvikylä, vanha talvikylän paikka; *Dálvadus (Dálvadas)/Talvatus*

Dierpmis taivaan jumala, ukko, ukkonen; *Dierpmesvárrri/Termisvaara*

Givggis kiuas, muinaisjäännös; *Givgásvárrri/Tunturi-Kiuaskaidi* (kartalla)

Gieddi kenttä, tasainen nurmikko, nurmeksi jäänyt pelto, saamelaisten asuntojen ympärillä oleva heinää kasvava nurmikko; *Kenttälommel*. Paikalta löytynyt myös kivikautisen asuinsijan jäänteitä (Kotivuori & Torvinen 1993, 21).

Gieres ahkio; *Gieresjávri/Ahkiojärvi* (kartalla *Gieresjávri/Saarijärvi*). *Ahkiojärveksi* nimitetään myös *Ammaltamajärven* koillispuolella olevaa järveä ja *Saarijärveksi* tämän järven pohjoispuolella olevaa järveä (M.S. 1980).

Goahti kota; *Kotajärvet* (kartalla). Tämä nimitys ei ole käytössä. Lännenpuoleisesta järvestä käytetään nimeä *Suoidnejoga¹gierajávri*.

Goddi peura; *Gottemaras/Kottimarasto*

Rahkat (hirvaasta) kiimoa, astua, rykiä; *Ragatoaivi* (kartalla). Vaarasta käytetään nimeä *Èorroaivi (Èorrooaivi)/Sorroivi*.

Rumaš ruumis; *Ruumissaari*. ”Ruumiit on haudattu yleensä kesäksi kuiviin hiekkamaihin, ja tuotu talvella Hettaan kirkkomaahan” (SKS. Paulaharju 1934).

Sarvvis, sarvá hirvas, täysikasvuinen kuohitsematon urosporo; *Sarvvesjohka (Sarvájohka)/Hirvasjoki* (T.I.I. 1965)

Sieidi seita, palvoskivi, -vaara, -tunturi; *Sieiddeávvá/i/Seittiautsi*. Kartalla *Sieiddeávvá/i/Seittiautsi* on virheellisesti merkitty Suomen puolelle. Se sijaitsee kuitenkin aivan valtakunnan rajalla, pääosin Norjan puolella.

Spierku jiekio, hankarauta, nahan muokkaukseen käytetty työkalu; *Spierkojávri/Pierkkujärvi* (T.I.I. 1965). Nimi on yleisesti yhdistetty myös saamenkielen sanaan **biergu**/liha.

Stállu staalo, peikko, henki; *Stálojávri/Staalonjärvi* (P.S. 1967). T.I. Itkosen mukaan kyseinen järvi on *Stállojávri/Staalojärvi*. ”Stállu on lihatonttu, myytillinen olio, joka vaati lappalaisen kamppailuun elämästä ja kuolemasta” (T.I.I. 1965).

Erisnimialkuiset paikannimet

Biera Per, Pier, Piera; *Biera Buollánjávrrit*. **Buollán**/palo ks. edellä.

Ellá Ella; *Ellájávri/Ellajärvi*

Johán, Juhán, Juvvá Juhani, Juha; *Juvvajohka (Juhánjohka)/Juhanijoki*. Kartalla nimi esiintyy tässä muodossa. Joesta käytetään myös nimeä *Juovvajohka*. **Juovva**/juolikko, louhikko ks. edellä.

Máret Maaret; *Maaretankuolemajärvoet*

Máhte Matti; *Mattivainaanpalo*. ”Noin 150 vuotta sitten oli kielenoppaani äidin isoisä ollut Matti-poikansa kanssa metsässä, kun lumisade yllätti heidät. Matti-poika menehtyi asennolle tähän paloon” (M.S. 1980).

Rosten Proksi, vanha saamelainen suku; ”suvun koutokeinolaiset jäsenet ovat peräti Brochs -nimisiä” (T.I.I. 1965); *Rostenjávri/Proksinjärvi*

Sálmmo Salomo, Salomon; *Sálmmojávri* (ei kartalla)

Muu sanasto

Áhkká, áhkku akka, isoäiti; *Akanjärvi* (ei kartalla)

Áidna aina, ainut, ainoa; *Áinnotjávri/Ainuppijärvi*

Báhte pata; *Báhtevárri/Patavaara*. Kartalla *Patavaara* on merkitty väärin *Èuvogesvárrin* länsipuolelle. Tästä vaarasta käytetään nimeä *Rissevárri/Risuvoara*. *Báhtevárri/Patavaaraksi* nimetään kuitenkin *Èuvogesvárrin* itäpuolella olevaa vaaraa.

Bursa pörsä, kukkaro (M.S. 1980); *Bursavárri/Pursavaara*

Èuopma suomu, kalannahka; *Èuomajohka/Suomajoki* (T.I.I. 1965)

Dolla tuli, **dolat**/tulitikut, tulukset; *Dollagasvárri/Tollakasvaara* (T.I.I. 1965)

Gálgu vaimo, akka; *Gálggojávri/Kalkujärvi* (T.I.I.1965)

Gállis aviomies, ukko; *Gállávárri/Kallavaara*

Geađgi kivi; *Geađgevárri/Kioivaara*

Golle kulta; *Gollevárri/Kollivaara*. Tunnetaan myös nimellä *Jeagel Èuvgesvárri*.

Jámeš, jámet vainaja, kuollut, haamu; *Jaamisvalo*. "Kuolleet haudataan kesäksi tievoihin" (M.S.1980). "Järvestä kuollut tarkoittaa kalaton" (P.S. 1967)

Máđii maantie, lainasana suomen kielestä. Järven kautta on kulkenut tie; *Maantiejärvi*

Nealge nälkä; *Nealgenjáiku/Nälkävaara*. **Njáiku** tarkoittaa ulkonemaa, kolkkaa tai nokkaa.

Nieida tytär, tyttö; *Nieidajohka/Neitojoki*. *Nieidajohka/Neitojoki* lähtee *Juhánasjávrista/Juhaninjärvestä*. Siihen *Nieidajávrin/Neitojärven* alapuolella yhtyvistä joesta käytetään nimeä *Ragatjohka/Rakasjoki* (kartalla *Neitojoki*).

Rádji, rádjá raja; *Rádjegielas/Rajakielas* (ei kartalla). **Gielas/kielas**, ylänne, vaaran olka ks. edellä.

Salti suola; *Saltejávri/Salttijärvi* (T.I.I.1965)

Smáhkku lastu; *Smáhkkovárri/Mahkuvaara*

Stohpu tupa; *Stohpoluoppal/Tupalommol*

Selvittämättömät tai tuntemattomat nimet

Osa paikannimistä on toistaiseksi merkitykseltään selvittämättömiä. T.I.Itkosen mukaan (1948: II; 521) on mahdollista, että osa niistä on perua siltä kiviikauden väestöltä, joka asui maassamme ennen lappalaisia, mutta enin osa lienee kuitenkin lappalaisten esi-isien antamia. Aikojen kuluessa on kielestä voinut hävitä sanoja, jotka elävät enää vain paikannimissä, ja toisaalta ovat monet paikannimet voineet kuluu, supistua tai vääntyä muodoltaan sellaisiksi, ettei niiden merkitystä enää voida ymmärtää. Tähän ryhmään Itkonen laskee seuraavat alueella esiintyvät paikannimet:

Jierstavárri(Jierstevárri)/Jierstivaara, Geahkkiljohka/Käkkälöjoki, Neahèiljohka/Näkkäläjoki, Bievorrašjávri/Pöyrisjärvi, Geadjarasvárri/Keijarainen

Paikannimet, joiden merkitystä ei ole selvitetty yksiselitteisesti

Aiteenjoki/Èearpmatjohka Èearpmat/kermikkä ks. edellä

Ammaltamajärvi Vanhaa peuranpyyntimaastoa. Nimi todennäköisesti lappalaisperäinen (M.S. 1980).

Anterusjärvi

Asumavaara mahdollisesti sanasta **ássat**/asua, asettua asumaan

Áletjávri/Aaletajärvi Mahdollisesti sanasta **álli** viettävä maa, joen pohja; kaltevuus, viettävyys. Itkonen on pitänyt kantasanaa sanaa **alit**/sininen (T.I.I.1965). Järven nimi olisi vastaavasti *Alitjávri*.

Ásegaš/Aasikainen

Bávkara¹buollan/Paukkarinpalo (kartalla) Paikasta käytetään nimeä *Peukkarinpalo*. Mahdollisia kantasanoja: 1) **beavkit**/riekon nauru (vrt. M.S. 1980) 2) **bevkor**/"peukkuri", sa-keakarvainen peski, talvipeski.

Bultejávri/Pulttijärvi (ei kartalla)

Burdnojávri/Purnujärvi ks. edellä mitä on kirjoitettu sanan **borri**/pori yhteydessä

Etelälaki (kartalla) Vaarasta käytetään nimeä *Jeagel-Boarrásduottar/Jäkälä-Porrastunturi*

Gazzabealvárrri/Katsapuolivaara *Katsapulivaaraksi* on kartalle merkitty *Bealdoduottar/Peltotunturin* ja *Ávisuorreduottar/Avisuoratunturin* välinen alue. *Katsapulivaara* esiintyy kartalla *Bealdovaððan* rinnakkaisnimenä. *Gazzabealvárrri/Katsapuolivaara* nimitystä käytetään kuitenkin *Jorbavárrri/Jorpavaaran* luoteispuolella olevasta vaarasta (kartalla *Palovaara*). **Vaðða**/visa ja **várrri**/vaara ks. edellä. **Gazza** tarkoittaa kynttä ja **bealli** tarkoittaa puolta.

Goahkkojávri/Kokkojärvi mahdollisia kantasanoja:

- 1) kokko/"kokkolintu", kotka (A.A. 1964)
- 2) kokko/lintuansa, pyydys (K.R. 1980)
- 3) kokko/juurakko, jonka päälle pantu puita; lintuansa on viritetty kokkoon (M.S. 1980)

Guoskisáhpi/Kuoskisenvuoma áhpi/aapa, vuopmi/vuoma ks. edellä

Hautajärvi mahdollisesti sanasta hauta, joka tarkoittaa syvää kohtaa järvessä (M.S. 1980)

Háiggervárri/Haikkervaara mahdollisesti verbistä **(h)áiggirdit**, joka tarkoittaa suhtautua välinpitämättömästi, kiinnostua vähäpätöisistä asioista

Hermannejohka/Hermannijoki

Hoallojohka/Hollo-oja mahdollisesti sanasta **hoallu**/kallionkolo, luola. Kartalla *Hollo-oja* ja *Haukijoki* ovat vaihtaneet paikkaa.

Hukilommol Pitää olla *Hávgaluoppal/Haukilommol*. Lompolon eteläpuolella oleva järvi on merkitty karttaan nimellä *Hukijärvi*. Järvestä ei kuitenkaan käytetä tätä nimeä. *Hávgačávrri/Haukijärvi* on etelämpänä, *Buollángorsajávri/Palokorsajärven* länsipuolella.

Härmäporinjärvet mahdollisesti sanasta härmä, kuura (M.S. 1980). **Borre**/pori ks. edellä.

Itkočávrri/Itkujärvet mahdollisesti sanasta **itko**/varjo(inen), viileä. Järvet eivät kuitenkaan ole varjoisalla paikalla.

Ivonnátčávrri/Iinoppijärvi tai *Iunuppijärvi*

Jeagelvárrri/Jäkälävaara (kartalla) vaarasta käytetään nimeä *Dulbesvárrri/Litteävaara*

Juovlagoahteanan/Joulukotamaa (ei kartalla) Nimi tulee mahdollisesti siitä, että alueella on asuttu joskus kodassa joulunaikaan. Vrt. *Joulukotajärvi* (ei kartalla).

Kielojärvi (kartalla) mahdollisesti *Giellajávri (Gielajávri)/Kielajärvi*. Todennäköisesti sanasta **giella**/ansa, rihma, sarvikiela suopungissa.

Kittikottamaa nimen alkuperästä on esitetty seuraavia tulkintoja:

- 1) *Giddaguoddeanan*, joka tulee sanoista **gidda**/kiinni ja **guoddit**/kantaa, vasoa. Ts. alueella on ollut vasotusaita.
- 2) *Giððagoahteanan*, joka tulee sanoista **giðða**/kevät ja **goahti**/kota. Ts. alueella on ollut kotasija, jota on käytetty keväällä.
- 3) *Gihtegoahteanan/Kitinkotamaa*, joka tulee sanoista **Gihte**/Kitti (saamelainen suku) ja **goahti**/kota. Ts. Kiteillä on ollut kotasija tällä paikalla.
- 4) On myös esitetty johdosta sanoista: **godde**/peura ja **goddit**/kaataa, tappaa. Kerrotaan, että Kitti-äijä olisi saatuaan valtavan peuralauman aitansa sisään tappanut niitä tässä maassa (M.S. 1980).
- 5) tai johdosta sanoista: **guoddit**/kantaa, vasoa ja **Gihte**/Kitti. Ts. alue on "Kitinkantamamaa". Kerrotaan, että Kitit ovat paimentaneet poroja niiden kantama-aikana tällä alueella. (M.S. 1980)

Kovavuohppi/Kovavuopionjärvet 1) **Gova** tai **Kova**/nimi, saamelainen suku

2) Johan Turi (Kertomus saamelaisista, 185-186) kertoo Kova-nimisestä lantalaisesta Ruotsin Lapissa. Tämä mies on antanut nimen moniin Kova-alkuisiin paikannimiin (M.S. 1980)

Kuoppajärvi mahdollisia kantasanoja: 1) **gohpi**/kuoppa, ts. "pienet järvet kuopassa" (A.A. 1964, K.R. 1980)

2) **guohppi**/heinäinen, matala

Kuortusvaara (kartalla) *Kuortusvaaroja* on kaksi peräkkäin. Pohjoisempi on *Jeagelguorddosvárri/Jäkäläkuortusvaara* (kartalla *Kuortusvaara*) ja eteläisempi on *Buollánguorddosvárri/Palokuortusvaara* (kartalla *Jalgesvárri/Sileävaara*). *Jalgesvárri/Sileävaara* on näiden välissä oleva vaara (kartalla *Buollánguorddosvárri*).

Käyräjärvi mahdollisesti sanasta **geavre**/sauvan sompa tai suomenkielisestä sanasta "käyrä", joka kuvailee järven muotoa. Käyräjärviä on alueella kartan mukaan kolme. ©*lengehat/Lenkihaan* luoteispuolella olevasta, *Käyräjärveksi* merkitystä järvestä käytetään nimeä *Njárgajávri/Niemijärvi*.

Láittavárri/Laittavaara tai *Laihtavaara* mahdollisesti sanasta **láitit**/moittia, valittaa

Láinneèielgi/Lainiselkä

Lávlu/Laulu (ei kartalla)

Lehtijärvet

Livolán/Liulama (kartalla) *Liulaman* täydellinen nimi saamen kielellä on *Livlanráhppát*. **Ráhppát** tarkoittaa kivikkoista, jyrkänteistä, vaikeakulkuista. *Livlanráhppát* tarkoittaa laajempaa aluetta, kuin kartalle merkitty yksi vaara. *Liulamaksi* merkitystä vaarasta käytetään nimitystä *Rám¹ovárri*. **Rám¹u** tarkoittaa epätasaista, vaikeakulkuista maastoa.

Lumiguoika lumi on lainasana suomen kielestä, lumen saamenkielinen vastine on **muohta** (yleisnimitys). **Guoika**/koski ks. edellä.

Maununvaara

Má¿gajávri/Mankajärvi mahdollisesti sanasta **má¿ga**/moni, monenlainen

Munajärvi mahdollisesti sanasta **monni**/muna. Alueelta on kerätty ennen vesilintujen munia (M.S. 1980).

Muottahasoivi mahdollisesti sanasta **muoddá**/kulunut peski, paltsa (T.I.I. 1965).

Naapajärvi alueelta on löydetty kivikautinen asuinpaikka (Kotimäki & Torvinen 1993). Nimen merkitys ei ole tiedossa.

Náldejávri/Naltijärvi (kartalla) paikallisen väestön mukaan nimi tulee sanasta **nalde**, joka on enontekiön murteessa vastine pre- ja postpositiolla **alde**. Se tarkoittaa päällä, ts. "järvi joen päällä". Järven nimi olisi vastaavasti *Naldejávri*.

Njallabuol^{3/4}a (*Njallábuol^{3/4}a*)/*Nallaharju* mahdollisesti sanasta **njalla**/niliaitta (M.S. 1980). Paikallisen väestön mukaan nimi tulee sanasta **njálla**, joka tarkoittaa naalia. Harjun nimi olisi vastaavasti *Njállabuol^{3/4}a*.

Njunusharju (kartalla) harjusta käytetään nimeä *Jalgesbuol^{3/4}a* tai *Jalgesvárri/Sileäharju*

Njurggomaras/Nurkumarasto (ei kartalla) mahdollisesti sanasta **njurgut**/viheltää, piipittää tai **njurggu**/mustalintu. *Boarrásduottar/Porrastunturin* pohjoispuolella olevasta selänteestä joskus käytetty nimitys.

Oalgovárri (*Oalggovárri*)/*Olkovaara* (*Olkovaara*) mahdollisia kantasanoja:

- 1) **oalgi**/vaaran olka, kukkula vaaran rinteellä tai pieni vaara kiinni isommassa; (T.I.I. 1948: I, 20)
- 2) **olgeš**/oikea puoli

Olkajärvi mahdollisia kantasanoja: 1) **oalga**/olki, teräväkortinen sara 2) ks. myös edellä **oalgi**/olka ja **olge¹**/oikea

Petaittamaa mahdollisesti sanasta aitta

Pietukaisenjärvi Pietukainen-niminen mies on asunut tienoilla (SKS. Paulaharju 1934, M.S. 1980)

Pohjasjeaggi mahdollisesti lainasana suomen kielestä: pohja-, pohjoinen

Puuranen mahdollisesti sanasta "puura", joka tarkoittaa seinämiltään umpinaista katosta lam-paiden, kalan, heinän, ahkioiden tms. säilytykseen (T.I.I. 1948: I, 224)

Raakejärvi mahdollisesti sanasta "raake", joka tarkoittaa heinäkasvia (K.R. 1980)

Rantaselkä (ei kartalla)

Riehtisèarru/Riehtiskero kartalla merkitty Suomen puolelle tässä nimiasussa. Näistä vaaroista käytetään kuitenkin nimeä *Várá^{3/4}at/Pikkuvaarat* tai *Jeagelvárit/Jäkälävaarat*. *Riehtièarru* on Norjan puolella. **Riehti** tarkoittaa vuotaa. **Riehtis**, joka on virheellisesti kartalle merkityn nimi-asun kantasana, tarkoittaa rietasta, pirua.

Riittistömäjärvet

Ritajärvet (ei kartalla). mahdollisesti sanasta "rita", ansa, pyydys. Sanaa käytetään myös saamen kielessä.

Rostojärvi (kartalla) järvestä käytetään nimeä *Roassejávri/Rossijärvi*. Nimi tulee mahdollisesti sanasta **roassa**/tuulenpuuska.

Rubejávri/Rupijärvet mahdollisesti sanasta **ruobbi**/rupi

Ruossajärvi mahdollisesti sanasta **ruossa**/risti. Kesä- ja talvipolku menevät ristiin tässä.
Ruovdevuopmi/Rautavuoma (ei kartalla)

Sáravuopmi/Saaravuoma mahdollisesti nimestä **Sárra**/miehen nimi, nykyisin käytetään myös sukunimenä. **Sárrat** tarkoittaa viiltää, eritellä, halkoa suonikimppua

Sávdnjarašvárri/Saukaraisenvaara

Sengajoki (kartalla) Joesta käytetään nimeä *Seikajoki*. Vrt. myös *Seigajärvet*.

Sermakkajärvi (kartalla) tulee sanasta **èearpmat**/kermikkä ks. edellä. Nimi ei ole yleisesti käytetty.

Silmäpuolioja

Skáidejávri/Kaitajärvi mahdollisesti sanasta **skáidi**/kaira ks. edellä. Järvestä käytetään myös nimeä *Hánsajávri*. Järven rannalla on ollut Kittin Hánsan turvekota.

Skárbeanan/Karpamaa mahdollisia kantasanoja: 1) **skárba**/ajosauva, pitkä, vähäoksainen koivu, 2) **skárbbas**/lehdetön (puun oksista), surkuteltava

Suinavárri(*Suinnavárri*)/*Suinavaara* mahdollisia kantasanoja: 1) **èuonja**/hanhi, vrt. Kittilän rajalla sijaitsevan Iso Suinajärven rinnakkaisnimi on Hanhijärvi (A.V. 1965) 2) **suoidni**/heinä.

Säksärinniemi "Pitkä niemi Pöyrisjärven pohjoisrannalla, saarten isä" (SKS. Paulaharju 1948).

Šleǵgehat/Lenkihaka Mahdollisesti verbistä **šleaǵggeh**it/heilahtaa, käännähtää, pyörähtää ympäri. Alueella on yksi vaara poikittain toisiin verrattuna.

Tohmajärvi (kartalla) järvestä käytetään nimeä *Doktatjávri/Tohtajajärvi*. **Dovtta**/kuikka ks. edellä.

Tolffinoja (ei kartalla)

Tuiskujärvi (ei kartalla)

Vaaranpääjärvi

Váikkojohka/Vaihkojoki

Válganjohka/Valkamajoki

Vuolikkatieva Alueelta on löydetty kivikautinen asuinpaikka (Kotimäki & Torvinen (1993). Vuolikka-niminen mies on muinoin asunut ja liikkunut alueella.

Vuorggotjávri/Vuorkkujärvi todennäköisesti sanasta **vuorggu**/(anat.) kyynärluu, poron etujalan alempi ydinluu

Vuosttoèielgi/Vuostoselkä mahdollisesti sanasta **vuosttu**/vastamäki, ylämäki

Ylivaara

Lähteet

Arkistoaineisto:

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimistöarkisto

- Anttila Aune (A.A. 1964)
- Itkonen Toivo (T.I.I. 1965)
- Rautio Kaisa (K.R. 1980, 1982)
- Sammallahti Pekka (P.S. 1967)
- Stoor Marita (M.S. 1980)
- Torvinen Tuuli (T.T. 1965)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanruonousarkisto

- SKS. Enontekiö. Samuli Paulaharju (1948)
- SKS. Enontekiö. Samuli ja Jenny Paulaharju (1934)

Haastattelut:

- Aikio, Samuli (22.–23.11.1996 ym.)
- Magga, Oula Jp. (15.6.1997)
- Magga, Aslat-Heandarar (18.6.1997)
- Magga Johan (25.8.1997)

Sanakirjat:

Collinder, B. 1964: Ordbok till Sveriges lapska ortnam. – Uppsala.

Lukkari, P. 1974: Sami-Suoma sadnekirji. – Helsinki.

– 1977: Suoma-Sami sadnekirji. – Helsinki.

Nielsen, K. 1979: Lappisk (Samisk) ordbok. Lapp Dictionary vols. I-III. – Oslo.

– & Nesheim, A. 1979: Lappisk (Samisk) ordbok. Lapp Dictionary vols. IV-V. – Oslo.

Sammallahti, P. 1989: Sámi-suoma sátnegirji. – Vasa.

- 1994: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. – Vaasa.

Suomen sanojen alkuperä 1992. Etymologinen sanakirja osa 1. – Helsinki.

Suomen sanojen alkuperä 1995. Etymologinen sanakirja osa 2. – Helsinki.

Qvigstad, J. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. – Christiania.

- 1944: De lappiske appellative stedsnavn. – Oslo.

Kirjallisuus:

Aikio, S. 1994: Saamelainen paikka ja sen nimi. – Raito 1.

- 1994: Raaskaltion jumalat ja sen käyttäjät - kasvinnimien lähtökohdat saamessa. – Raito 2.

Huuskonen, M. 1995: Maisema myytin ja historian kohtaupaikkana. – Teoksessa: Tuomisto, A. & Uusikylä, H. (toim.), Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen. Tietolipas 141. SKS, Helsinki.

Itkonen, T. I. 1920: Lappalaisperäisiä paikannimiä suomenkielen alueella. – Virittäjä 1–11, 49–57.

- 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945, osat I–II. – Porvoo.
- 1961: Kvasisuomalaisia paikannimiä. – Virittäjä 11–21.
- 1967: Lappalaisia paikannimiä 1500-luvulta. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.

Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1993: Tunturi-Lapin kiinteät muinaisjäännökset.

Nickul, K. 1975: De lapska och finska ortnamn på nordkalottens kartor. – Terra 151–155.

Söderholm, E. 1983: Alattion murteen vesistöappellatiivit. – Sananjalka 25.

Pöyrisjärven erämaa-alueen järvikortisto

Sisältää alueen yli 10 ha:n kokoiset järvet.

Koordi- naatit	kl	Vesi nro	Järven nimi	Ha	Kalasto	
I	P					
7603	365	2813	224	Juhanjärvi	14.0	siika, ahven, hauki, harjus, taimen, made
7610	367	2813	226	Ragatjärvi	18.0	ahven, made
7611	368	2813	236	Jäkäläjärvi	21.0	harjus, taimen, siika, hauki, ahven, made
7603	372	2813	237	Mustajärvi	31.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7606	374	2813	238	Keskijärvi	38.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7611	371	2813	239	Ylivaaranjärvi	24.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7611	374	2813	240	Ylijärvi	22.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7616	371	2814	241	Ainoppijärvi	16.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7614	371	2814	242	Käyräjärvi	15.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7614	371	2814	243	Aittajärvi	33.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7604	376	2813	245	Vuostojärvi	18.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7626	367	2814	246	Iinoppijärvi	24.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7627	368	2814	247	Termisjärvi	21.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7628	368	2814	248	Haukitermisjärvi	38.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7618	369	2814	249	Ellajärvi	25.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7622	369	2814	250	Jierstijärvi	110.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7620	376	2814	251	Maantiejärvi	10.0	siika, harjus, hauki, ahven, made
7622	372	2814	252	Muotkajärvi	48.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7623	375	2814	253	Proksinjärvi	22.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7621	373	2814	254	Rautajärvi	25.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7623	371	2814	255	Seikajärvi	17.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7619	371	2814	256	Tohtajärvi	40.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7619	375	2814	257	Vuomajärvi	93.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7619	376	2814	258	Vuomajärvi	137.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7625	373	2814	259	Harrijärvi	12.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7624	374	2814	260	Kielajärvi	18.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7627	372	2814	261	Kenttälommol	13.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7627	372	2814	262	Tupalommol	18.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7627	371	2814	263	Naapajärvi	38.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7630	372	2814	264	Pöyrisjärvi	1605.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7627	373	2814	265	Rossijärvi	85.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7640	375	2814	266	Maaterjärvi	95.0	siika, harjus, hauki, taimen, made
7636	374	2814	267	Maaterlommol	28.0	siika, harjus, hauki, taimen, made
7641	377	2814	268	Salttijärvi	58.0	harjus, hauki, made
7612	383	2831	270	Haukijärvi	25.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7612	384	2831	271	Hietajärvi	26.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7608	379	2831	272	Kuortuslompola	25.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7607	381	2831	273	Mankajärvi	13.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7612	379	2831	274	Pitkäjärvi	56.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7614	383	2832	275	Hirvasjärvi	45.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7629	383	2832	276	Kalkujärvi	40.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7630	383	2832	277		32.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7630	382	2832	278		18.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7632	382	2832	279		21.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7636	381	2832	280	Aaletjärvi	66.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7636	379	2832	281	Suomalompola	4.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7635	380	2832	282	Suomajärvi	13.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7639	379	2832	283	Salttijärvi	28.0	harjus, taimen, hauki, made, (nierää?)
7639	379	2832	284		16.0	harjus, taimen, hauki, made, (nierää?)
7612	387	2831	286	Staaljärvi	18.0	harjus, taimen, hauki, ahven, made
7602	389	2831	295	Ammaltamajärvi	30.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7602	395	2831	297	Kuoskinen	27.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made
7600	388	2831	299	Olkajärvi	15.0	siika, harjus, hauki, ahven, taimen, made

Koordi- naatit		kl	Vesi nro	Järven nimi	Ha	Kalasto
I	P					
7601	394	2831	300	Raakejärvi	23.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7599	389	2831	302	Vuotsujärvi	49.0	siika,ahven,hauki,made
7609	389	2831	304	Kallajärvi	18.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7610	390	2831	305	Kallajärvi	26.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7602	394	2831	306	Lehtijärvi	12.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7602	393	2831	307	Lehtijärvi	17.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7604	391	2831	308	Saarijärvi	33.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7605	388	2831	309	Sermakkajärvi	12.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7612	390	2831	310	Suinajärvi	25.0	harjus,taimen,made
7599	403	2831	314	Aasikainen	35.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made, särki
7602	399	2831	316	Itkujärvi	20.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7601	403	2831	317	Kotavuopionjärvi	37.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7610	405	2831	320	Aiteenlompolo	11.0	harjus,hauki,ahven,taimen,made
7608	409	2831	325	Hietajärvi	38.0	siika,ahven,hauki,made
7609	413	2831	327	Kalmakaltiojärvi	10.0	siika,hauki,ahven,taimen,made
7609	412	2831	328		30.0	siika,hauki,ahven,taimen,made
7619	386	2832	329	Rautujärvi	20.0	nieriä,taimen
7614	392	2832	330	Hautajärvi	10.0	harjus,taimen
7619	394	2832	331	Katajajärvi	40.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7614	390	2832	332	Iso Suinajärvi	13.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7618	389	2832	333	Pieni Suinajärvi	10.0	harjus,taimen,nieriä,made
7622	389	2832	334	Maattojärvi	27.0	taimen,nieriä,harjus,made
7622	390	2832	335	Rautujärvi	13.0	taimen,nieriä,harjus,made
7625	398	2832	336	Liulamajärvi	26.0	taimen.harjus,made,(nieriä)
7623	397	2832	337		28.0	taimen,harjus,made,(nieriä)
7616	408	2832	338	Fielmmasjärvi	27.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7620	407	2832	339	Hukijärvi	23.0	harjus,hauki,taimen,made
7617	403	2832	340	Niemijärvi	14.0	harjus,hauki,ahven,taimen,made
7617	398	2832	341	Saarijärvi	23.0	ahven,hauki,made
7613	402	2832	342	Kaitajärvi	17.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7614	407	2832	343	Naltijärvi	12.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7620	405	2832	344	Pierkkujärvi	9.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7618	404	2832	345	Rupijärvi	16.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7618	404	2832	346	Rupijärvi	7.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7622	400	2832	347	Ėearpmatjävri	18.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7622	400	2832	348	Ėearpmatjävri	3.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7624	400	2832	349		22.0	hauki,ahven,taimen,made
7617	410	2832	350	Palokorsajärvi	2.0	hauki,ahven,made
7615	409	2832	351	Kotajärvet 3 kpl	25.0	siika,harjus,hauki,ahven,taimen,made
7630	388	2832	363	Rautujärvi	31.0	nieriä

Linjalaskentatulokset Pöyrisvuoman soidensuojelu-alueelta vuonna 1993

PS = pääsarka, TS = tutkimussarka, tiheys = pareja/km², parimäärä = koko soidensuojelualueen parimäärien minimi- ja maksimiarviot. * = vuorihempon parimääräarvio on liian korkea johtuen liian korkeasta kuuluvuuskertoimesta. ** = urpiaiskannanarvio sisältää myös alueella havaitut tundraurpiaiset.

	PS	TS	Tiheys	Parimäärä
Merikotka	–	1	0,0	1–2
Sinisuohaukka	–	7	0,1	6–8
Piekana	1	10	0,5	21–29
Maakotka	–	1	0,0	1–2
Riekko	4	6	1,2	50–90
Kurki	–	3	0,0	2–3
Tylli	1	1	0,1	5–8
Kapustarinta	16	90	4,8	200–280
Lapinsirri	4	15	2,1	85–140
Suosirri	7	31	3,1	130–190
Jänkäsirriäinen	3	13	1,4	55–85
Suokukko	26	81	7,2	300–440
Jänkäkurppa	–	38	0,7	29–55
Taivaanvuohi	5	68	2,3	95–130
Pikkukuovi	–	2	0,1	3–4
Mustaviklo	–	15	0,6	27–38
Liro	36	238	13,5	550–850
Rantasipi	1	2	0,2	7–10
Vesipääsky	10	42	5,1	210–340
Tunturikihi	–	9	0,4	17–24
Suopöllö	1	3	0,1	5–7
Niittykirvinen	62	279	27,7	1100–1700
Lapinkirvinen	10	13	3,0	120–190
Keltavästäräkki	32	90	11,0	460–750
Sinirinta	49	134	11,3	470–700
Kivitasku	1	2	0,2	9–13
Räkättirastas	2	6	0,8	32–48
Punakylkirastas	14	78	6,2	260–380
Ruokokerttunen	19	39	4,5	190–300
Pajulintu	50	271	19,9	800–1200
Isolepinkäinen	1	1	0,0	2–3
Varis	–	5	0,1	5–7
Korppi	–	28	0,4	15–21
Järripeippo	17	88	7,0	290–430
Vuorihemppo*	4	4	1,7	70–110
Urpainen**	28	107	8,0	330–500
Käpylintulaji	–	1	0,0	1–2
Lapinsirkku	149	493	60,0	2500–4000
Pajusirkku	13	64	6,8	280–420
Yhteensä	566	2379	212,1	9000–13000
Pääsarkatiheys (pareja/km ²)		232,9		
Lajimäärä		39		
Linjan pituus (km)		48,6		
Linjaa/pinta-ala (km/km ²)		1,18		

Linjalaskentatulokset Saaravuoman-Kuoskisenvuoman soidensuojelualueelta vuosina 1997–1998

PS = pääsarka, TS = tutkimussarka, tiheys = pareja/km², parimäärä = koko soidensuojelualan parimäärien minimi- ja maksimiarviot.

	PS	TS	Tiheys	Parimäärä
Kanahaukka	–	1	0,2	22–36
Piekana	–	1	0,1	10–13
Tuulihaukka	–	1	0,1	15–23
Muuttohaukka	–	1	0,0	3–4
Riekko	4	6	1,6	240–440
Kurki	–	4	0,1	11–15
Tylli	–	2	0,3	50–80
Kapustarinta	–	4	0,3	41–60
Jänkäsirriäinen	4	14	2,0	290–440
Suokukko	3	5	0,6	90–130
Jänkäkurppa	–	5	0,1	21–42
Taivaanvuohi	–	21	1,0	150–210
Punakuiri	–	1	0,1	14–21
Pikkukuovi	–	4	0,2	27–38
Mustaviklo	–	4	0,2	37–50
Valkoviklo	1	5	0,2	24–34
Liro	13	58	4,7	700–1000
Rantasipi	–	8	0,9	130–200
Vesipääsky	–	6	1,0	150–250
Käki	–	4	0,1	10–13
Suopöllö	–	1	0,1	10–14
Käenpiika	–	1	0,0	6–9
Pikkutikka	–	1	0,2	26–42
Pohjantikka	1	1	0,2	27–44
Niittykirvinen	42	125	17,0	2500–3800
Keltavästäräkki	23	70	11,5	1700–2700
Västäräkki	1	1	0,2	26–42
Tilhi	–	3	0,2	35–55
Sinirinta	8	16	1,9	290–430
Leppälintu	2	15	1,0	150–200
Kivitasku	–	2	0,3	42–65
Räkättirastas	1	2	0,3	43–70
Punakylkirastas	6	33	2,9	430–650
Ruokokerttunen	1	12	1,9	280–450
Pajulintu	63	292	23,5	3500–5000
Harmaasieppo	3	7	1,7	260–440
Lapintiainen	–	1	0,4	55–85
Kuukkeli	1	1	0,2	32–55
Harakka	–	1	0,1	12–18
Varis	–	2	0,1	10–14
Korppi	–	10	0,2	25–35
Järripeippo	13	102	8,7	1300–1900
Urpainen	5	64	5,1	750–1100
Pikkukäpylintu	–	1	0,2	25–39
Lapinsirkku	4	19	3,3	480–800
Pohjansirkku	–	1	0,2	31–55
Pajusirkku	5	23	3,3	490–750
Yhteensä	204	962	98,5	15000–22000
Pääsarkatiheys (pareja/km ²)		112,4		
Lajimäärä		47		
Linjan pituus (km)		36,3		
Linjaa/pinta-ala (km/km ²)		0,24		

Pöyrisjärven erämaa-alueen siikaistutukset vuosina 1970–92

Pöyrisjärven erämaa-alueen siikaistutukset vuosina 1992–82

Järvi	1992	1991	1990	1989	1988	1987	1986	1985	1984	1983	1982
237. Mustajärvi				800							
245. Vuostojärvi								500			
250. Jierstijärvi			2000	2200	2000						
252. Muotkajärvi			1500		1500						1500
253. Proksinjärvi				700							
257. Vuomajärvi	1900						2700	1500	2000		2700
258. Vuomajärvi			2000		4500			1500		4000	
265. Rossijärvi				2000							
274. Pitkäjärvi	1050	1390									1800
275. Hirvasjärvi		1390		1500							
302. Vuotsujärvi	1400			100					1500		1500
316. Itkujärvi					1500						
327. Kalmakaltiojärvi						1000					
341. Saarijärvi						3000					
345. Rupijärvi			500								
346. Rupijärvi			500								
231. Olkojärvi							2000	3000		4000	
325. Hietajärvi					1500						
238. Keskijärvi										1200	
246. Ainoppijärvi											500
247. Termisjärvi											500
256. Tohtajajärvi											1000
Yhteensä:	4350	2780	6500	7300	11000	4000	4700	6500	3500	9200	9500

Pöyrisjärven erämaa-alueen siikaistutukset vuosina 1981–70

Järvi	1981	1980	1979	1978	1977	1976	1975	1974	1973	1972	1971	1970
245. Vuostojärvi	2500			5000								
250. Jierstijärvi										100000		
257. Vuomajärvi										50000		50000
258. Vuomajärvi										50000		50000
264. Pöyrisjärvi										200000		
266. Maaterjärvi		7500										
270. Haukijärvi				2500								
274. Pitkäjärvi		2000		3600								
275. Hirvasjärvi								50000				
302. Vuotsujärvi				5000	2000							
314. Aasikainen				50000	20000							50000
316. Itkujärvi						20000						
341. Saarijärvi						1500						
248. Haukitermisjärvi			3000									
231. Olkojärvi										100000		
Ylijoenjärvi										100000		
268. Salttijärvi										100000	50000	
350. Palokorsajärvi	3000											
Yhteensä:	5500	9500	3000	66100	43500			50000		700000	50000	150 000

Pöyrisjärven erämaa-alueen taimenistutukset vuosina 1970–88

Järvi	1988	1984	1980	1976	1975	1971	1970
264. Pöyrisjärvi	996						
Maaterjoki		500					
248. Haukitermisjärvi			*				1500
252. Muotkajärvi				1000	1543		
Ylijoenjärvi						650	
Yhteensä:	996	500		1000	1543	650	1500

* Istutusmäärä ei tiedossa